

ספרית „אהל-שם“

תל-אביב, רחוב בלפור 30

קורות היהודים בתורקיה ובארצות הקדם הדורות האחרונים

מאת

שלמה אברהם רוזאניס ז"ל

עם הערות מאת

יצחק ר. מלכו

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2021

הוצאת מוסד הרב קוק שעל יד המזרחי העולמי

ירושלים תש"ה

כל הזכויות שמורות / All rights reserved

נדפס בארץ-ישראל, תש"ה

Printed in Eretz-Yisrael (Palestine), 5705 (1945)

דפוס י. צ. איתאח. מחנה עזרה. ירושלים

5859

לזכרו של הד"ר מארקו רוסנו ז"ל
מנהיג ציוני בולגריה וידידו של המחבר
נפטר בתל-אביב ונקבר בכפר חיים
נקודה ישובית של יהודי בולגריה

תל-אביב, 1971

ד"ר-אביה רחוב בלשני 86

ומאז, במשך תקופה ארוכה של יותר מחמש עשרות שנים. פעל רואנים בספרות ולא ידע לאות, ובששה כרכים, מלאים וגדושים גולל לפנינו באהבה רכה את הקורות של בני עמנו וקהילותינו המזרחיות, שחלק מהן — לגדול ראבוננו — נחרבו ונחרדלו בימינו ולעינינו.

יצירתו של רואנים בשטח ההיסטורי — אין ערוך לה. כששת הכרכים האלה נאספו אוצרות של ידיעות מקוריות מכחיבי יד עתיקים, מספרים בלתי מצויים, או יחידים בעולם, וזכרונות של תלמידי חכמים וסופרים, ופרטים מעניינים מטקסי הקהילות, ומצבות מבתי העלמין היהודים, ונחשפו פרקי הווי שחלפו ואינם עוד. וודאי שעבודתו של רואנים אינה בתכלית השלימות ויש בה כמה וכמה ליקויים, אך בזכרנו שהיה מן הראשונים במקצוע זה (יזכרו לטובה גם ר' יהודה נחמה איש סלונקי, ר' אברהם דנון, והמורה יוסף נחמה, ההיסטוריון של סלונקי המעונה עכשיו במחנה רכוש, בברגן-בלזן, בגרמניה), והיחירי שזיכה את הספרות העברית ביצירה כבירה כזו שלפנינו, ושהיה בודד כמעט כמערכה, בין הספרדים, כשהטיל על עצמו עול כבד זה בלי עזרה מתאימה מצד אחיו, — הרי שאנו חייבים להודות לו, בעד עמלו וטירתו, ולהעלות זכרו לברכה בתוכנו.

הכרך הזה, שהוא האחרון מספר ההיסטוריה הגדול של רואנים, מכיל שבעה פרקים, הדנים על התנועות הלאומיות בתורקיה ועל המרכזים היהודיים בבלגיה ובארצות הדאנובה, הם מביאים חומר חדש, נוסף על הידיעות הרבות שנקבצו בו מחיי הקהילות: קושטא, סלונקי ואנדרינופולי בדורות האחרונים. עם הדפסת הספר הזה נתמלאה משאלתו האחרונה, של המחבר המנוח, שחרד כל ימיו, על כחייו שלא ילכו לאבוד.

נקווה, שאחרי הופעת הכרך האחרון של דברי ימי היהודים בתורקיה וארצות הקדם של רואנים, יקומו חוקרים אחרים וישלימו את התולדות החסרות עד ימינו אלה, ותמונת חיי היהודים הספרדים ושאר עדות המזרח, וכל פרשת דברי ימיהם, תשתקפת ביתר בהירות, על כל אורותיהם וצלליהם.

יצחק ר. מלכו

רחביה — ירושלים תש"ה

ר' שלמה אברהם רואנים ז"ל.

מחבר הספר הזה נולד בעיר רוסג'וק שבבולגריה ביום נסח
הרכיב ונפטר בשנת תרצ"ח.

בשנת תרל"ד עלה לא"י לביקור יחד עם דודו השר מרדכי
רואנים. מאז התחיל לכתוב ופרסם את דבריו בכמה עתונים
ומאספים מדעיים.

מוצא המשפחה מקססאלבי די רואנים. הסמוך לברצלונה.
אלה מבני המשפחה שהתנצרו לטראית-עין אחרי הגירוש הספרדי.
נקראו רואליס.

ההיסטוריון שלמה רואנים ז"ל, היה "פינומינון" בקרב
חיהדות הספרדית של הדור האחרון. הוא לקס וחיבר לוחות ושברי
לוחות שולא הוא מי יודע אם לא היו נאבדים לנצח. ובפרט
בתוך האנדרלמוסיה שבאה לעולם. המורה הוותיק גבריאל אריה.
תלמיד חבר, וידרד נעוריו של ר' שלמה רואנים. בזכרונותיו על
ישיבתם יחד בבית הספר של "חברת כל ישראל הברים" אשר
בכאלאט (קושטא), בזמן המלחמה בין רוסיה ותורקיה (77—1878).
נתן לנו אי אלה מפתחות למקור יצירתו של רואנים. השפיעו
עליו: אביה אשר ממנו קיבל את השכלתו וסגולותיו הנפשיות;
מורו נסים בכר (נושא אבוקת החשכלה במזרח ובפרט בירושלים).
שפתה לפניו את שערי התרבות התלנית: והרכ חיים בבאני
שהקנה לו את ידיעותיו היסודיות בלשון הנביאים.

רואנים עצמו שניסה את קולמוסו גם בחרוזים, נותן לנו
ביצירתו "שיר השירים אשר לשלמה" (שיר בן שבעה בתים
שהופיע בשנת תר"ם) תיאור מהמקרה האכזרי שגרם לו להקדיש
עצמו למחקר ולספרות:

אחללו, אשר הוא אוני וגאני	לריו חליתי ואבקש לעונני.
ועציר יד אויבים לכלתי הטיח	פניו כחלמים וימאן לרחפני:
כנזאם בשני באייר לנגדי בחנתי	ואחוזי הסכין ביד הרכות
להכני נפש ולכדוח בחצר גריני	ונגדתי לגורים והיו כנחיתות
וירשו לחלליך טפסעות סיגות	ועשה האלהים חסר עמדי.
וספרתם וחספם — אותי לחונתי	וירפאני ויחלמני כמאז ופקיכי:
סחזום החספלי ילי לחנקני	לכן פניו בחודה אקום
וכיו חזקה אסרו להסמיחני	ואקריש לספרות שנותי בחלני

תוכן הענינים

עמוד	
8-7	ר' שלמה אברהם רחאנים ז"ל
10-9	אל הקורא
	פרק ראשון
	שולטן מחמור השני
11-33	הרדיטה אחרי הכצע בתורקיה וירידת כנסת-ישראל — היינציג'רים ויהודי קיסטנדינא ותקופים אנטימן קארטונת, גבאי — ר' אליהו צניו — ר' רפאל אברהם שאקי — ר' רפאל דוד ירושלמי — ר' משה פרישקו — ר' אליהו צנבי — ר' חיים יעקב ן יקר — ר' אליעזר די טוליוו — חידוש סגוי הוואס באשי עיי שולטן מחמור — ר' אברהם הלוי — ר' שמואל בן ר' משה חיים — ספרות הקראים — סתג'ירים.
	פרק שני
34-36	התנועות הלאומיות בתורקיה החוקנים בימי שולטן מחמור — שאפיות השחרור של עמי הבאלקאנים בהחששותן — ראשית והישבות היהודים בזמלין — הסרבים גומלים ליהודים רעה חמת טובה — יהודי חוגת באים לחגן עליהם — מרד היותם ואגודות האיתחידא — עלילות היותם נגד היהודים — תוצאות ענינות גם בארדטה — יון העתיקה והרעקבה מיהודיה.
	פרק שלישי
37-61	הרבנות הראשית בקושטא הרבנים הראשיים: אברהם הלוי, שמואל חיים, משה פריסקו — הגבילה של חבשר ומיין בקושטא — הרחבת בית-העלמין היהודי.
	פרק רביעי
62-70	שקיעת זהרם של גדולי היהודים בתורקיה השתלמותה של רוסיא על תורקיה ומלחמת גמוליון — השמדת חיל היינציג'רים — ראש בית סרתי בעכו נאנץ — נקמת הארמנים בחקופי היהודים בקושטא: גיליוני בכור קארטונת ויוחאקל גבאי — פרעות ביהודי בגדאד עיר מולדתו של גבאי — גזירת מות על ישעיה אנטימן — הסופר המלומד האנטי יצחק אמנירי.
	פרק חמישי
80-83	תורקיה כמקחה כיבושי הרומים בבאלקאנים — צרפת כמדינת אלג'ירייה — מצרים מתמרדת וכובשת את ארץ-ישראל וסוריה — מות מחמור השני — הדמות הגדולה של תורקיה המחורשת.
	פרק ששי
84-108	גדולת שלונקי וירידתה שגוי לרעה במצב יהודי תורקיה — גדולת שלונק כפי סופרי ישראל והאוסמות — רבני שלונק: ר' רפאל חיים אברהם קיבו, ר' חיים יוסף הכהן ן ארדוט המכונה „רב כהנא" — חסנמות — ר' יעקב (רפאל) אברהם מנשה — ר' דוד הלוי קארטאס ור' חיים חנוך טיטאנו מורי תוראות לזונגים — ר' רפאל שלמה בן חיים טורדוך — קץ תורישת הגברים בשלונק וכיטול הסכמת הצטר ותאג'יר — ירידתה הכלכלית בגלל מרד היונים — רוסאי שלונק.
	פרק שביעי
108-112	המרכזים היהודים בבלגריה וארצות הדאנאבה שרפת הקהלה היהודית באנדרינוסלא — מלחמת גמוליון בגאספארטי ונזירות בני אנדרינוסלא מתוקות את המרכזים היהודים בבלגריה וארצות הדאנאבה — ר' מרדכי ן באן כנשת — ר' יהודה סיד — ר' אהרן אברהם ן ארלייט — ר' רחמים אברהם וינטורא — השליח הירושלמי ר' יוסף מן-שרי כפליטוטנלי — שנינו המסחר היהודי בסיליפוטולי — ר' יעקב טינג — ר' דוד קרישפיץ — ר' שמואל משה אלכאנא — ר' משה יצחק הלוי — ר' אברהם אלקלעי — מעללי הקירובאים בבאלקאנים.

אל הקורא

כרך זה הוא האחרון בששת כרכי עבודתו המונומנטלית של ההיסטוריון היהודי רב הזכויות ר' שלמה כ"ר אברהם רוקאניס ז"ל, מתושבי בולגריה, מחבר „קורות היהודים בתורכיה וארצות הקדם“. על שמירת הנכס היקר הזה מעזבונו של המחבר ועל הבאתו אל הארץ אנו חייבים תודה לבתו של המנוח, אשר בדרך נס הצליחה להוציאו מבולגריה בטרם הספיקו הנאצים להשתלט על ארץ זו ובטרם הושברה ושוודרה יהדותה והוגלתה למחנות נדחים. חבורו של רוקאניס הוא מיוחד במינו כזה שהמחבר כנס בו חומר היסטורי ותעודות רבות על תולדותיהן של היהדות הספרדית ויהדות המזרח היושבות בארצות הכלקן ובשאר המדינות, אשר נכללו בקיסרות העותמנית. חומר זה היה גנוז דורות רבים. קצתו היה משוקע בכתבי יד לא-ידועים להיסטוריונים הגדולים שקמו לישראל באירופא, וקצתו היה מפוזר בספרות הרכנית הספרדית העשירה, אשר נעלם מעיני חוקרי תולדות ישראל בארצות אחרות. המחבר המנוח דלה חומר רב גם מפי זקני דורו, שומרי מסורות וזכרונות, שהיה בהם כרי להפיץ אור על קורות היהדות הספרדית וההוי שלה. זכותו של המחבר, שהיה ראשון בעבודה זו והציל מתהום הנשיה פרקי היסטוריה יהודית שהיו עלולים להמחק ולהאבד בסערות שהתחוללו בשנים האלה בארצות המזרח ובאירופה.

לצערנו לא הספיק המחבר להשלים את הכרך האחרון הזה עפ"י אותם הכללים שקבע לעצמו בחמשת הכרכים הגדולים שיצאו לאור בחייו, ולא זכינו שהוא עצמו יסיים את עבודת חייו ויברך על המוגמר.

אעפ"י שהפרקים הנתונים כאן קטועים ומקוטעים, כפי שיצאו מתחת עטו הרועד של המחבר בעת זקנותו ושברונו ⁽¹⁾ — כתיבה קשה לקריאה גם לרגילים ומנוסים — החלטנו לפרסמם כדי שכל הרוצה ללמוד את תולדותינו בארצות המזרח הקרוב יוכל להשתמש בכל החומר שאסף מחברנו כרב מסירות ואהבה. אעפ"י שסגנון המחבר כבד וחסר ליטוש, ולעתים יש בו אריכות וכפל ענינים, מצאנו לנכון לא לגנוע בצורת הרצאת הדברים וכסדר שבמקור.

עריכת הספר נעשתה ע"י הסופר א. ראובני, הוא הביא סדר במשפטים ובין משפטים, תקן שבושים, הרחיק יתיר והוסיף הסר, אולם מלאכתו נעשתה מתוך זהירות ורצון לשמור את אפיה של

(1) שהיה קרוב התגלות סידרים ונפגע קשה בגופו, ואף על-פי-כן התגבר והמשיך לכתוב.

לשון המחבר ודרך בטויו המיוחדת. מר יצחק מלכו טרח לפענח את המקומות קשי הקריאה בכתב היד, ושקד על השואת ציטטות ממקורות שונים, שהובאו על ידי המחבר, על מנת להעמידן על דיוקן. הוא חלק את החומר לפרקים וקבע להם כותרות, גם הוסיף הערות משלו: הן מסומנות באותיות י. ר. מ.

ספר זה יוצא לאור ע"י „מוסד הרב קוק“, ואנו חייבים תודה על כך לחבר הנהלת הסוכנות היהודית, הרב י. ל. הכהן פישמן ולעורך „במשור“, מר יצחק ורפל.

יבואו על הברכה מר א. אסא מתל-אביב אשר בהשתדלותו הרימו בני משפחת רומאנו וביז-אראנו סכום של חמשים לא"י לזכרו של מר קו רומאנו ז"ל — תרומה זו אפשרה עריכת הכרך הזה והכנתו לדרוס; ומר יצחק מטרנני מבית חנן, אשר עמל וטרח להשיג את כתב-היד ולהמציאו לנו.

בהוצאה זו טפלו כוועדה מיעצת החברים הללו: מר יצחק בן-צבי, יו"ר הוועד הלאומי, שקרא את כתב-היד יחד עם מר מלכו כמה פעמים ושניהם עסקו ביישוב הקשיות; הרב שמחה אסף, סופר באוניברסיטת העברית, מר אברהם אלמאליח ומר משה אטיאש, מזכיר כללי של הוועד הלאומי, שטפלו במיוחד בקיום התכנית ובהדפסת הכרך הזה.

לספר בן ששת הכרכים „קורות היהודים בתורכיה ובארצות הקדם“ הסרים מפתחות מסודרים עפ"י האלפא ביתא שיקלו על המעינים והחוקרים מציאת מבוקשם, מפני חגאי הזמן ומעוט האמצעים לא יכלנו למלא את החסר הזה.

ועתה משאלתנו היא, שיקוט חוקר צעיר מתוכנו וישתמש באוצרותיו היקרים של המחבר ויתן לנו, בצורה מרוכזת וכשפה בהירה, ספר הסטורי חדש, כעין מצבת-נצח לתקופת שחלפה ולמרכזים היהודים בבאלקאנים שנחרבו לעינינו, בימי הזעם האלה, בידי המרצחים הגרמנים וגדוריהם.

לקוראינו המבקשים מקורות נייעץ להשתמש, חוץ מהפרויקט ביהודית-ספרדית והשו"ת של התקופה, גם במקורות הלועזים שהזכיר המחבר בהערותיו, והעקריים שבהם הם:

De La Jonquiere, A. — Histoire de l'Empire Ottoman, Paris 1881.

Franco, M. — Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman, Paris 1897.

Galante Abraham — Documents officiels Turcs concernant les Juifs en Turquie, Stamboul 1931.

Appendice, Stamboul 1941. יחד עם ההוספה:

ועדת המערכת

ירושלם, רחביה, נחמל תש"ב.

פרק ראשון

שולטן מחמוד השני

(תקס"ח—תקס"ט, 1808—1809)

הרדיפת אחרי הבצע בתורקיה ויריות כנסת-ישראל — היגיג'יריס
ויוצרי קרסטנדינגה התקפים אג'יסן קארמנה. גבאי — ר' אליהו
עניו — ר' רפאל אברהם שאקי — ר' רפאל דוד ירושלמי — ר'
משה מדישק — ר' אליהו עכבי — ר' חיים יעקב י' יקר — ר'
אליעזר די סוליו — היורש מנחם החכם באשי ע"י שולטן מחמוד —
ר' אברהם הלוי — ר' שמואל בן ר' משה חיים — ספרית הקראים
— מחגיירים —

בעמדנו על מפתן התקופה האחרונה לקיסרות העשומנית יתראה לעינינו
מחזה מבהיל וחוזן מן הרגיל: אחת הממשלות היותר חזקות בעולם, אשר הטילה
פחדה ומוראה על קרובים ורחוקים ממנה, אשר כבשה את כל הארצות והמדינות
אשר סביבותיה, עד שהצליחה להעמיד ממלכה כבירה וחזקה כאותה של אלכסנדר
המקדוני ושל קיסרי רומי בשעתם. בהמשך העתים, אחרי חמש מאות שנה
להוסדה, הלכה הלון והתמוטט עד שהגיעה לקצה שהוכן לה בתולדה. המגדל
האמין והאדיר אשר בנו בחריצות השלטנים הראשונים, יוצאי ירך עשמן בן
ארסיגורול, אשר עלה בידיהם להגן עליו בחרבם ובקשתם, נפל לארץ ונהרס
באשמת השלטנים ויורשיהם הבאים אחריהם שהתמכרו להענוגים, ושכלו רוב
שנותיהם בחרימים (ארמון הנשים), לא עמדו בראש חיילותיהם, ולא הלכו לשדה
קרב כאבותיהם ואבות אבותיהם, וימכרו כל עסקיהם וענייני הממשלה בידי
שריהם אוהבי שוחר ומתנות, אשר הצוו משפט תמיד. ובעת המלחמה, אם גם
גברו חיילים אנשי הצבא לפעמים לא רחוקות לא ידעו להשתמש במקרים
האלה, כמו הווייר הגדול קארה מוסטאפה פחה שבצרת עינו ובקמצנותו
שם מצור על עיר הבירה וינה כשנת הי'חמיד (1683). במקום שהיה לו להתנפל
עליה ברעש מלחמה בעת שהתוגרמים היו הצד החזק, וכך גרם שתורקיה
אבדה כל מחוזותיה בהונגריה ועיר הבירה בודה (בודן). פעמים אחרות מכרו
שרי הצבא בעד בצע כסף את היתרונות שהיו לחילותיהם במלחמה, כמו שהיה
בקרב עם הרוסים בשנת תע"א (1711). על שפת הנהר פרוט, אשר עבר על
גדותיו, והיה הדבר קרוב שהקיסר פטר א' והקיסרית קתרין יפלו שבי

בידי הטורקים. אילו לא הלכה המלכה בעצמה לאהלו של השר המצביא באלסאג'י מהמד אשר מכר לה את כל היתרונות בעד חכשיטיה וכספה שהביאה לו. וכן יוסוף פחה. מושל וארבה. שמסר מפתחות העיר לרוסים בשנת תקפ"ט (1828) והיה הסיבה שהרוסים עברו את הרי הבלקן ובאו עד אדרינופולא. גם בשנת תרל"ח פתחו הפחה סולימאן דרך הבלקן לפני חיל הרוסים ולא דאג להביא עזר וסעד לעשמן פחה שנלחם כארי בעיר פליבנא והוכרח לבסוף להמסר בידי הקיסר אלכסנדר השני.

במצב כזה שכל השרים ואדוני הארץ רדפו אחרי הגול, העושק, השוחד, והבאקשיש (מתנה). אין להתפלא שכל העמים במדינה ההיא, ובכללם היהודים, התרגלו לרדוף אחרי הבצע כמוהם, ולא דאגו למצב העדות בכלל, והיהדות בפרט. מעטים היו ביניהם אשר הקריבו את חייהם לסובת הכלל, והמעטים האלה. אנשי סגולה שעמדו בכנסת ישראל בתורקיה בתקופת הירידה הזאת, לא היו בעיר הבירה, אשר ירדה פלאים, הרבה יותר מערי השדה. עד שרואים אנחנו כי בשעה העלילה הנוראה, שהיתה בדמשק בשנת ת"ר, לא נשמע קול מפי איש מראשי העדה בעיר הבירה נגד המעלילים. אז באה להם העזרה מבחוץ, מהשרים המפורסמים משה מונטיפיורי מעיר לונדון ויצחק כרמיה ושלמה מונק מעיר פאריס. אשר תמכו אותם, ולמרות מרחק הדרך וסורה המסע הכבד בעת ההיא הלכו לעיר קאירא וקושטנדינא והתיצבו לפני מלכים ורוזנים עד שהוציאו לאור את משפט העשוקין והנרדפים. במעמד ירידה ונמיכות כאלה אין להתפלא שהיהודים בקושטנדינא לא הצטיינו בשדה הספרות כבימי קדם, ורק בעיר אזמיר נראה המשך הספרות של הרבנים לבית חזן ופאלאג'י, ומעט מזער בשאלוניקי. שלא היו מצודות גדולות. כנגד זאת נראתה התפתחות יותר גדולה בצפון הממלכה — בסרביה. כבולגריה וכבושנא. שם מתיצבים לעינינו יוצרי חדשות משכילים וחכמים במלוא מובן המלה, כמו ר' ישראל ב' חיים (בכור פרנס), ר' אליעזר פאפו מעיר שאראיי, שהיה אח"כ רב בעיר סיליסטרה, ר' אברהם אלקלעי מדובניצה*, משפחת קרישפיין, ועל כולם ר' יהודה אלקלעי, הראשון שעורר דבר ישוב ארץ ישראל בעבודת האדמה, ואחריהם בני משפחת אלקלעי בבגדאד. הלא הם: ר' דוד ור' משה בנה, שהעשירו את הספרות הלאדינית בחבוריהם הרבים, כה עברו ימים נוראים על יהודי ארצות המזרח שירדו פלאים, ולא היה גודע עוד מקומם אילו לא קם בימים ההם אשר משה מונטיפיורי, שהרים קרן ישראל בארץ ישראל, והאליאנס.

(*) עיין רחמיש חלק חמישי פרק ג' דף 162—163. (י. ר. מלכו).

היא חברת כל ישראל חברים, שעמדה להם כמלאך ומושיע. כפתחה בתי ספר בכל הערים היותר חשובות בתורקיה ובולגריה; על ידה באו התפתחות והתקדמות לפי רוח הזמן הזה; כמו כן הבארו משה הירש ורעיתו הנארונית קלארה, שתמכו בידיהם בחינוך הילדים בכל מיני מלאכה, ובהרבה ערים שלא היו להן בתי ספר הקדישו מהונם לבנינים מפוארים לחנוך ילדיהן. ¶

עתה נעביר לפני הקוראים את הפרטים בתקופה המכוערת הזאת, אשר לא קמה ולא היתה כמוה למן היום שנוסדה הקיסרות העשמנית עד העת ההיא. הקיסרות האבירה-הזאת, שהרקבון אכל את יסודותיה, לא יכלה לעמוד בפני הרוחות החזקות שהתחוללו מכל העברים עד שהפילו לארץ, ברוב שאון, את הבנין הכביר ההוא. השלטן הרך בשנים מחמוד ב', בעלותו על כסא המלוכה ביום כ"ד תמוז תקס"ח (28 יולי 1808), מצא לפניו את הדרך מלא מעקשים ומכשולים, והתנגדות עצומה לסדרים וחוקנים. המהנגדים היותר חזקים ובעלי הזרוע היו הייניג'רים, החילות האלה, שהיו כימי השלטנים הראשונים גאון וחפארת הממשלה, נהפכו בהמשך העתים לזראונה ותרפחה. הם לא ידעו להלחם ולנצח, כי אם לכבוש את החלשים מהם ולשלוח ידיהם בשלל; מאנו להתחנך בסדרי מלחמה החדשים כיתר העמים הנאורים; עד כי היו למשא כבד על הממשלה יותר משהיו לתועלת לה. השלטן שליט א' ראה ונוכח שאין דרך אחר לפניו כי אם לכלותם ולהשמידם וליסד גוד חדש במקומם. אך זה עלה לו ביוקר: בתחלה — בכסא המלוכה, ובסוף — בחייו. השלטן מחמוד, ויותר ממנו איש ימינו, הווייר הגדול מוסטאפה באיראקסאר פחה, ידע כי הייניג'רים חזקים ממנו; על כן הזמין לאסיפה את הפחות וראשי הממשלה ויבאר לפניהם הצרך לתקן ולסדר חיל הייניג'רים על פי אופנים ראויים וחדשים. בכלל נאווה הטיח דברים קשים כלפי יהודי קושטנדינא העשירים⁽¹⁾ אשר, ברצונם ושללא ברצונם, עמדו כקשרים עם שרי החילות האלה. הפחה הזה אשר היה בתחילתו, בהיותו ברוסביק, אוהב היהודים עד שנתן להם במתנה בית אחד שהיה לו על שפת הדאנוב⁽²⁾ לבית הכנסת. נהפך לשונאם בראותו שהיהודים העשירים בעיר הבירה היו תומכים בכספים את שרי הצבא, ודבריו היו: „ספסרות מביישת (רואים אנחנו), אשר תומכיה הם שרי החילות, והגורמים הראשים, היהודים, הנם גם הנתעבים בין הראיה (נתינים) שלנו, שגובים על ידי ניכוי הוצאות, גזל הכסף של איש החיל הותיק והמדויק למלא חובותיה,

(1) דף 207, Histoire de l'Empire Ottoman, A. de la Yonquière, ביאר המקומות

בזכיר הספר הזה בקיצור Jonquière, לכו.

(2) ראה חוברת חלק ה' ד' 186.

את השכר המגיע לו מאת הממשלה בעד טרחו והנועד לכלכלתו³. דברי באיראקטאר רומזים על היהודים התקפים. ישעיה אג'ימאן בכור קארמונה ויחוקאל גבאי שהיו בעלי ברית האבאים (שרי החיל) של היינג'ירים כדי שייגנו עליהם ועל נכסיהם. על כן היו מלוים להם כספים וקבלו מהם שטרות על חשבון השכר שהיה מגיע להם מן הממשלה. שאוצרה היה ריק, ולא יכלה להספיק צרכיה כי אם באיחור גדול, ובאופן הזה היו שרי החיל מרוויחים מניכוי משטרי הקבלה, והיו מחלקים הרווח ההוא עם התקפים היהודים. באסיפה הגדולה היא הציע הוויזר החדש באיראקטאר לעשות חקונים וסדרים חדשים בממשלה, אשר תכליתם לשבר עו שרי החיל של היינג'ירים, לשלם שכר אנשי החיל השוכנים בקסרקטין אשר לממשלה והעובדים בתמידות, לאסור תשלומי השכר בהקדם, לחייב אנשי הצבא להתעמלות לפי חקי השלטן שולימאן, ולהכניס כלי המלחמה היותר מחדשים במערכות הצבא לפי הטכניסטים של העמים הנאורים. ההצעות האלה נחקלו פה אחד על ידי כל הנאספים. אמנם התקונים האלה הרגישו ממנוחתם חלק גדול מהפקידים אוהבי האיסדרים והנסיגה לאחר, ובפרט היינג'ירים אשר בהם נגעו הסדרים החדשים בעקר. והנאשים האלה היו בעלי זרוע ומרובים מאד בעת ההיא בקיסרות. הוויזר הגדול בתקוחו שיעלה בידו לכיף מתנגדיו בכח הזרוע, לא ידע להזהר, וכאשר מרד מולה-אגה העייאן (מושל) של פיליפופולי, שלח ייב אלף מאנשיו, שהביא מרוסנוק, להשביט המרידה, ולא שמר אצלו יותר משבעת אלף איש פזורים בכל העיר. שלשה ימים קודם סוף הראמאזאן (14 לחודש נובמבר) מרדו היינג'ירים במלכות ויפזרו את אנשי החיל של הוויזר באיראקטאר, ויקרבו אל ארמון המלכות להוציא לחפשי את השלטן מוסטאפה החלש, שהיה בידיהם כחמר ביד היוצר, עתה נוכח באיראקטאר שמתנגדיו חזקים ממנו ויכן הפקודה לשומרי הארמון להרוג את מוסטאפה ולהשליך את גויתו לפני היינג'ירים, אשר לא ידעו עוד גבול לרגנם, וברוב חמתם היו מבצירים אש בכל הבתים אשר מצאו על דרכם. הוויזר בראותו כי רעה נגד פניו נמלט למגדל אבן הקרוב אליו. היינג'ירים צרו עליו והוויזר נתן הפקודה להדליק אבק השרפה אשר במחסן מתחת למגדל, וימת מות גבורים עם כל הצרים עליו⁴.

השלטן מתמודד השני הרך בשנים, אהב הסדרים והתקונים כמו אחיו

M. Franco : Histoire des Israel. de l'Empire Ottom. (3) 130. המקור הוא,

שנשמע כי כחלק מה נזכרה כיצור : Franco, Histoire

(1) Jonquière עמ' 109.

השלטן שלים. אך בראותו את האסון שהגיע לכל אלה שיזמו לעשות תקונים בלא עתה. חשב שיותר טוב לחכות עד שתגיע השעה המוכשרת להוציא מפעלו לפעל — ולהראות פנים שחוקות למורדים כל עוד ידם על העליונה. בהיותו הנצר היחידי לבית עשמאן. היה בטוח שגם מתנגדיו היותר תקיפים יגיזו עליו ועל חייו. על כן הרחיק את אוהביו דורשי הסדרים. ראמין פחה נמלט לרוסיה. קאדי פחה וביילי אפנדי ברחו לקארמניה ושם נהרגו. בימי המחפכה הזאת היו היהודים בעיר הבירה צפויים לכל מקרים רעים והיו מאושרים שהשקט והשלום שבו לשרור בקיסרות. אם גם לשעה.

בחלק החמישי. פרק ג' (דף 142). ראינו שהרב הכולל בקושטנדינא היה ר' אליה פאלומבה מחבר הספר "יד המלך" (שלוניק תקס"ד)⁵ ומבית ישיבתו יצאו רבנים רבים שהיו מורי הוראות בעיר הבירה. אחריו עמד ר' חיים יעקב בן יקר לרב הכולל ומשנתו ר' עובדיה נתן⁶. ר' חיים לא עמד ימים רבים על כנו. אחריו עמד למלא מקום משרת רב הכולל ר' אליה עניה. שהיה ראש ישיבה בק"ק גרוש. במגרש באלאט. תלמידו של ר' אליה פאלומבה והתנהג בהוראותיו כל ימי חייו על פי דרכו⁷. משיבתו יצאו רבנים רבים שהרביצו תורה בעיר הבירה. חברו היה ר' יצחק הלוי. אך פעמים רבות פרצה מחלוקת ביניהם כי לא יכלו להתאים את הוראותיהם.

בשנת תקפ"א ערערו בני משפחת ירושלמי והסוּן. שישבו במגרש. או כאשר היו קוראים בעת ההיא — כפר באלאט. שהתייחסו על בני האלאמאנים (ראה חלק ב', הוצאה שניה. דף 299 עד 304) והיו פטורים מכל עול ומסים בכח הפירמאן שניתן לראש משפחתם מאת השלטן סולימאן. לפני ר' אליה עניו ולפני ר' יצחק הלוי על שהעדה בעיר הבירה האיצה בהם שיקחו חלק בכל עולי צבור. על כן ערכו השאלה לפני רבני אנדרינופלא לדעת איך היו פוטרים בעלי הפירמאן הנהנים מן הזכויות האלה. כי הסירמאנים הראשונים נתנו ליהודים מאת כסא המלוכה באנדרינופלא. תשובת הרבנים בעיר הזאת הייתה שלילית. כי לא נמצא כנגדי העדה השניה הזאת איזה ספק בנוגע לענין הזה. ועל כן נשאר ענין הפטור הזה חלוי ועומד עד שנת תת"ץ. שאז התחייבו האלאמאנים מרצונם הטוב לפרוץ מסי הקהל⁸.

בשנת תקפ"ג נפל סכסוך בין הסרסורים היהודים שבנמל איסטנבול (קושטנדינא) ובין אלה שבאלאטה. כי מן היום שנכבשה עיר הבירה על

(5) בחלק ה', דף 142. במלה טעית ופוט: קושטנדינא. במקום שלוניק.

(6) שנת ה'ת"ט. מקרי לב חלק א' סימן ק"ב.

(7) בשנת ר' אליעזר. חלק ב'. אה"ע סי' ל'.

(8) שם שם ח"כ סי' ס"ב.

ידי התוגרמים היה נהוג שהספינות המביאות סחורות מחוץ לארץ היו פורקות וסועות באיסכלה הגדולה של איסטנבול והסרסורים היהודים שהיו שם היו השתדלנים בפרעון המכס על חשבון הסוחרים. העסק והזכות האלה ניתנו להם מאת המלכות מימי קדם ובאו להם בירושה מאבותיהם ואבות אבותיהם. קרוב לפרק ההוא הצליחו סוחריו גאלאטה, אשר היה קשה להם להעביר סחורותיהם מן העבר השני למגרשיהם, להעמיד באיסכלה הקטנה שלהם בית מכס קטן, וברוב הימים העמידו שם סרסורים יהודים ובידיהם היו מוסרים לפרוע בעבורם המכס של סחורותיהם. ראו זאת סרסורי איסטנבול, שבכל יום היו נגרעים עסקיהם, ויתאוננו לפני הבית דין הגדול על העול והסגת גבול שנעשה להם. והנה ר' יצחק הלוי הורה שאין בזה הסגת גבול. אך ר' אליה עניו ור' חיים עובדיה נתן הורו שכל הענין כא בסבת סרסורי גאלאטה שהשפיעו על הסוחרים מן המגרש ההוא להביא סחורותיהם לבית המכס שבגאלאטה ולפרוע שם את המכס, וזה נקרא פתוי, וכן זכו הסרסורים באיסטנבול בערעוריהם על בני גאלאטה שמסיגים את גבולם. על זה שב ר' יצחק הלוי להחזיק בדעתו. אמנם תוצאות הדבר נעלם מאתנו בהיות שסוף התשובה לא הגיעה לידינו כי נאבדה, וחבל על דאבדין. ר' אליהו עניו האריך ימים עד שנת תקצ"ה. מכל כתביו נמצא אחרי מותו בידי תלמידו ר' אליעזר ד' טולידו, קונטרסים דבר אליהו, כולל קיצור פסקי דינים על סדר האלפא ביתא ונדפס ביחד עם דרוש אחר להספד בסוף הספר "משנת ר' אליעזר", חלק ב' (אומיר תרל"ז). מן הכתבים המעטים שנשארו לפלטה מר' אליהו עניו פרסם ר' אברהם דאנון בעתון הספרדים העברי, יוסף דעת (אנדרינופלא תרמ"ה, דף 88) כתב יד שערך ר' אליהו עניו וחבריו ר' משה טארגונאס ור' חיים ב' דוד לר' יעקב אברהם גירון באנדרינופלא, אשר העדה הספרדית המאוחדת בבוקרשט היתה עומדת תחת משמעותה.

אחר המעיד ע"ג מרומי רב השלום אמור רבנו בכפילא כנהר שאינו מוסק וכמעין ושפתינו איתנו ה"ן צולין אתו ממוצא שמים של ברכות ימים על ימי מלך רוב מנין, וזרעו לברכה נטע נעמן בר אבהו ובר אורין, על שבעתה באנו כל המולה שמענו על דין עסק ביש אשר היה ונחיתה בעיר באקארעשט יעיא העם אשר בחוכה צועקים בקול מרה, צרה כמכירה, על דבר איש בוגד, עוכר ישראל, משה ב"ר דוד, נוח שלא נברא, ולא ידע לכוין אימירא, ובאנו שרה, כי זה משה מיהב יהבו ליה מבי מלכא עזקתא

ושולשלתא. ואסף וקבץ עמו שנים אנשים פוחזים ככן גילו תרתי לריעותא, ונאספו שמה במותב תלתא דפורענותא. להבין ולהורות בין דם לדם ובין דין לדין שיעורין דאורייתא. כאשר ראינו שתשגן הכתב מיחידי העיר הנו' דגמק אוריתא. כל העם עונים אחריהם וזו דעתא שגישתא. אשר לא ירע בין ימינו לשמאלו, ובקרב כסילים ינוח מימינו ומשמאלו. חייב את הזכאי, זיכה את החייב במקלו ובתרמילו. חוטא ולא לו, לוקח שוחד ועושה רצונו. אחד המהבבה מסכת שקלים, כותב עליו אונג. גם לרבות זו רעה חולה, כי הוא נותן גישין וקידושין. ולא קרא ולא שימש אפי' מס' ברכות לא רגיל על לשונה הרי זה מרבה ממזרים בישראל ויעל עשנו. דם ואש ותימרות עשן. כעשן הכבשן וכמעשה שהיה שנתן גט פטול וגשאת האשה. וכמו שכן מעידים ובאים, או לאונים שכן שומצות, אוי לה לאותה בושח, ועד השלשה כי אכל קורציה דיהודאי על עסקי בתי כנסיות, ודיבר על לב שרי הארץ כי מנסוטי המלכות שלא לבוא אל שער המלך כי אם אל בה"כ א' ולא לשתיים, ויותר מהמה דברים קשים כגידין ממסירות ותלול שבת ומכות ועונשים לעם ביי' תיצלנה אונים משמוע ולא תהא כזאת בישראל. איכו השתא בה דיברו אילי הארץ השרים והסגנים שבעירנו קישטא יע"א ה' עליהם יחיו, מניכ עליה דידיה רמיא. ישאג אריה ברחובות קריה, במשטח חרמים ובזרוע נטויה, בכח התורה, ובכל אלות שבה, שיהיה נאלס דומיה ויתקן את אשר עיות עפ"י החכמים יודעי העיתים סגניא ופחויא, ואם לא יאבה שמוע, לא אלמן ישראל יהיב חכמתא לחכימין ומנדע גבירי עירנו יע"א. יכופר כאגמון ראשו ואת אונגו במרצע, ויהיה להם למושיע ובא עד קיצה כל פה וכל לשון תכציון בעיו רברבנותיה דמר ושרותיה לעלמין לא תחבול ולא יעדי עביר שלטן פקיד ושוע, הלא כ"ד החותמים כאהבה רבה בחי סיון תקפ"ג.

מראשית התישבות היהודים בכל המגרשים או הכפרים בעיר הבירה, בפרט אחרי השרפה הגדולה של שנת ת"ך (ראה חלק רביעי ציון ב' דף 401—400), שאז יצאו היהודים מן המושב היהודי הקדמון באססנבול (קושטנדינא) ויתפזרו בכל חלקי העיר. לפי טבע הענין היו נחוצים להם בתי-תפלות מיוחדים ובתי דין, וכן מורי הוראות בכל מגרש ומגרש או כאשר היו קוראים בימים ההם כפר. בחאטקיואי נתרבה הישוב היהודי ויפשוט משני עברים, ימין ושמאל, ברובעים פירי-פחה וייני-מאחאלה, והמגרש שכנגדו, באלאט, פרץ הרבה מחוץ לחומה שהקיפה עיר הבירה בימי קדם. והיו אומרים: תוך-וחוץ לחומה. על כן נראה שהרבנים רבו במספר עצום בכל פנות העיר, יותר ממה שהיה לפנים. כמובן על הרוכ היו בעלי ידיעות בינוניות וכמעט שלא הביאו כל תועלת לספרות וליהדות, לדורות הבאים אחריהם.

ושמותיהם נודעים לנו רק דרך מקרה.

בין הרבנים בבבל לאט בדור ההוא היה ר' רפאל אברהם שאקי, תורה וגדולה במקום אחד, הלא הוא הגביר המרומם, ראש שבטי ישראל וצבי צדיק, רב פעלים מקבצאלי⁽¹⁰⁾, לפי בעל הזכרונות מן העת ההיא היה נצר מגדולי העיר, וביום מותו חשך השמש בצאתו, כל היום דוה, פנה הודה פנה זיוה, קול הקריה הומה הומיה, הוא עזב אחריו בן אחד ושמו חיים שאקי, ושתי בנות, בתור סופר השאיר אחריו סבך דרשות שנדפס אחרי מותו בשם "שמן ראש" (קושטנדינא תקצ"ט), כולל ס"ו דרשות ובסוף לקוטים שונים, ומגדולי חבריו היה ר' רפאל דוד ירושלמי, שהשאיר אחריו ששה דרושים, שנדפסו על ידי בנו ר' ברוך ירושלמי, בשם "אהבת דוד", כנספה לט' שמן ראש, ומגדולי חבריו היה ר' משה פרישקו, שנחשב בין גדולי הרבנים בדורו והיו מכנים אותו: הרב המופלא... אשר אור תורתו האיר וורה במתא מחסיא קושטא רבתי יצא, עיר ואם בישראל⁽¹¹⁾, הוא נתחנך בישיבתו של ר' אליה פאלומבו בבבלאס ועד עת זקנתו נמנה בין גדולי הרבנים⁽¹²⁾, אשר דבריהם נשמעים ומכריעים.

ר' משה נפטר לעולמו בערך שנת הקס"ו והשאיר אחריו ספר שנקרא "ידיו של משה", כולל חמש ידות על הטורים: א) יד בתשובה, ב) ידים שניות, ג) יד על יד, ד) ידים עסקניות, ה) ידים מוכיחות, הספר הזה נדפס בשלזניק, בשנת תקע"ב (סימן: ב ש ע ר), בהסכמת רבני קושטנדינא ר' אברהם ענבי, משה בכר, אליה קציני וחיים קמחי, ובהקדמת תלמידו ר' שמואל חיים, ויחמס את כל סמך משה א"ת ידיו עליו, ובהקדמת החכם השלם בן הרב המחבר נסים חיים פרישקו, הרב הזה עמד בישיבתו במקום אביו, ובעל הזכרונות מכנה אותו בשנת תקנ"ז: החכם השלם, הדיין המצוי, עצום ורב, ר' חיים פרישקו⁽¹³⁾.

ומזקני הדור ההוא היה ר' אליהו ענבי שתפס ישיבה במגרש חאסקיאי⁽¹⁴⁾, והוא היה מסדר התקנה מענין פרעון האלמנה כשהביא לגבית כתובתה מבעלה כדי שלא יעלו וירדו כנהוג, אלא שתגבה מדודים נדוניא ותוספת ממצות מדודים בעין, בלי הורדה ועלוי, בהתנגדות לתקנה קדומה בעיר הבירה, ותלמידו ר' אליהו בכמ"הר"י יעקב רשם זה בזכרונותיו על שמו⁽¹⁵⁾, בנו ותלמידו היה ר' חיים ענבי שנמנה עם הדיינים בשנת התקע"ח⁽¹⁶⁾, גם היה בפרק ההוא בעיר הבירה ר' רפאל יעקב אסא, בנו או קרובו של ר'

(10) הקדמת ר' ברוך ירושלמי לט' אהבת דוד, הנספה לט' שמן ראש. (11) מלשון שער הסי ידיו של משה. (12) שמן המשחה, סוף סי' ק"ט. (13) משנת ר' אליעזר, חלק ב' חיים סי' ע"ג. (14) שמן המשחה, אה"ע סי' צ"ד. (15) שם, שם. (16) שם, סי' ק"ה.

אברהם אסא, שבאו תולדותיו בחלק החמשי. החכם הזה היה רבו של ר' חיים שמואל. זכרו בא בספרי בני דורה, והשאר אחריו כתב יד שהיה בידי תלמידו¹⁷, ומחבריו היה ר' מיכאל אשכנזי, שהיה גם רבו של ר' חיים שמואל שהיה מבית דינו של ר' אליה פאלומכו בבאלאט. ולפי עדות תלמידו ראה, זה חמשים שנה, אותו האופן המשונה שהיו שומים לכני רומאניא והספרדים, והוא נהג כמוהו¹⁸. בשנת תקס"ו היה בין החיים והסכים על פסק תלמידו¹⁹, בין הדיינים בדור ההוא, שעשו התקנות האלה, היה ר' משה מרגונוט, אב בית דין, ושני לו — ר' אליהו בכמהרר יעקב, ושלישי — הרב עובדיה נתן²⁰. הנקרא גם כן חיים, וזכרו בא בחלק החמשי (דף 144). במחלוקת בין הגביר ר' שלמה (גיליבי) קאמונדו ובין ר' מרדכי בכמהרר מנחם על חכירת סיץ הלוט (Mastique בלעז) בשנת תקס"ה, והוא והרב הכולל ר' חיים יעקב בן יקר, צדדו בזכות הגביר קאמונדו. בשנת תקפ"א היה בין הרבנים שערערו אצל הממשלה על אשר לקחה שלשים יהודים מחאסקיואי ושלישים מבאלאט לעבודת כסיר-שאחאנה (אניות המלחמה) שלא כדת²¹. בשנת תקפ"ח נשאל על ערעור קרושין והורה להיתר²². ור' אליהו בכמהרר יעקב שהיה בין הדיינים מימי עלומיו²³, בעל הזכרונות מכנה אותו: גדול שבדורנו, הרב המובהק²⁴.

בדור הכהה הזה ליהודי ארצות המזרח בכלל וקושטנדינא בפרט, אשר הרבנים הרבים בכל פנות העיר היו על הרוב מורי הוראות ועל כל שאלה שהוצגה לפניהם היו מוכרחים לפנות אל הרבנים הראשיים המעטים שנמצאו מה ושם פוזרים בכל המגרשים או כאשר היו קוראים להם בעת ההיא — כפרים. לדול האמה והספרות היה מורגש מאד, אין כמעט למטה מזה, אם נבוא להשוות את המצב למה שהיה בדורות הקודמים. מן הנמנע למצוא בספרות המצומצמת מן הדור ההוא איזה ספר מדע, שירים, דקדוק, רפואה ודומיהט. על הרוב נראה דרושים ופרושים על התלמוד והרמב"ם וכפל דברים מכל מה שנכתב לפניו, עד שגם ספרי פוסקים ושאלות ותשובות מן הדור ההוא יקרים הם, והמעטים האלה לא ידפסו בעיר הבירה, שהצטיינה תמיד בכתי דפוסייה הנהודים, כי אם בעיר השניה בחורקיה, שלוביק.

הפסקן היותר גדול בקושטנדינא בעת ההיא היה ר' אליעזר די סולירו, נכדו של הרב אהרן די סולירו, נולד בערך שנת תקל"ה. הוא התחנך בישיבת ר' אליה עגלי, מאריה דאתרא בק"ק גרוש בבאלאט²⁵

(17) שם, ס' קניא. (18) שם, ס' צ"ח. (19) שם, ס' ק"ח. (20) שם, ס' צ"ח. (21) משנת ר'

אליעזר חלק ב', ח"ב ט' ר'. (22) שם, אה"ע סוף ט' ה'. (23) שמן המשחת ס' צ"ח. (24) משנת ר'

אליעזר חלק ב', י"ד סוף ט' ל"א. (25) שם.

ובנו הצעיר חיים כתב: איה (אמר המגיה) חיים מדבר, להיות דכבר נודע וכו'. . . . מלכא האי תנא דירן הרב המופלא... הרב המהביר ז"ל שמש מזמן בחורתי כמה רבנים מובהקים מאירים ככרקים, וגשא ונתן עם הרבנים הקדמונים רבני עירנו יע"א, והיה שותף בצמא את דבריהם ולמד מהם ז"ל כמה מילי מעלייתא מחדושים ומנהגים שיש בעירנו יע"א הן בדיני ממונות והן בדיני איסור והיתר, ומהם בענין מחצית העזבון, וכן מנהגים שהיו מזמן הרב מהרי"ם מאריה דאתריין, ועתה נחפץ המנהג הזה²⁰. את זכרונותיו אלה כתב על ספר, שנדפס אחרי מותו, בסוף החלק השני, הספר נדפס באזמיר בשנת תרל"ה, קונטרס פרטי, ליו דפיס, ובראשו כתוב: בס"ד (בסיעתא דשמיא) קונטרסים הזכרונות — זה כתב ידי הצעיר אליעזר די סולידו הי"ו, דאספתי מהני ספרי דבי רב בימי חרפי מקדמוני, וזה החלי בסיד — על סדר האלפא ביתא, אמנם נראה הדבר שהתמיד להוסיף על מה שכתב בבחרותו, כן מביא מקרה שהיה בימיו בשנת תקע"ב, שחביאו נודות מלאים המאה, והעזר התיכוני היה מצד הדבוק לבשר בהמה וחלקו רבני העיר, מערכה נגד מערכה, חכמי באלאט הורו לאסור, וחכמי אאסקיואי התירו, הואיל וכבר געשה מעשה בימי מהרי"א מיוחס, וכן העיד ר' אליהו ענב"י, וכגדו היה פסק ר' משה פרישק, שהורה לאסור (ידיו של משה, יד ס"ב), ודעתו של ר' אליעזר היתה כך: מנהגינו עכשיו — לכתחילה אין אנו לוקחים נודות של כבש שבאים לעירנו קושטא יע"א לצד הבשר, אם באים לישראל, ואם לקחו — אנו מתירים אותו בשופי, ואפילו למכור לאחרים, אם יש לו הפסד — למכרו לגויים, ודלא כמו שכתב הרב המגיה, וכו' — שם בספר ידיו של משה (הוא ר' יעקב חי'ן חסון), שאמר: אף אם יש לו פסידא, ומכל שכן שאסור ליתן לאחרים במתנה, הנה בנדרן זה היה משא-ומתן בבית הגביר השר והטפסר כמות"ר בכור קארמונה (אשר שמו היה שלמה), בעל הבית פיזר נתן לכל חכמי הישיבה העיר"א ואכלו ושבעו, יען דמילתא כדיא נשאו ונתנו בהלכה בחכמי עיר בכל בתי מדרשות כוללות עירנו יע"א, וראינו בעיקר מה שיש לחוש הוא משום המנהג שכתב הרב כנסת הגדולה ז"ל, וכבר העיר מהר"א אליהו ענב"י נר"ו, דהיום המנהג להיפך, והרב המגיה (ידיו של משה, ר' יעקב חי'ן חסון) לא שמועה ליה²¹.

בקונטרסים הזכרונות הוא מביא מה שנדפס בהיותו בישיבה ושלמדו יחד עם הרב המופלא כמוהר"ר יעקב בכר דוד²², פעם בא לפניו מעשה בגט אחד בשל פאפולה והסכים לכתוב באל"ף באמצע וה"א בסוף, ואף שבשם זה היתה

²⁰ שם, חלק א', דף קס"ח. ²¹ שם, סוף חלק ב', קונטרסים הזכרונות דף כ'. ²² שם,

שם, דף י"א.

מחלוקת בין רבני העיר האחרונים ומצא שבגיטין שנתנו בשנת תק"ט ותק"ח ותק"ן סדרו לכתוב מלא ושם היה מורו ר' אליהו עניו והסכימה דעתו לכך⁸⁰. בשנת תקס"ה הוצגה לפניו השאלה, שבאה לפני הפקידים (Senores Deputados), סרטורי גאלאטה (הסרטורים היו הבקיאים בשוק המסחר, העומדים בתנויות של הסוחרים האירופים שאינם יודעים שפת הארץ ואינם מכירים לא הקונים ולא המוכרים) לאמר: איש שהחזיק חזקה מבחון באיזה דבר ומת המחזיק ובן אין לו, אם האח יורש בחזקה, ותשובת החכמים, סיניורים דיפוטאדוס ר' חיים פריסקו, ר' יצחק הכהן ור' משה' וונאנה, שמעולם לא בא לפניהם מקרה כזה, אלא שראו בסרטורים העומדים בפנים, כלומר שהיו בתמידות בתוך החנויות והעסקים של הסוחרים הזרים, אם מת הסרטור אין לאחיו שום זכות, ולפי הנראה בעיניהם לא יהיה כח החזקה מבחון גדול מכה החזקה מבפנים, ורבני האסקיואי, אשר בהם היה ר' אליעזר, השיבו שלא נמצאו אצליהם כתבים על הגדון ושדעתם מסכמת עמהם⁸¹.

בשנת תקצ"ד נשאל ביחד עם הבית דין, מאת הממונים על העריכה, אם תלמידי חכמים, שתורתם אומנותם והם פטורים מן המסים, פטורים לשלם הצדקות שבקהל, וכבר עמד על פרס הלז מכיר יוסף חזן ז"ל בחקרי לב, חשן משפט ס' ק"י, וזה הלכה העלה דלפום דינא: אין פטור לתלמידי חכמים במילי דצדקותם, וכבר עלתה הסכמתנו דמנהג עירנו קושטא יע"א לפטור את התלמידי חכמים דתורתם אומנותם אף במילי דצדקות וכבר כתבנו פסקא דבי דינא ופסקנו דפיטורי התלמידי חכמים פטור גמיר לגמרי, וכבר לימים שעברו שאל שאל האיש מאריה דאתרא ממחא ברושה יע"א על פרס הלז, והשיב מורו הרב מהר"ר אליהו עניו זלה"ה הוא ובית דינו וכו' דכל תלמידי חכמים שתורתם אומנותם לא מחייבין להו אף במילי דצדקות⁸².

בעת ההיא היו בקושטנדינא אחד עשר שוחטים, שניתנה להם חזקה, שהחזיקו (בהם) השרים והסגנים אילי הארץ, גבירי עירנו קושטא יע"א מזה רבות בשנים, והסכמת רבני וגאוני קושטא יע"א, דור אחר דור, שלא יוכלו ליטפל במלאכת השחיטה שום זר, כדי שיביאו טרף לביתם אחד עשר השוחטים, ויקר מקרה שהשוחט ר' אברהם אורטאש, נפטר לעולמו בלי בנים, ואשתו ערערה בכה החזקה שהיתה לו שחייבים אנשי הקהל לשלם לה כתובתה מכה החזקה שהיה לבעלה, והוראת ר' אליעזר היתה דשפיר כביר ידם אווזת של כוללות עירנו, שלא להגבות להאלמנה חזקת השחיטה שהניח בעלה כן נראה לעניות דעתי, וכבר ניתן מעשה בית דין מורים בי דינא רבא דאין לאלמנת אשת הר' אברהם אורטאש ז"ל הנזכר שוחט מחא שום זכות בחזקת השחיטה הלז⁸³.

(80) שם, דף ר'. (81) שם, שם, דף כ"א ע"א. (82) משנת ר'

אליעזר חלק כ', דף קלא ע"א—ע"ב

פעם הוצגה לפניו שאלה מאיש ספרדי מקהל נוה שלום. שנשא אשה בת יהודי מק"ק שלוניקיון שהיא מבני רומאניא. ומתה האשה והיא ונשאר ממנה בן. ואחר כך נשא אשה מבני ספרד, ואחרי איוה זמן מת האיש והוא ועזב יחומים והבית דין מינו אפטרופוסים על כל היתומים. ואז קמו קרובי האשה הראשונה ותבעו מחצית העזבון לבן הגדול שאמו היתה מבני רומאניא שמנהגם הוא שחולקים הבעל עם הזרע חלק כחלק, ותשובתו היתה שהולכים אחרי האיש שהיה ספרדי ולא אחרי האם³⁸. עוד הוצגה שאלה מאת השרים והסגנים, שבעת טובי העיר קושטנדינא. על ענין בית הכנסת. העוסד חרב ושם זה עידן אצילים מכמה ימים ושנים בכפר ביביק (על יד הבוספור. בקרבת ארנאוט קיואי) ואין שם דירת ישראל כלל. שכל הבתים שהיו של עדת ישראל חלפו הלכו לעם נכרי... וזאת בית אחר של ישראל ונשאר שם והוא רעוע. וזה כמו ארבעים שנה שהרחיק גדוד הגביר הבעל הבית הנזכר מחמת ששום ישראל רחקו משם. והנה עתה לשאול הגיעו אם יש היתר למכור קרקע בית הכנסת הנזכר לעם נכרי. ודמי המכירה הגדולה הנה הנם מוכנים ומזומנים לבנות בית הכנסת אחר שנשרף בקרב ימים. ואלמלא מכירת קרקע זה של כפר הנזכר אין יד הצבור משגת לבנות בית הכנסת הנשרף³⁹. וחשובת ר' אליעזר היתה שמתור למכור הקרקע ההיא.

המצב החמרי של העדה בעיר הבירה היה כל כך רעוע בפרק זמן זה עד שלא היה בידיה לשלם לכל האנשים שמסרו כל ממוןם מכל שהיה להם בידי דייני ומורשי הזמן של כוללות העיר בהכשר כנהוג כדי להתפרנס מן חריזה — והנה זה כמו שנתים ימים. והיה כמשלש דירים אוזנות מעלת דייני ומורשי כוללות העיר שלא לתת שום פיק לא מחקרן ולא מהריזה. והנה דמעת העשוקים של התלמידי חכמים והאלמנות והיתומים והיתומות דגולה צעקתם ונאקתם עד לשמים מרוב צערם. ועוד זאת רעה חולה דכמה וכמה יתומות. הן חנה ארוסות ומשודכות לכמה בחורי חמד. והנה הנם באים להפריד ולבטל קשר הזיווגים מראות דאין לאל ידם של האפטרופוסים לצאת ידי חובתם הפסיקתא דמסקו בשעת השידוכין מחוסר (האמצעים) כוללות העיר ואם המקור משחת מאין תמצא מים במורד ומאחר דהמה ראו ההתנים דלשיכועין נתנו הקרן והריוח של כוללות העיר מכה החובות דעלו והשתרגו על הכוללות מה שאין הפה יכול לדבר. גמרו בדעתם החתנים לבטל קשר זיווגם וקול חרדה שמענו מצעקת האפטרופוסים ודופקים שערי ביתם של מעלת הדיינים והמה בוכים היטב בעיני ה' להיות בתולות ישראל מופקות לזנות לסולים ולערלים אשר לא כדת משה וישראל. אשר מטעם זה נועדו נוסדו יחד מעלת שבעת

³⁸ שם, רף קל"ו—קל"ז. ³⁹ שם, שם, רף ב'.

טובי העיר ורוב בנין ורב מנין במעמד אחד למצוא מרגוע להחיות רוח שפלים. וזהו עצתם לפנות אל כל מוסדות הצדקה אשר בכל המנשרים או הכפרים כדי שיתנו מן השבח המגיע להם יתר ויתר על ההוצאות הסבירות לכל כפר וכפר מידי שנה בשנה... של כל ההקדשות לתת להם די סיפוק לעניים ולביקור חולים וכיוצא וכי' זאת כל הנותר מההכנסות, והיתור לכוללות העיר. ורי' אלעזר די טולידו ובית דינו הורו שמוחר להם לעשות כדעת שבעה טובי העיר לקחת הכל כאשר לכל, אלא ראשית כל יפרישו כל הצריך להם לעניים מדי שנה בשנה, ואת הנותר יטלו לפרוע חובות העיר".³⁵

מעשה בא לפניו איש אחד שבא לגרש ושם אביו היה יהודה ואנשי העיר היו קוראים אותו ג'יליבי, ויש שהיו קוראים אותו ג'יליבון. והתורקים היו קוראים אותו אצל אן, והסכים לכתוב שני גטין, האחד בשם יהודה המכונה ג'יליבי והמכונה ג'יליבון, והשני יהודה המכונה ג'יליבי והמכונה ג'יליבון דמתקריה אצל אן, מאחר שראה במכתב ר' מיכאל אשכנזי שעשה מעשה בשנת תקמ"ג עם הרב המופלא ר' אליה פאלומבו על מי שהיו קוראים אותו קימאל והיהודים היו קוראים אותו שמואל וכתבו שני גטין, וכן ראה ב"מזכרת הגטין" של כפר חאסקיואי שעשו מעשה בי דינא בתר בי דינא לחוש לשמות הנקראים בין הגויים.³⁶

בשנת תקצ"ה היחה מחלוקת עצומה בין בית דינו של ר' אלעזר די טולידו במגרש באלאס ור' שמואל חיים בחאסקיואי על ענין חוקת סרטור בעיר מגדלים היא דרדגיל או ג'אנאק-קלעסי, כי בעת ההיא היו התרגומים ואנשי הבינים בפתחי הצירים ובעלי המסחר האירופים שהביאו סחורותיהם מפיניוניהם או שחפצו להוציא סחורות המזרח למדינותיהם. ובהיות שלא היו יודעים שפת הארץ ולא היו מכירים הקונים והמוכרים ומחיר הסחורות על כן היו משתמשים ביהודים שהיו בקיאים בעסקים כאלה ולבם בוטח בט בהיותם אנשי אמונה, לפעמים היו איזה יהודים שהיו מתחרים ביניהם ועל ידי השפעה ממקום גבוה על הצירים והסוחרים האירופים היו דוחקים רגלי הסרטורים הקודמים ונכנסים במקומם במשרה אחת או "פתח" כאשר היו קוראים כעת החיא, על כן היו הרבנים, הדואגים לטובת העדות ולבלתי ישינו איש גבול רעהו, מתקנים חקנות בכל זמן שמצאו צרך לזה, והנה בקושטנדינא היה מעשה "שבשנת תצ"א נתקבצו ערת הסרטורים שבזמן ההוא ותיקנו את התקנה (שלא יסיג איש גבול רעהו ולא יכנס סרטור יהודי בפתח סוחר שיש לו סרטור מקדם לכן, הוא ובניו אחריו) והסכימו על ידיהם כמוהו אברהם רוזאניס ומה"ר חיים קמחי".³⁷ וכן נמצאה פתקא באת הבית דין של הרב מארי דאתרין הרב

(35) ס"ס, ס"ס דף מ"א-מ"ב (36) ס"ס, ס"ס דף ע"ב. (37) ס"ס, דף קמ"ט ע"א.

הנדול ר' אליהו סאלומבו דבעיקר החוקה הטילו הרבנים חרם והשוו חוקת הקונסול (ציר) לפתחי הסוחרים³⁸. ובאחרונה דנו בשנת הקפ"ז רבני קושטנדינא וזה לשונם: "ראה ראינו שעל מי שורת הדין שלא להספל בעסק פתח הסוחר נזכר לבל ילכד במשטח חרמים אשר גבלו רבנן", ובין החותמים ר' אברהם גבאי ור' אליהו צבי ור' משה פריסקו ור' שמואל חיים³⁹. על מעשה שהיה בבית המסחר של הצרפתי מוסיו קלא באני ושני כניו מוסיו דוד ומוסיו ז'אק, שהיה להם סרסור בקושטנדינא שבתי מורתי ומצאו בו עול ועל כן גרשוהו משרותו ובמקומו נכנס סרסור אחר רפאל אנגיל. ועל זה ערער הסרסור הראשון, ורבני העיר הסכימו על ידו בשנת תקפ"ו⁴⁰.

מקרה דומה לזה היה בעיר מגדלים: מעשה בסוחר אוסטרי שהיה גם כן ציר (קונסול) הממשלה ההיא, והיה אצלו סרסור ותורגמן חיים טאראגאנו, ואחרי איזה שנים מת הסרסור והוא וירש את מקומו בנו. אך כמעט עמד בשרותו זמן מועט מת גם הוא. בעת ההיא מת גם הסוחר שהיה הציר האוסטרי, והמשלחת האוסטרית בעיר הבירה מנתה ציר חדש לעיר מגדלים. הציר החדש בא בדברים עם היהודי מאיר צדקה וימנחו בשרותו בעודו בקושטנדינא. וכאשר החישוב במגדלים העמידו לסרסור בעסקי הקונסלות ובמסחר, ואחרי עמדו איזה שנים נחרעם עליו הקונסול ויגרשוהו מעל פניו⁴¹. אז נכנס בפתחו הסרסור אברהם גארמיזאנו. כראותו זאת ערער הסרסור מאיר צדקה לפני בתי הדינים בקושטנדינא על זכותו וכי אסור לאיש יהודי לעמוד במקומו. ונכדי הסרסור הראשון, חיים טאראגאנו, ערערו בכה התקנות כי להם משפט ירושת זקניהם. הרב ר' שמואל חיים הראה פנים שוחקית לסרסור השני, צדקה, ודחה הערעור של בני טאראגאנו⁴². כנגד זה הורו יתר רבני העיר, ובראשם ר' אליעזר די טולידו, שהצדק עם היתומים, נכדי חיים טאראגאנו, וכאשר בא הפסק של ר' שמואל חיים לידי הרב הזקן, ר' אליהו ענוי, והוא היה מוטל על הערס שלא ירד ממנה, וכדברי בעל הזכרונות, הן בעודו בחיים נתגלה לו כל פרשת העבור וחמתו בערה בו, ואף שהיה מסוכן והכביד עליו חליו ביתר שאת — הנה אור כגבר חלציו ועמד בכל חזק ושרטט וכחב אשכולות מרורות וחבץ עלבונו ועלבון התורה... לקיים מצות שילוח להגבירים אשר בעירנו יע"א וידענו נאמנה צערו של הצדיק, כי עלה הצער וכו'⁴³.

כאשר נראה להלן בתמנה ר' שמואל חיים בעת ההיא לרב הכולל

³⁸ שם, דף קמ"ז ע"א. ³⁹ שם, קמ"ח ע"ב. ⁴⁰ שם, שם. ⁴¹ שם, דף קמ"ז ע"א בסוסי.

⁴² שם, דף קמ"ח ע"ב. ⁴³ שם, דף קמ"ט ע"א.

בעיר הבירה מטעם הממשלה, וירו היתה חוקה. ככל זאת פנו ר' אליעזר די סולידו ובית דינו אל ועד עדת הסרטורים הלועזים ודייני סרטורי פתחי הסוחרים בקושטנדינא, ובראשם ר' עובדיה נ' זוגאנה, והם החליטו מאמרם שהסרטורים אחרים הכאים אחריהם נלכדים במשטח חרמים אשר גבלו הראשונים¹⁴¹, ועל כן הסכימו וכתבו לעיר מגדלים להרחיק את האיש מאיר צדקה וכנו והוריה דיליה מפתח הקונסול, ועל החתום חזקיה אברהם הלוי אברתם סרן ואליעזר די סולידו, וכרי לתת יותר חוק לדבריהם שלחו הפסקים לשלוניק ורבני העיר הזאת הסכימו, דחוקת יתומי סאראגאנו במקומה עומדת, ועל החתום אשר קובו, משה ברכה וסרדכי מאטאלון¹⁴². ר' אליעזר די סולידו היה אב בית דין בבאלאט, הסגרש היותר חשוב וגדול במושבות היהודים בקושטנדינא בעת ההיא, ונשאל מכל פנות העיר ודבריו היו מכריעים. בשנת תקפ"ב היתה אסיפה גדולה של כל רבני העיר לדון על הרכבת עצי הלימונים אשר עשירי היהודים התרגלו לגטוע בגנים ובפרדסים, ובימי החרף היו נוטעים בעציצים בחוריהם, ולפעמים היו מרכיבים הלימונים עם נאראנג'אס (תפוחי זהב), שהם שני מינים שונים, ותתי הסכמתם להלכה ולמעשה שמוחר לקיים בלתי מעשה ביד, כלומר, לא להשקותם כי אם על ידי נכרים¹⁴³. עוד היו עורכים אליו מערי המדינה ברוסה (משנת ר' אליעזר חלק ב' אויח סי' ח'), מן הרב משה שלטון מאריה דאתרא שם (שם, אה"ע סי' ח'), עוד מן העיר הזאת (אה"ע סי' י"ד); מאזמיר מאת ר' חיים פאלאג'י (שם, איח סי' י"ח); ממגדלים (ררדניל) מאת הרב יהודה נ' בשאת (שם, יר"ד סי' ל"ט), מליואדיא (שם, אה"ע סי' ב'), מפיליפופולי — על פסק ר' יוסף רפאל בכמהר"ם, מאנדרינופולא (שם, ח"מ סי' מ"א), ולפעמים מחוק למדינה: מיאסי (כמולדאויא) — על גט אשכנזי שניתן בקושטנדינא (שם, אה"ע סי' מ"ו), מפאדובה — מאת ר' מרדכי שמואל בכמהיר נ' ציון אריה גירונדי (שם, אה"ע סי' כ"ג). ובתשובתו כתב ר' אליעזר די סולידו: והוצרכתי לקצר כי הזמן יקר לי, מצד שאנן שכירי יומי ולילי לכוללות עירנו קושטא רבתי העיר רבתי עם, ועליה דידן בא מאמר רבוחינו זיל, שררה נהתי לכם, עבדות נתתי לכם, כי יהודה וישראל ידעו כי ידי אסורות דוחקא דצבורא, כי יבא אלי העם כתות כתות, זה בא בכדו וזה בא בחכיתו, ועל מי אמוש צאן קדשים... משה כבד מן רבני אחר רבני, והעיר רבתי עם, רכתי בדעות קושטא עירנו וגבוליה יציא¹⁴⁴, וכן כתב בתשובתו לר' חיים נ' ארוליא בפיליפופולי:

(141) שם, דף קמ"ה ע"ב. (142) שם, דף קפ"ט—ק"כ. (143) שם, דף מ"ו—מ"ז. (144) שם, דף ע"ה.

קמי שמיא גליא, וכל העם מקצה קדמה להון ידיעה דהשחרגו עלו על צוארי עול הצבור מטה עירנו קושטא יע"א רבתי עם ולא נתנוני השב רוחי כל יומא ויומא מצפרא ועד רמשא¹⁵¹, ר' אליעזר האריך ימים עד שנת תר"ח. תשובתו האחרונה ערובה לר' חיים ן ארוליא מפיליפופולי בשנת תרנ"ט¹⁵². וכארבע שנים אחרי כן, בשנת תר"י, עמדו לפניו לדין שבעה סובי העיר עם עדת האלאמנים ויחייב אותם למרוצ המסים¹⁵³. פסקיו ותשובותיו נאספו על ידי תלמידו ר' חיים מנחם ונדפסו בשני חלקים. החלק הראשון, בשם, משנת ר' אליעזר¹⁵⁴, בשלוניק (תרי"ג), והחלק השני באומיר (בשנת תרל"ז). החלק השני מביא גם הלכות נסילת ידים שכתב בשנת תקצ"ב, קונטרסים הזכרונות שכתב בימי הרפו (ל"ז דמיט), כיו דרושים (מיג דפיס) וקונטרסים דבר אליהו — לרבו ר' אליהו ענני.

בהחלק הראשון כתב מביאו לבית הדפוס ומסדרו ר' חיים מנחם, את ההערה הזאת: "להיות דכבר נודע... המנהג הוא העיקר, וכאשר אמרו ז"ל דמנהג מבטל הלכה, ומרן מלכא האי תנא דידן הרב המופלא... הרב המחבר ז"ל (ר' אליעזר די טולידו), ובזמן בחרותו שמש כמה רבנים מובהקים מאירים בברקים ונשא ונתן עם הרבנים הקדמונים, רבני עירנו יע"א, והיה שותה בצמא את דבריהם ולמד מהם ז"ל כמה מילי מעליהא מחדושים ומנהגים שיש בעירנו יע"א, הן בדיני ממונות והן בדיני איסור והיתר, ומהם בענין מחצית העזבון, וכן מנהגים שהיו מזמן הרב מהרימ"ט (ר' יוסף מיטראני) מאריה דאחריו, ועתה נהפך המנהג ההוא כמו שיכא להלן, מפני היות דבר נצרך אותה נפשי לאסוף ולקבץ ולהביא תוך האהל כל המנהגים שכתב הרב המחבר, איזה מהן כתשובה ואיזה מהן הביא בקונטרסים וזכרונות שיש לו בדיני ממונות, וגם המנהגים שיש בענין מחצית העזבון, דהרי דררא דממונא אחת לאחת¹⁵⁵."

ר' אליעזר די טולידו הוליד שלשה בנים, הראשון מנחם, נסע גאמן, זרועה מיומן, איש חם וישר וירא, חכם יתקרי, הא למגמר הא לאגמורי, ומשנה כסף קדוש יאמר לו, מחדרן ליה שמעתתא, דרופתקא דאורייתא, סימן טוב חי ובריא אולם, וחי לעולם, ואני אברכם, יחד כולם יאריכו ימים ושנים, דשנים ורעננים, הון ועושר בביתם, בחצריהם ובסירותם, גם לרבות לאשר נדב לבם ותזילו להם מכיסם, לאדפיסי זכרא האי ספרא דבי רב, ראויים הם לברכה, זכות מרן המחבר ז"ל יגן על מגן, למען יעמדו חיים וקיימים במיטב תלתא כחדא והיתה הרוחה, ונסו יגון ואנחה¹⁵⁶ שם הכן השלישי שהיה עדין בעלומי שנות חייו נודע לנו תודות לרשימה על הדף הראשון של הס'. משנת

151 מים החיים, דף מ"ה ע"ב. 152 שם, דף ס"ד ע"ב. 153 שם דף ק"ח ע"ב. 154 משנת

ר' אליעזר חלק א' דף קס"ח. 155 שם, חלק ב', הקדמה המסודר מיום מנחם.

ר' אליעזר. חלק ראשון. בספריה של ר' עזרא נ' ארוליא בפיליפופולי: מנחה שלוחה למעלת האחים רודפי צדקה וחסד אליעזר וסנחם בן יקר. ממני בן המחבר זיל חיים בן אליעזר די טולידו⁵². ומצאצאי הפשטחה היו קמו גבירים ומיוחסים בקושטנדינא ואנדרינופלא אשר יבא זכרם בפרקים הבאים. וביניהם הנכבד משה די טולידו שהיה מאנדרינופלא ולעת זקנתו היה בקושטנדינא.

השלטן מחמוד השני, שאהב הסדורים והתקונים לתועלת והתקדמות כל נתיביו, ראה חסרון גדול בעדות ישראל, כי היונים והארמנים היו להם פתריארכים או הגמונים ראשים, אשר כל העדות שלהם בעיר הבירה ובערי המדינה עומדים תחת משמעתם, והם היו בהתחברות עם מערכות הממשלה. בחלק הראשון לחבורנו (הוצאה שניה דף כ"ה, ס"ה ועוד) דברנו על הרב הכולל הראשון, ר' משה קפסאלי, אחריו עמד ר' אליהו מזרחי ובמותו, בערך בשנת רפ"ו, בטלה משרת החכם באשי או הרבנות הראשית (שם, דף קכ"ו). מן העת ההיא עברו יותר משלוש מאות שנה והיהודים בעיר הבירה, שהסתפקו ברבנים פנימיים להורות להם הדת והמשפט, לא דאגו להקים עליהם חכם באשי. ראש כל העדות, והממשלה בעצמה לא דרשה דבר זה מן היהודים. לשלטן מחמוד השני ניתן להעמיד המשרה הנחוצה הזאת והראויה לעם ישראל. הפקודה נחנת לעדת היהודים בקושטנדינא לבחור להם רב ראשי והשלטן אישר אותו וימנהו לחכם באשי. בשנת תקפ"ו נראה הדבר שהבחירה הזאת לא ניתנה על שכם האיש היותר ראוי מצד ידיעותיו ומעלתו, כי אם כצד מראהו החיצוני. הוא היה אחד הדיינים בבאלאט אשר גם החורקית שפת המדינה היתה אולי מוזה לו — ר' אברהם הלוי. ולפי עדי ראיה מן העת ההיא היה החכם באשי לבוש בגדי שרד, ואילו גלוו עשרה מנכבדי העדה לבושים בבגדים יקרים ובראשיהם סצנפים, ותערוכה מאלפי יהודים אחריו, וכאשר הגיעו לחצר המלכות, באב עלי"י נשבע ר' אברהם שיהיה נאמן לשלטן ולמלכות, ואחרי שמטרו לו הפירמאן על מניווי שב לביתו, היום ההוא היה חג ליהודי עיר הבירה אשר זה זמן רב לא היה כמותו. ובלילה המון רב ותהלוכות: בני ישראל הלכו ושבנו מבאלאט לסטאמבול ומסטאמבול לבאלאט, ואבוקות בידיהם⁵³, אמנם עד מהרה גוכחו שר' אברהם הלוי לא היה האיש המסוגל למשרה הזאת, ואחרי שנה וחצי (תקע"ז) בחרו במקומו את ר' שמואל חיים⁵⁴, ובנו היה ר' חזקיה אברהם הלוי.

52 לפי התעתיק שהמציא לידידי ר' שמואל בניטין, רב הכולל בפיליפופולי. (53 Franco

דף קכ"א. 54 מסנת ר' אליעזר, חלק ב' דף נ"ב ע"א, נזכר בשנת תקס"ו שנתיותו בחיים, ובנראה שנפלה שם טעות ופוס, כי לפי מקור רשמי נספר לעולמו בשנת תקע"ז וציל חזקיה אברהם הלוי כאשר נראה להלן (הערה 120).

ר' שמואל בן ר' משה חיים, הרב השני שנתמנה להזכר באשר בימי השלטון מחמוד ב', בשנת תקצ"ו, היה אחד ממורי ההוראה היותר בקיאים בעיר הבירה, נולד בערך שנת תק"ך. הוא התחנך בישיבת ר' אליהו פאלומבו. ר' מנחם אשכנזי ור' רפאל יעקב אסא⁵⁵. רוב ימיו היה בבאלאס ושם הפסד ישיבה. לפי דבריו משנת תקנ"ח התרגל בגיטין בבית דינו של ר' מיכאל אשכנזי ור' משה קצינו, וכן רשם בזכרונותיו: "אמר שמואל וכו' משנת התקנ"ח ואילך, הגטין שנחנו בפני כשהייתי לפעמים בבית דינא רבא בפני מורינו הרב הגדול מוהר"ם אשכנזי זלה"ה, וכן הרכה טעמים שהיה קורא אותי מהר"ם קצינו זלה"ה, כשלא היו חבריו מוכנים אצלו, לא כתבתי אותם, כיון שהם היו כתובים בקונטרס שלהם, וכשנמנתי בקבע בשנת התקע"ב בבית דין התחלתי לכתוב הגטין שנחנו בפניו"⁵⁶. ולפי רשימתו נחנו על ידו במשך כ־ט שנה, משנת תקע"ב עד תרי"א. שלש מאות וארבעים ואחר גטין — ופעם אחת העיר על מה שכתב רבו, ר' מיכאל אשכנזי, ובין יתר דבריו: "ואמת אגיד שפעם אחת לפני שאלתי למרן מר ניהו מהיר מיכאל (אשכנזי) ז"ל, והשיב לי פה אל פה דמנהג עירנו יע"א הוא לחלוק במתנות בשוה בין הבעל ובין יורשי האשה חלק כחלק, אם קיימים הם וכו', ובסוף דבריו רשם: "והנה מה שראיתי להרבנים הגדולים ז"ל מזה המשים שנה שהיו דנים בין לבני רומניא ובין לבני ספרד לחלק בנדוניא הנמצא דוקא, וכן כשהייתי אני הצעיר בבי דינא רבתי עם הרב מהר"ם מירגונטר ז"ל, אב בית דין, ושני לו מהר"ר אליהו בכמהיר יעקב ז"ל... ששימש כמה שנים להרב מוה"ר אליהו פאלומבו ז"ל, ושלישי הרב מוה"ר עובדיה נתן ז"ל, והצעיר אני רביעי להם, לא היו דנים אלא הנמצא דוקא, בין לבני רומניא ובין לבני ספרד, וכן דנתי אחריהם עם חברי הי"ו"⁵⁷.

בשנת תקס"ו בהיותו לכהן חמש וארבעים שנה, נתמנה לדיין במגרש האסקויאי, ובחדש כסלו קבל העדות, כחברת ר' יוסף בכר שאלתיאל ור' אברהם ב"ר דוד, על האיש אליה הכהן הקאייקני (מלח בעל סירת שיט) אשר נהג סירתו ביום ה' לחדש בשנת תקס"ה מהאסקויאי לאסטמבול. פתאם באה עליהם אניה גדולה, הנקראת "גייקטירמי", אשר שברה אניתו, ויכסהו ברקתו באופן שנפל לתוך הים, ויתר היהודים הנוסעים נמלטו אל הגייקטירמי, ויהי להם תשועה. עוד קבל שנית עדות על הענין הזה במעמד הדיינים חבריו ר' עובדיה נתן ור' יוסף דוד קמחי ועוד פעם, בחדש סיון תקס"ו בפניו ובפני חבריו הדיינים ר' אברהם אשכנזי ור' יוסף, ובאחרונה בפניו ובפני הדיינים עובדיה נתן, ור' אליה חפץ. בחדש אב מנחם התקס"ח, כתב ר' שמואל פסק

55. שמו המסחה חלק א' סי' י"ד וסי' קכ"ז. 56. שם, סי' קמ"ב. 57. שם, סי' צ"ח.

להתיר אשת המלח, ויהתום תשובתו: „כל זה כתבתי להלכה ולא למעשה עד יסכימו רבנן דקציע שמייהו... ועילא מנהון מרן מלכא משה (פריסקו) איש האלהים הי"א ועל פיהם יקום דבר... והסכימו עמו מעלת הרבנים הרב משה פריסקו ומהיר מיכאל אשכנזי, והותרה האשה להנשא"⁵⁸.

עוד בא לפנינו מקרה מוזר בשנת תקצ"ו שהעידו משה אסא ושלמה ג'יפרום איך שמעו כי היהודים משה ריינה ומשה רומי, שנמצאו קודם שמונה שנים, כלומר, בשנת תקס"ח, במסבת חוגרמים, והללו ספרו שיהודי אחד מאנדרינופלא ושם-דוד גירון, שהיה מביא שמן ורדים למכרו באזמיר, שכר סוס מיוני אחד להוליכו לאזמיר דרך היבשה, ובהיותו בכפר קיימיל אצל לשון הים „בוגאזי בקושטנדינא, ושם נחל קטן לעבור, ובסבת הגשמים רבו בו הימים, והזריהו אנשי המקום לבלתי מהר לעבור בו עד שימעטו המים ולא שמע בקולם. כמעט עברו שתי שעות שב היוני בעל הסוס בבכיה, באמרו שהסוחר היהודי — שטוהו המים, בעל הסוס ברח לנפשו מן יעליל עליו שר המקום האקיי-פחה, שהיה איש קשה, אחר שלשה ימים יצאו החוגרמים לחפש אחריו וימצאו גיתו, ומתוך מלבושיו הארוכים — אנשירי (כגד עליון) של שאלי (יריעת צבעים) וקיורדי (מעיל) מקאבה קאפה (מן צמר עב) והקאלפאק (כובע) והציציות, ויודיעו הענין לאחיו מרדכי גירון, ואחרי כן קברוהו מיראת הפחה, ועל פי העדויות האלה התיר אשחו להנשא⁵⁹. ר' שמואל היה משיב דבריו לכל הרבנים בעיר הבירה ובאחת מתשובותיו לר' אברהם אלאזראקי כתב: „אף כי טרדות הזמן ועול הציבור רבה עלי⁶⁰, ובתשובתו לר' רסאל דור הלוי כתב: „ואני באתי בקצרה, מפני עול הציבור והיחיד המוטל עלי גם מרוב טרדות הזמן כחוש חילי ואין כח בי לבא בארוכה"⁶¹. ר' אברהם אלאזראקי, שהיה תלמידו, מתחוק ומורה הוראות בקיץ עץ חיים, במגרש אורסה קיואי, ושם היה החכם הדיין המצוין ר' חיים הכהן ועל כל הדבר הקשה היו שואלים אותו⁶².

ושם ר' שמואל חיים נודע לא לבד בקושטנדינא כי גם בכל ערי המדינה, כי נראה שערכו אליו שאלות מאנדרינופלא⁶³, מכרוס⁶⁴, מאזמיר, מר' יהושע אברהם ב' יהודה⁶⁵, מר' דוד אטאס⁶⁶, מטרקאל⁶⁷, מרוסביק⁶⁸, ומתעיר הרחוקה קאראסוב (קרסובור) במדינת קרים, שהיתה מסועבת לרוסיה⁶⁹, מלונדרש (לונדון), מאת הרב הכולל ר' יצחק אלמנשינוביץ, על פי ברית האמנה והמסחר בין ממשלות אירופה ובין הקיסרות העשמאנית

58) שם, סי' ק"ג. 59) שם, סי' ק"ד. 60) שם, דף י"א ע"ב. 61) שם, סי' י"ט דף י"ח ע"א.

62) שם, סי' י"א. 63) שם, סי' ט"ו וסי' ק"ד. 64) שם, סי' י"ט וסי' ק"ה. 65) שם, סי' קמ"א. 66) שם

סי' ו. 67) שם, סי' ט"ז. 68) שם, סי' ק"ט. 69) שם, סי' ק"ל. 70) שם, סי' י"ז.

וחוקי הפרשה הנודעים בשם קאפיטולאציון. כל ציר ובא כח של הממשלות היתה לו הרשות לבחור אנשי סרסוריו ומשרתיו, שהיו נחשבים לנתיניו. והאנשים האלה היו בוחרים באנשים הנחוצים להם לעסקיהם. ובהמשך העתים היו הצירים האירופים מרחיבים חוג נתיניהם בין האנשים שהיו סוחרים עם מדינותיהם או שהיו חושבים שיוכלו להביא איזה תועלת שהיא להם ולממשלתם. ובאופן הזה נעשה מספר הנתינים הזרים רב ועצום בתוגרמה. והפקידים של הממשלה היו רואים בקר רוח המצב הזה כיוצא חוץ משורת הדין. ועל הרוב היו מעלימים עיניהם, לפי שממקום גבוה היו מקבלים הפקודה לבלתי בוא בסכסוך עם הצירים, עושי דבריהם ונתיניהם בעצמם. כי הממשלה החורקית היתה חלשה בעת ההיא והיתה מסתלקת מכל ענין שהיה עלול להפך קשרי האהבה עם איזה ממשלה תקיפה, בפרט עם אוסטריא, צרפת ואנגליא. והשלטן מחמד היה לו להלחם עם המעקשים הפנימיים ולדאוג לחקונים שהיה ברצונו להנהיג במדינתו, ולהרחיק מכשולים מכל צד שהיא. בפרק הזה ובמקרים הכאים נראה שפעמים רבות נכשלו היהודים מחוסר ידיעה וזריזות ובהרו להם רבנים, שהיו באים ויוצאים בשער מערכות הממשלה בחור באי כח העדות העבריות, ואחרי כן היה מתברר הדבר שהיו נתינים זרים. מקרה כזה קרה לר' שמואל חיים, שנבחר בשנת הקצ"ז לרב הכולל מצד היהודים ונתאשר מצד הממשלה לחכם באשי. אך מקץ שנה אחת לשרותו נתברר שהוא היה נחין אוסטרי והממשלה פטרה אותו מן המשרה הוואת¹⁷ שנחנה אחרי שנתיים ימים לר' משה פריסקו (השני בשם הזה).

ר' שמואל חיים עמד עד יום מותו לאב בית דין בקושטנדינא בענינים הדתיים לבד. רוב פעולתו בתור דיין ראשי החלה מן העת ההיא. בכל הוראותיו ופסקיו היה נוטה על הרוב להקל. כן היה מקרה בשנת תקפ"ו באיזמיר, שנתעוררה השאלה על ספרי התניך שמדפיסים האיונגליים, אם מותר להשתמש בהם או אם יש לבערם ולשרפם. וזה לנו ימים שיש בהם ירחים — כן היו דברי רבני אומיר ר' דוד אמאדו יצחק נאבארו, שלמה בכר ושמואל חכים — כאשר בא אלינו מומר אחד מהאנשים הרשעים הללו כדי להסית ולהזיז, ודבר עמו ועם קצת מבני עירנו יע"א תועה, והעלה חרם בידו. ויצן כי היה הפתוי וההסתה לבני ישראל ולכל האומות על כן דברו להקונסול שלו שיגרשנו מן העיר וכן יעשה לו... וכאותם הימים נשא לבבנו לדרוש הדבר באלו ספרי הארבע ועשרים, שהביאו מכת אלו הרשעים, אם טעמים שריפה כספר תורה שכתבו מין שטעון שריפה, ומצאנו בהם דברי מינות בפרהסיא. והיינו שבסוף פרשת בהעלותך ותמונת ה' יביט, כתוב שם בהגהות

(71) Franco דף ק"א.

שלהם, ותמונות ה' יביט... ובספר תהלים בס' אתה ה' עשיתם הגיהו עשיתם... ובס' ההופכי הצור אגם מים, הגיהו ההופכים וכו'. קמנו ונתעורר לדרוש ולחקור גם באלו הארבע ועשרים שבאו מחדש שהדמים כוללות כת הרשעים הללו בקבץ חשוב... כי אם כמדלג על התרים זאת מצאנו בישיעה ס' טז י"ג שהביא במקום הזה בהולם על גבי ההא וקמץ תחת הואו שכתוב שם בנ"א (נאום אחרים), וזה אינו כל כך זיוף... יען כי הגידו לנו כי אלו הספרים וספרי זונים וארמנים ותוגרמים וקאסוליקוס, הדפיסום כת אחת בלונדריש, כי קמו על אמונה זאת מספר ברית חדשה שהדפיסו מחדש, והקדישו אלף אלפי דינרי והב כדי לדפוס אלו הספרים, כדי לשלחם לכל העולם בלא כסף ובלא מחיר ולגנוב את לב בני ישראל, וכן הוא שקאסוליק אחד אשר מה העירה יציא מוכר אותם בזול, שמסר ששום חמשת ועשרים ברושים, נותנו בשבעה או בששה ברושים, וזה הריח הוא להמשרת שלה, כי לבצל הדבר יש לו הכנסה מהכת הללו כדי חמש עשרה אלף אריות לשנה והותר... והנה עתה מצאנו בקצת נביאים וכתובים שהרשימו במספר הפסוקים והסדרים רמז הרומז בכפירת תורתנו הקדושה ולהראות אמונתם הכוזבת, בסוף חרי עשר, בספרים ישנים, כתוב למספר הפסוקים: אלף ל' אל הר המור וכאן שינו את טעמם לכתבו: כי שרית עם אלהים וכאיוב רמזו וכתבו: וגלית להם עזרת השי והאמת וכדניאל בעזר יען שם רמזו ביאת משיחנו הם רמזו לרעה במספר הפסוקים וכתבו: כי רוח ה' נשבה בו, ובספרים כתבו: ועיני רשעים תכלינה... אבד מנחם ותקותם מפח נפש... ובאלו הספרים (כתהלים) בלתי נקודות במזמור ה' כתבו במקום אוהבי שמך, אוהבי שמו... הנה כי כן עלתה הסכמתנו שהם (הספרים האלה) אסורים לקרות בהם ושעונים שריפה... וכעת אסרנו אותם שלא ילמדו בהם עד בא דבריהם המאירים (של רבני קושטנדינא) ומהירין, אף כי דעתנו לאסור איסר לשרפם או לגנוזם וכו', כה דברי החותמים מה העירה אזמיר יעא ביום חמי לשבת משנתנו הת"ק ושמונים ושבע ליצירה⁷².

ובתשובה על השאלה הזאת רשם ר' שמואל חיים בראשה שחבריו ר' אליהו עזרי ור' שבתאי שוהם לא יכלו או סרבו להשיב והוא בעצמו ערך תשובתו בג' לחדש אלול, שהוא קרוב לשמנה חדשים אחרי השאלה. וזה יראה שהיו לו חלוקי דעות עם חבריו בהיותו נוטה לקולא וזה דבריו: אבל בדפוס דבעונות כל ספרי הדפוס הם מודפסים על ידי גוים ואפיקורסים ללמדו בהם ביחידות ולחינוקות של בית רבן לא שייך. אך טעמא דהגוים הללו כונחם דאגב דיקחו התנ"ך יקחו הכרית החדשה, ומשום הכי נותנים בזול כאשר היה מה קושטא יציא. שנחנו הברית החדשה בלא כסף אגב הארבעה ועשרים

לקצת אנשים. והכרזו לימים שעברו שלא יקחו מהם וכל מי שלקח ברית חדשה שימסרו לנו". ועוד כתב: "וזה החלי על סדר קונטרסים. דכפי דעתם ראויים הספרים הללו לשורפם. ולפי דעתי אינו כן. דאם באנו לשרוף או לגנוז הספרים הללו, צריך לגנוז כל ספר תנ"ך, שכמעט כל הספרים הנמצאים הם דפוס גויים, וחם ושלום יש לחוש שתשכח תורה מישראל"⁷⁵. על פי החזרה הזאת התירו להשתמש בספרי חנ"ך והתהלים הנדפסים בלונדרש בכל ערי ארצות המזרח מזה קרוב למאה שנה עד היום הזה.

מלבד חבורי "שמן המשחה" בא זכר ר' שמואל חיים בספרי בני דורו "משנת ר' אליעזר", חלק שני (סי' ע"ח). לפי דבריו בהקדמתו היו אמו בכתובים חידושים ושאלות ותשובות ודרשות. גם נתנו על ידו שלש מאות וסי' גטין. והיה בדעתו להדפיס את דבריו בספר קטן, "שמן המשחה" חלק ב', כי לא היו בידו האמצעים להוצאות הדפוס. ספרו, "שמן המשחה" חלק א', הדפיס בעצמו בקושטנדינא בדפוס יצחק קאסטרו ובניו בשנת ת"ר. וכנראה שנפטר לעולמו כשנה אחת או שתיים אחרי כן, כיון שעסק בעצמו בשליחת הספרים לעדות בארץ המזרח⁷⁶.

ומגדולי חבריו היו הרב הגדול ר' יצחק המון⁷⁷. ר' אברהם הלוי הנקרא בשלמותו חזקיה אברהם הלוי, שהיה החכם באשי הראשון אשר בא כבר וזכרו⁷⁸. ר' אברהם פרץ⁷⁹. ר' אברהם גבאי⁸⁰. ר' אברהם צבי⁸¹. ר' יצחק עקריש⁸². ר' חיים אברהם שלום. ר' יעקב הלוי ור' יהושע עלי⁸³. ר' נסים שמריה ירושלמי ור' שלמה גאון⁸⁴. ר' ישעיה משה בכ"ר אלי קצינו. ר' אליהו בכר אליעזר ור' חיים יעקב ו' יקר⁸⁵. הרב המובהק ר' יצחק הלוי שערך שאלתו לר' שמואל חיים על מה שנסתפק ר' יהודה רואנים בספר משנה למלך פרק ו' מהלכות אישות הלכה ב' ובתשובתו כתב ר' שמואל חיים אליו: "המאור הגדול אור עיני. גר ישראל, הרב המובהק וכו'"⁸⁶. ר' אליהו בכמהיר יעקב דוד שהיה סבית דינו של ר' אליה ענבי⁸⁷ ובעל הזכרונות קורא אותו: "גדול שבדורנו, הרב המובהק"⁸⁸.

בהלק החמשי דף קס"ה ראינו שבימי השלטן שלים התעוררה העדה הקראית בקושטנדינא. אחרי מאתים או שלש מאות שנה שירדה פלאים.

75 שם, שם. (74) מחוך כתב ידו בשער הספר אשר בספריה בסופיא. (75) שם המשחה דף ע"ב. (76) משנת ר' אליעזר ח"ב ח"ס סי' ע"ח. (77) שם, שם. (78) שם, סי' ע"ג. (79) שם, שם. (80) שם, סי' ע"ד. (81) שם המשחה סי' ק"ה. (82) שם, סי' ע"ג. (83) שם, סי' פ"ב. (84) שם, סי' ע"ה-ע"ו. (85) שם, סי' ע"ד. (86) משנת ר' אליעזר ח"ב ח"א ח"ב סי' ל"א.

והחלה להתפתח. בימי השלטון מחמוד השני רואים אנחנו פה ושם המסך התאמצות של הדור שחלף בשדה הספרות. על אף המצב המדיני המסוכסך והאיר-בטחון ששרר בכל המדינה. בשנת תקפ"ו נדפס בדפוסו של עראפ אוגלוביגיס באורטה-קיואי הספר "זכר רב" לר' בנימין מוספיה עם כאור המלות בלשון קדר (תתרי, שהיא שפת הקראים). ובסוף הספר חלק "שרש דבר" עם הוראות כל שרש בלשון קדר ולוח השרשים הכשרים שבאו בספרי הקודש ובאורם בלשון קדר. כשנת תקט"ה יצא לאור באורטה-קיואי "ספר החינוך לפתח החיבה" (של יוסף שלמה הקראי). ובשנת תקצ"ג נדפס ס' התנ"ך עם פירוש המלות ותרגום בלשון ישמעאל של מחנה אלחיים בני מקרא. מקרה מוזר וחזק מן הרגיל קרה בקושטנדינא בערך שנת תקפ"ו. בן הדור ההוא ועד ראה ר' שמואל חיים כתב בשנת תקפ"ו: "זכורני שזה כמו ארבעים שנה מעלה מטה, בימי מורינו הרב הגדול מוה"ר יצחק חסון תנצב"ה בא גר אחד שהיה גלח גדול (הגמון). והיה חכם גדול בתורתנו הקדושה, ועל ידי שלמד בתורתינו נתגייר, ואמר כן שהם (תנוצרים) מאמינים בתורתנו שהיא מן השמים, והשם הכתוב בספר תורה הוא הקדוש ברוך הוא, אלא שהקב"ה עזב אותנו ח"ו וכמה טעיות הם טועים בענין. וזה (האיש) על ידי שנתן שכתוב בכמה מצות לדורותם חוקת עולם נתגייר"⁸⁷.

בהמשך החלק הזה נראה שכשלוניק היה מקרה כזה שיוני אחד. שנתחנך בבתי הספר להגמונים בערי המדינה, ברח לשלוניק ושם נתגייר, והיה מרבני העיר ונקרא בשם ר' אברהם הגר *).

(87) שכן המשתתף, רפ"ד ע"ב.

(*) עיין עוד להלן באריכות. כונן לימודי בישיבות סלוניקי, קראתי ועיניתי יחד עם חברי באתגרייר וכו' להרב תג"ל, ולפי מה שירוע לי לא נדפסו. הסופר הסלוניקאי, יוסף עזיאל, פרסם מונוגרפיה על ר' אברהם הגר בעזון "חבורת" תל-אביב, (גליון 3, 3.5.1936, י"א אייר תרצ"ו). י.ר.ס.

פרק שני

התנועות הלאומיות בתורקיה

התקונים בימי שולמן מחמוד — שאיפות השחרור של עמי הבאלקאנים
בהתנשפותן — ראשית התישבות היהודים בזמלין — הסרנים גמלים
ליהודים רצת חתת טובה — יהודי ווינה באים לחגן עליהם — מרר
היונים ואגודות האיתוריות — עלילות היונים נגד היהודים — הוצאות
עצמות גם באורסה — יון העתיקה החרוקת מיהודיה.

נאלצים אנחנו להפסיק מתוך קורות עם ישראל בקיסרות העשמאנית. ולשוב אל המהלך המדיני בארץ הזאת, כדי להבין ביותר השתלשלות המקרים הנוגעים ביהודים ולהביאה בסדר הראוי, בלי לכפול את הענינים וכלי להסיר את הקורא. השלטן מחמוד השני, בשנת השלשים ואחת למלכו, ראה בעיניו איך משטעים ומבחרים את מלכותו ולא יכול להושיע, כי סבות פנימיות וחיצוניות הצרו לו מסביב, לשוא התאמצו, הוא והשלטנים הבאים אחריו, לעשות תקונים וסדרים חדשים לכל נתיניהם, בלי הבדל דת ולאום. אנחנו הפצים — כן היו דברי השלטן מחמוד — שהמשלמים יחשבו בני העדה הזאת רק בבתי המסגד, שהנוצרים יהיו נוצרים רק באקליסיות, והיהודים יהיו יהודים רק בבתי כנסיותיהם. הפצנו הוא שחוק מן המקומות האלה, אשר כלם יעבדו האלהים בהם לפי חקותם, יהיו כלם שוים בזכויותיהם המדיניים תחת חסותנו⁽¹⁾. כל התקונים, חזקות, החאסי והמאיון והקונסטיטוציא היו ללא הועיל, כי העמים השונים, המשוועבדים לתורקים, לא הסתפקו במועט כזה. הם שאפו להשתחרר לגמרי, לעמוד ברשות עצמם, ועל המסרה הזאת הקריבו כל כחותיהם, כאשר נראה להלן, בפרקים הבאים.

בתחלת המאה התשע עשרה היה מצב הקיסרות העשמאנית בכל רע. הנסיכויות הדאנובויות, מולדויה וואלכיה, היו משועבדות לקיסרות כמעט רק למראית עין, אך בעצם היו כמו גשר להעביר חיילות הרוסים לתורקיה בלי מעצור. האיתוראה, היא אגודה מדינית השאית של היונים המורדים, החלה מלאכתה בנסיכויות האלו, סרביא לא היתה עוד קשורה אל הקיסרות כי אם בנימה דקה, ומדינת מצרים היתה כמעט משוחררת וצומחת בפני עצמה; הוהבים

שררו בערב; טשיאמן אוגלו הרים יד במלכות בצמון אנאטוליה, מולה-אנה, מושל וידין, היה כמו יורשו של פאזאנג'יק, שמרד בעתו בשלטון, הביג של שירן והעייאן (כושל) של פיליפופול היו להם אנשי חיל מזוינים על חשבונם, ועלי פחה של יאנינה היה מאותם המורדים התקיפים שלא היו ראויים לבת.

בזמן שהשערוריות שררו בכל תקף בכל המחוזות, היה לקיסרות סכסוך מבחון. בשנת תקס"ז (1807) הגיע לקושטנדינא שר הצבא סיבאסתיאני, ששלח הקיסר הצרפתי נאפוליון להשפיע על התורקים שיערכו מלחמה עם רוסיא. וכך עלה בידו שהקיסרות הסירה את איפסילאנסי ומורוזי (Morousi) מואלכיה וממולדאוויה על כי היו בעלי ברית הרוסים. ותשובת הקיסר אלכסנדר הייתה קצרה: הוא שלח צבאוחיו למדינות האלה בפקודת שר הצבא מיכלסון. בין הרוסים ובין התורקים הייתה נטושה מלחמה, אם גם מוסתרת. הרוסים היו אדוני הארץ במולדאוויה וואלאכיה ותמכו בגלוי במדידת הסרבים. מן העת שנכבשה סרביה לפני התורקים היא נחלקה למחוזות והופקדה לסיפאיים (פרשים). האכר היה בעל השדה שעבד, אבל עליו היה לשלם תשלומים לסיפאי (פרש) כעל האחוזה. הוא בחר את הקומיטסיס או ראש הכפר. אך במרוצת העתים ירד מאד עקב עריצות הפחות ולחץ בעלי האחוזה שהציקו לו ככל יכלתם, עד שהיה אסור לסרבי לרכב על הסוס בתוך העיר, וכשהיה פוגש על דרכו מחסדי היה עליו לרדת מן הסוס ולהשתחוות לפניו, וכן אסור היה לו לשאת כלי זין, ואם נמצא בידו דנו אותו למוות.

בחלק החמישי (דף 172) ראינו שבמלחמת קיסר אוסטריה יוסף השני עם התורקים, בשנת תקמ"ח (1788), הלהיכו האוסטריים את הסרבים והרגילו אותם להשמש בכלי זין. המתנדבים הסרבים האלה נודעו בשם "פראייקורפיר" (Freikörper או גדוד הפשי), מספרם עלה לעשרת אלפים איש ובראשם עמד שרי הצבא מיכאליטש ואלכסנדר ניגאדיויטש.

ביום ה' לחדש אב תקנ"א (4 לאבגוסט 1791) נכרת ברית שלום בין אוסטריא ובין תורקיה וכל סרביה שבה לתורקים. הפחה החדש חאג'י מוסטאפה נתאמץ לעשות סדרים ולהתנהג כמתינות עם עם הארץ עד שהיו קוראים אותו אם הסרבים¹². הפחה שבא אחריה אבנס בקרי, התנהג כמו הקודם. במתינות ובמתק שפתים התאמץ לקנות לב עם הארץ. הוא פרסם סליחה כללית לכל אלה שלקחו חלק במלחמת אוסטריה עם התורקים. אבל היד החזקה בכל המדינה היו בעת ההיא הייג'ירים שמרדו במלכות ולא נתנו און קשבת לפחה אשר נאלץ להמלט אל הסרבים, אך גם שם השיגו אותו הייג'ירים

ויהרגוהו. אחרי כן משלו טורעי הסדרים האלה בחזקת היד בכל המדינה האומללה הזאת. כל הפקודות שבאו מעיר הבירה היו כאין למורדי אור אלה. הם התנפלו על כל הסרבים, אשר מצבם החמרי או השפעתם על המון העם היו עלולים לשימם לראשים ולשרים לאומיים. ויהרגום נפש — עד שקצה נפש העם ולא יכלו עוד לסבול העול הכבד הזה. פתאום אחזה תנועת מרד בכל פנות המדינה עד שהיינג'רים, שהיו עד העת תחיא האדונים והמושלים החזקים, נאלצו להמלט אל הערים הבצורות. איש אחד אמיץ לב ושמו גיאורג פטריביג, המכונה קארט (שחור), שהיה מלפנים חאידוק (שודר), ובמלחמת אוסטריא של שנת 1788 היה ראש לגדוד מורדים, נבחר להיות קצין (קניז), וראש למורדים. הוא היה אכזרי, אך גם אוהב צדק ומשפט. תחת פקודתו נתחזקה המרידה ועלה כירו לכבוש שאכצה וסמנדריא. בשתי הערים האלה היו עדות יהודיות קטנות. הרב תכולל בסמנדריא היה ר' חיים דוד פארדו. אחרי כן הלך הקצין קארט גיאורג לצור על בלגראד (1804), אך באותה השעה הגיע גם בקרי פחה מבושנה בראש אנשי חיל רבים ועצומים לכבוש העיר מיד היינג'רים — ותנתן העיר בידו. אז היתה עצת בקרי לסרבים לעזוב כלי הויין וללכת לסבלם ולעבודתם בשדה. אך הממורדים, שכבר היו בעלי נסיון, מאנו לשמוע בקולו; ונהפוך הוא, שלחו קול קורא מסמנדריא לכל עם הסרבים להתחבר אליהם ולמרוד בחורקים; וידרשו תמיכה מן הקיסר הרוסי. והחורקים על אף חולשתם לא סמנו ידיהם בצלחת. האספז פחה, מושל ניש, קבל הפקוד לשם השלמת סדר בכל מדינת סרביה. אך המורדים היו חזקים ממנו. מזלם של בקרי פחה מבושנה ואיברהים פחה מאסקוסאר (שקידרה), לא היה טוב ממזלו. בעוד שהסרבי פטרוס דובריניאס הכה את איברהים בקרב בלגראד, יצא קאראגיאורג בראש שבעת אלפים רגליים ואלפים פרשים והכה את חאג'י ביי בפגיג'קה והחרים את חילות הבושאנקים בשאכצה (8 אבגוסט 1806), אחרי ימים מספר נחתמת ברית השלום בין איברהים פחה וכין קאראגיאורג, אשר על פיה זכתה סרביה לעמוד ברשות עצמה. הסיפאהיס, שהיו בעלי האחוזות, הובטח להם בהור תשלום נזק סך שש מאות אלף פלורין, וחיל משמר התורקים היה חייב לשכבת בתוך המצודות. השלטן שלים ג', שהיה בעת תחיא על כנו, מאן לאשר את הברית הזאת, והמלחמה התחדשה. לא עברו ימים רבים והסרבים שמו מצור על בלגראד. המושל התורקי האחרון בעת ההיא היה שולימאן. בראותו שהמורדים חזקים ממנו נאות למסור המצודה בידם בתנאי שירשו לו להוציא את כלי הויין וצורות צרכיהם והכלים הביתיים. אך כמעט

יצאו מן העיר אנשי החייל אשר היה עליהם ללוחם ולשמרם התנפלו עליהם ויהרגו את שולימאן סחה ואת אנשי צבאו. הסרבים שהיו במקרה זה חוקים מהתורקים נקמו באכזריות נוראה על כל מה שסבלו במשך ארבע מאות שנה תחת העול המר והכבד!

משנת תקס"ד (1804) עד סוף שנת תקס"ו (1806), בה נפלה בלגראד בידי הסרבים המורדים, לא חדלה המלחמה במחוז ההוא. השערוריה והאיי-בטחון שררו בכל תקף בעיר ובכפרים. על כן נמלטו קצח מיהודי בלגראד והחישבו בעיר האוסטרית - שכנגדה זמלין (Semlin) או זמין (Semlin) וייסדו את עדת הספרדים העומדת שם עד היום הזה. לפי דברי הסופרים הסרבים עלה מספרם. בשנת 1807 (תקס"ז), למאתים ושמונים וחמש נפש. והם היו מספיקים צרכי אבל, כלי זיון, ואבק שרפה לחיילות הסרבים¹. באופן שהם היו לעזר לא מעט להצלחת המרידה בראשייתה. וההסתוריא הסרבית תכיר להם טובה. אך אנשי הצבא הסרבים הראשונים, המגויסים מכל פנות המדינה, אנשים שלא ידעו סדר ומוסר, האם ידעו להוקיר שרות היהודים שחיו עמם בצדק ובמשפט כל עוד שמדינתם היתה משועבדה לתורקים? עוד מעט ונראה איך התנפלו כזאבי טרף על היהודים האומללים ולא שמעו בקול קציניהם ושרי המדינה. רק יצאה סרביה לחירות מתחת עול התורקים שקעה באנארכיה ובמצב של חוסר סדר ומשטר. כי הקצינים בעצמם קנאו איש ברעהו לאסון הממשלה החדשה אשר טרם נוצרה ונתקמה.

לפי דברי הסופרים הסרבים מן הדור ההוא ועדי ראייה הוציא קאראג'אורג סקודה, בעת שכבש את בלגראד, לאמר: אסור לאנשי הצבא להתנפל על התושבים השקטים ולגזול מהם. והאשם יענש בעונש מות. ככל זאת היו שהתנפלו על בתי היהודים, ואף על בית הכנפת. ושני אנשים מן הפורעים, הכם וימיתם ביריה ואת גויותיהם, שגור לגורים, ציוה לחלות בשער העיר, לאוח לבני מרי². וכל זה לא הועיל הרבה. כי כמעט התרחק הקצין הזה מן העיר לכבוש יתר המדינה, מיד התנפלו היחפים ואנשי הפקר על רחוב היהודים שעל שפת הדאנוב ושללו ככל אות נפשם. מטבח הבקשה, שערכו יהודי ווינה אל הקונדי (אציל, גראף) רזומבובסקי, ציר רוסיה בוינה, ביום י"ג אפריל 1807, יצא ברור שקודם לכן כבר דרשו עזרתו לתמוך בידי יהודי בלגראד, כי כל עמי הבאלקאן, אשר קו לעזרת רוסיא, שמעו בימים ההם בקולה, ואף שלא נודעו לנו המקרים

1) Conpon דף 170 ודף 169 היכא בספרו של הרב שלאנז הכהן, Jebpeny Tesrpagy

דף 80-85. וראה עוד Le Judaïsme Sepharadi עמ' 128, קצור מאמרי של הפרופסור ואלזה גוריוויץ על התמיכה שקבל קאראג'אורג' מצד היהודים.

2) Muekko M. Bykereburg בספרו קאראג'אורג' חלק ב' דף 104.

הראשונים. הנה השורות הראשונות במכתב הבקשה יצירו על זה⁶.

Nous mettons trop de confiance dans la bonté dant
votre Excellence a daigné nous honorer dans les circonstances
ou nous avons réconrs à sa protection, etc.

אנו בטוחים מאד בסובתו אשר הוד מעלתו הואיל לכבדנו במקרים
שבקשנו את חסותו. בהמשך הבקשה כותבים יהודי וינה אל הציר הרוסי
לאמר: הננו מקוים שהוד מעלתו יואיל לשים לבו ולמחול לנו על הצעד שאנו
עושים לטובת האנושות המדוכאה והסובלת תלאות. כל העדה היהודית, היושבים
בפישט בהונגריה, שלחו לנו חאור מבהיל של המצב הנורא שבו
נמצאים היהודים האומללים מבלגרד בסבת המלחמה. לא היה די
לסרבים, כאשר כבשו העיר, להתעמר על הרוב היהודים הבודדים שנקלעו
ביניהם, אלא הם התנפלו ברעש ואכזריות נוראה על כל רחוב היהודים. זקנים,
חולים, נשים וילדים, בלי הבדל, נשללו והושלכו ברחובות, ואחרי כן נשבו
והובלו אל פנים המדינה, בעוד התרחק הקשה, בלי כסות ולבוש, בחסר כפס
ובמצב כזה אשר ירעיש כל בעל נפש.

היהודים תושבי המחוזות הקרובים, השייכים לאוסטריא, עשו כל מה
שביכלתם להשיג מן הפקידים הסרבים שישחררו האומללים האלה, בני בריחתם.
היו מצליחים להציל חלק מהם, אך לא עלה בידיהם להושיע ארבעים משפחות.
האלו נאנחים עד עתה בעול השבוי הכבד. "בהיות שנמסרו למועצה (Cour)
בפטרוארדין רגשי היאוש (של השבויים האלה), החליטה המועצה הזאת
להודיע את המצב המבהיל להוד מעלתו הציר של רוסיא בווינה, כדי שיתן
עינו לטובה ויוכלו לקוות כי בכה השפעתו יוכלו להשתחרר כליל. בזכות העצה
הזאת הגיעו תלונותיהם (לעדה היהודית) בפישט, ומשם נודע לנו המצב הנורא
של האומללים האלה.

ושנית, ככל אשר ביכלתנו לפי עצת אינה אנשים (חשובים) מתושבי
פטרוארדין, ובהיות שנגע עד לבנו גורל הקרבנות החפים מפשע האלה
ממשטמת המלחמה, מקדם אנחנו שהאדון השליט הראשי על היילות הקיסריות
של רוסיא במולדאווה וואלאכיה לא ימאן מהיות לעזר ליהודים
האומללים האלה מבלגראד, כדי שישאו בסבלנות (גורלם), בהנתן להם החפשי.
אם הוד מעלתו יואיל לבלתי האריך עוד רוע מולם ולהוכיח בצע האנושיות
בהשתדלותו שניגע לידיעת שר הצבא הראשי מיכל זון. התקוה הזאת תאמצנו

6 Dr. D. Ginsberg פרסם במחברת Omanut של זאגרב, שנה 4, מספר 1, דף 289.

מן הארכיון בויה מכתב הבקשה המקורי fasc. 2 ex 1807 בצרפתית שחנני פארומו מה.

לחזור למלא חובתנו כלפי האנושיות הסובלת ולערוך בקשחנו ברגש הכבוד לפני הוד מעלתו ולחלוח פניו להרבות חסד ולתמוך בסובתו בבקשה שאנחנו מתכבדים לערוך אליו ולקבל בטח רגשי הכבוד היותר עמוקים שלנו, אשר בהם אנחנו מתכבדים להיות, אדוננו האלוף (Comte, גראף). היותר נכנעים למשמעת הוד מעלתו והיותר נשפלים שבעבדיו.

וינה, 12 אפריל 1887 — סי ניסן התקצ"ז.

A Son Excellence Monsieur le Comte Rassumovoky.

תוצאות מכתב הבקשה חזו בעלסו מאתנו. אך זאת נדע בטח שהשר המצביא מיכלזון, שעמד בראש חיילות רוסיא בוסניא מולדאוויה וואלאכיה, לא היה נוח ונוטה חסד לעם ישראל ולחנם בטחו בו יהודי וינה. מצד אחר יודעים אנחנו שמסיבת איהבטחון ששרר בכלגראד, ברחו חלק גדול מן היהודים לזמלין, אשר שם נוסדה העדה הספרדית העומדת עד היום. אך גם בעיר הגירה בודה-פסש החישבו הנמלטים מכלגראד וייסדו שם עדה ספרדית אחרי שעברו קרוב למאה ועשרים שנה מן העת שנכבשה על ידי האוסטרים מיד התורקים. חוץ ממושב היהודים היה בראשונה בית כנסת גם בחלק העיר בודון (בודה, Offen), והמושב ובית הכנסת הספרדי החדש היו בחלק העיר מנגד פסש. וכן החישבו הפלטים האלה בטמשואר (לפנים הונגריה, ועתה נספחה לרומניה), אשר שם נמלטו יהודי כלגראד הראשונים בשנת תקמ"ח. מאז גדלה בה העדה הספרדית. ואחדים שבהם הלכו עד וינה, באופן שהישוב היהודי נחמקס במקצתו בכלגראד.

בבילגראד ובכל מדינת סרביה היה ידוע, כי המדינה טרם השתחררה כליל מעול התורקים. גברה בה האנארכיה. המדנים וקנאת איש ברעהו בין השרים והקצינים (קניזים) שדרו בכל חוקף. ובכל זאת היתה המרידה הולכת ומתרחבת יום יום. מילאן או ברינוביג' ודובריניאס הלכו לכבוש ניש. בעוד שקארה-גיאורג הלך לכבוש מחוז בושנה וישם מצור על העיר ייני-באזאר (Novi-Bezar). אמנם החיילים של מילאן ודובריניאס הוכו לפני התורקים. אז נאלץ קארה-גיאורג לעזוב מחוז בושנה ולמהר לשוכן לסרביה כי שם התקדם כורשיד פחה בראש שלשים אלף אנשי צבא. וקארה-גיאורג התנפל עליהם עם שלשת אלפים אנשי חיל אשר לו, אשר ירו מראשי ההרים, ויפזרו את חיילות התורקים בשפלה של יאוארין. הבושנאים אשר גופו בקרבת לופניצה עברו בלי סדר נחל דרינה וימלטו לנפשם. הנצחנות האלה נתנו לקארה-גיאורג יתרון על שאר הוויודים. דובריניאס ומילאן, אשר לא יכלו להכנע תחתיו, יצאו מסרביה. תוגרמה הסכימה להכיר את שר החייל הזה לגוספודאר (אדון ומושל

הסרבים) באחריות הרוסים, בתנאי שימסור בלגראד לתורקים. קארה-גיאורג קיוה תחלה למצוא תמיכה אצל נפוליון הראשון אשר עמד בקשרי שלום עם התורקים. אחר כך נאלץ לפנות אל קיסר רוסיה, אך הקיסר, ביראתו מהתנפלות הצרפתים במדינתו, נאלץ לחתום ברית שלום עם התורקים בבוקארשט ביום 28 מאי 1812 (י"ז סיון תקע"ב) ואסף את כל חיילותיו הפוזרים בתורקיה ומולדו-ואלאכיה בעזבו את המדינות האלה ואת סרביה ברצון לתורקים, שהתנפלו כזאבי טרף על המדינה האומללה הזאת. שר הצבא הסרבי ויליקו, אשר הובא במצור בעיר ניגותין, הומת במלחמה, והמפקדים מלאדין וסימה אשר הוכו לפני כורשיד פחה לא יכלו להגן על שאבצה ובלגראד והערים האלה נפלו בידי התורקים. הקצין קארה-גיאורג בעצמו, בראותו שרוב הוויזורים עזבוהו מחמת קנאה, התיאש מן המצב הנורא של ארץ מולדתו ונמלט להונגריה.

מכל הוויזורים הסרבים, אשר שררו בעת המרידה, רק האיש מילוש אוברינוביץ לבדו נשאר בסרביה. שמו האמיתי היה תיאודורוביץ, כי אמו היתה נשואה לאיש אוברין ותולד לו את בנה מילאן אוברינוביץ. אחרי כן נתאלמנה ותנשא לאחד מקרובי בעלה תיאודור, מן הנשואים האלה נולד מילוש ואחיו הגדול מאמו הרשה אותו להמנות על שמו אוברינוביץ, שהיה דבר נודע ומקובל בין הסרבים⁷. מילוש, בראותו שנבצר ממנו להתנגד לחיילות התורקים, עשה בערמה כמו נכנע לפניהם, והשר המצביא סולימאן העניק לו את התואר קצין (kniz) של רודניק. אך מילוש חכה לשעת הכושר, ושובע אחד קדם לחג פסחם, בשנת 1825 (ניסן תקפ"ה), הרים דגל המרידה. התורקים היו במבוכה, בפרט שני שרי הצבא, כורשיד פחה ומאראשלי פחה, התחרו איש ברעהו והיו בדעות שונות, וזה היה לעזר לא מעט למילוש, אשר השיג תנאים נוחים לברית השלום בין שני העמים, סליחה כללית לכל המורדים, מסים על דעת עם הארץ, יסוד אסיפה של שנים עשר קצינים נבחרים, שתפקידם לחלק את המסים, חרות אזרחית דתית ומשפטית, הרשות לסרבים לשאת כלי זין ולהעמיד מקרבם ראש ומנהיג אשר ינהלם בענינים אזרחיים וצבאיים. כמובן נבחר מילוש לקצין על כל עם הסרבים. הפחה מאראשלי, השליט מטעם השלטן, היה כמו אסיר בידו בתוך המצודה בבלגראד. בכל זאת צל של התחרות היה על דרכו, הוא הקצין קארה-גיאורג אשר נדד לרוסיה, וכאשר נוכח שהמדינה נחה שקטה — שב לסרביה, אך כמעט שם רגליו בסמנדריא נהרג על ידי עושי דברו של מילוש. זאת אחריתו של האיש שהקריב כל חייו לשחרר עמו ומולדתו:

7 Hist, de l'Empire Ottoman, Jonquiére 120, דף 120, הערה 1.

מילוש התאכזר יותר מזה, הוא שלח ראשו לקושטנדינא, והתורקים הוקיעו אותו בשער הארמון עם הפתקא: "זה הראש של שחר הדרכים קארה-גיאורג". אסנם סופו של בית אוכרנוביג' היה יותר רע ופר, הנצר האחרון, המלך אלכסנדר, הומת והושלך דרך חלון ארמונו, ובמקומו הורם גועו של הקצין קארה-גיאורג. זאת פעולת התולדה שאין לפניה משוא פנים; על מצב היהודים בבוגראד בפרק הזה נדבר להלן. עתה נמשיך לדבר על המצב הרעוע של יתר המדינות של הקיסרות העשמאנית.

כבר ראינו, שבשנת תקס"ז (1807) נכנסו חילות הרוסים והשר המצביא מיכלזון אל המדינות הדאנוביות מולדאווה וואלאכיה. השלטן היה בטבוכה גדולה מן המדינות הפנימיות ומטרים של רוב הפחות מושלי המדינות. על כן כרת ברית שלום עם אנגליה. אך המשא-המתן בדבר השלום עם רוסיא לא הצליח והמלחמה החלה בין שתי הממשלות בתוקף עז. הנסיך באגראציון הכה את התורקים באיברתילה (בראילה), עבר הדאנוב ויכבוש סיליסטרה. התורקים הצליחו להשיב העיר הזאת לזמן מועט ובשנת תק"ע התחדשה המלחמה. שר הצבא קאמינסקי שם מצור על רוסג'וק, שסרה למשמעת המושל ב'שנאק'אגה ביום 14 ביוני (י"ח בסיון). פעמיים השתער בחוקף. ביום 27 ביוני וביום 10 ליולי, ולא עלה בידו לכבוש העיר. אבל כפעם השלישית, ביום 3 בספטמבר (ח' באלול) הצליח לגתץ חלק מן החומה ולכנא העירה. אמנם בחדש מרס 1811 חלה קאמינסקי במחלה מסוכנה ובמקומו בא שר הצבא קוטוזוב. בעת ההיא היה הרוזר הגדול זיאה יוסוף פחה, ואחריו אחמד פחה, שעלה בידו לאסוף כרי ששים אלף אנשי חיל ושבעים תותחים*) ובחדש יוני התקדם עד רוסג'וק. אך לא הצליח ללכדה וישב אל קאדי-קיואי בקרבת העיר. וכראות הצבא הרוסי שעליו להשאיר חיל גדול ברוסג'וק בלי תועלת, גמר בדעתו לעזיב את העיר הזאת. וביום 5 ליולי 1811 (ט"ו תמוז תקע"א, ביום הראשון לשבוע) נתן פקודה להעביר את כל תושבי העיר לוואלאכיה, כשש מאות משפחות: בולגרים, יהודים, ויתר החושבים, אחרי כן הדליק את העיר והשרף עד חציה כמעט. התורקים באו העירה אחד עשר יום אחרי כן והנה היא שוממה ושדופה. הרוסים, אחרי שכבשו את רוסג'וק, לקחו ביד חזקה בפעם שניה את סיליסטריה. ניקוסול, ופאזארג'יק (שנקראת בפי הבולגרים דובריוז), והיו נכונים לשלוח עוד חילות רבים לתירקיה ולהכותה עד חרמה. אך פתאום יצא נפוליון הראשון למלחמה עם הרוסים, ושרי המלכות מהרו לתת פקודה לשרי הצבא בואלאכיה להציע ברית שלום לתורקיה, והחוזה נחתם בבוקארשט ביום 28 למאי 1812

*) Jonquièrre קובע את המספר לשבעים ושמונה (דף 418). (י. ר. מלכו).

(א' כסיון תקע"ב). ממשלת השלטון לא ידעה להשתמש במקרה הזה להשיב לה כל מחזוריה בים השחור וחצי האי קרים. היא הסתפקה בזה שהחזירה תחת אדנותה את מולדאויה וואלאכיה, ותחת משמעתה את סרביה.

השלטן מהמור, כאשר ראה כי אין לו צור לדאוג מפני אויביו מבחוץ, החל לעשות סדרים מבפנים. הואיל וכמעט חצוי ממדינותיו הדלו בשמוע בקולו, השבט ג'יאפאן-אוגלו שרר בצפון אנאטוליה, קארה-עשמאן-אוגלו היה אדון הארץ בשכנות אומיר, לביגים משירון במקדון, ולעייאן מפיליפופליה היו להם חיילות פרטיים. מדינת ערב היתה בידי הוהבים—כת של אמונה חדשה, שנוסדה על ידי השייך מחמד בן עבדאללה אל-ואהאב—סרביה מרדה. עלי פחה מיאנינה שרר במדינת אפירוס ותסליה, מולה-אגה ירש מחוז ודין אחרי מות פאנוואן-אוגלו והתנגח כמעט בשליט הקומר ברשות עצמו. והמדינה הגדולה והחשובה מצרים, סרה למשמעת מחמד-עלי. בכל זאת השתמש השלטן במושל המחמדי הזה, שהיה לו לעזר לא מעט במלחמתו עם היוונים שהחלו למרוד בימים ההם.

בחלק החמישי (דף 191-190) ראינו טיבו של עלי פחה מיאנינה. כתיחילה ממשלת תורקיה, מרצונה ושלא מרצונה, היתה נאלצת לתמוך בו בחקוקה שעל ידו הוכל לכבות להבת המרידה שאחזה את היוונים. אך עד מהרה נוכחה לדעת שהסחה הוזה התרומם והתחזק יותר מדי, ותבקש להכחידו מן הארץ בכל הדרכים. האלבאנים היותר קרובים אליו נמכרו בכסף לתורקים ויעזבוהו לנפשו. כורשיד פחה דרך אחריו אל האי אשר במימי יאנינה. לפי הנוסע האנגלי ואלש, שהיה בעת ההיא בקושטנדינא, מהמד פחה ממוריאה ואנשיו נכנסו אל חדרו ושם חקע את חרבו בבטנו ויכרתו את ראשו וישלחו לקושטנדינא (30 ג'ימאזי אל-אוול, 5 פברואר 1822, י' בשבט תקפ"ב).⁴⁸

בחלק החמישי (דף 226) כבר ראינו שעלית חיילות הצרפתים על מצרים וארץ ישראל לא הצליחה ונפוליון הוכרחה לשוב למדינתו. עקב הדבר הזה התמוטטו כל בתי המסחר הצרפתים במזרח ויעברו כלה מן המדינות האלה, האניות הצרפתיות הדלו מעבור במימי הים התיכון מזרחה, אל החופים התורקים. היוונים, אשר מדינתם עומדת על מפרצי הים, ירשו את המסחר הצרפתי. הם השתמשו במלחמת האנגלים עם נפוליון ושמו ידם על כל המסחר של הים התיכון. באופן שבשנת תקע"ה היו לשתי חברות האניות היוניות מהידרה ופסארה שש

⁴⁸ ראה J. Wilhelm Schel, Weltgeschichte XIV, נמבר 1, ר"ת 404.
R. Walsh, Reise von Konstantinopel durch Rumel. u. Balkan, Bulgarien, Walachei, aus d. Eng. übersetzt v. W. A. Linden (Leipzig, 1828) p. 38.

מאות סמינות ובהן שמשו שלשים אלף מלחים¹⁰. השפעת המסחר הכין-לאומי הזה הביאה התעוררות בקרב היוונים, אשר שלחו בניהם להתחנך ולהשתלם בלמודים בארצות אירופה, וכן פתחו בתי ספר בכל הערים, באיים. באסיא הקטנה, בקושטנדינא ומחוז לסדינא תורקיה — במקומות שהיה בהם קבוץ יונים כמו בוינה ועוד, ולבסוף יסדו חברות להטיף מדעים וספרות. אך בעצם היתה להם תכלית לאומית. החברה היותר חזקה נודעת בשם היתיריאה או אגודה ספרותית אשר מוכן אחר לה, אגודה מדינאית השאית, ובאמת היא התרחקת מהטיף מדעים בין היוונים ותשם כל מעייניה לשחרר אותם. החברה הזאת נוסדה בוינה על ידי שלשה יונים: סקונטאס, קסאנטוס וההגמון דיקה, שנודע יותר בשם ההמוני פאפה-פליכאס, ובזמן קצר התפתחה כל כך עד שהקיטר הרוסי בעצמו, אשר כל מגמותיו היו להצר לתוגרמה מכל עבריה, היה ראש התנועה החשאית הזאת. כל חברה היו נשבעים להקריב הונם וחייהם להשגת מטרתה. בקושטנדינא ישבו ראשי החברה ומשם היו מקימים סניפים בכל ערי המדינה, באיים ובערים רבות מחוז למדינה: בוקארשט, יאסי, טרייסט, וינה, פשט, מוסקבה ומקומות אחרים אשר היו בהם מושב או קבוץ יונים. פאפה גיאורגיי, עלה בידו לאטוף כדי שבעה עשר אלף חברים נשנת הקעה, בטרם עברו שנתים ימים מן העת שנוסדה האגודה וכבר מנתה חברים בין המאינוטים במוריאה, בעלי האניות באיים, מלחים בכל חופי הים וכל העשירים והמשכילים בקושטנדינא ויתר הערים הגדולות על אף הסכנה המרחפת על ראשם. המלחמה בין הממשלה ובין עלי פחה של יאנינה החישה מעשים ואמצה את אנשי האיתיריאה לצאת מן המסחרים לאור היום, למרידה.

מיתתו של קארה-גיאורג מנעה את הסרבים מהתערב במרידה הזאת, כי להם היה לדאוג לעצמם. אך במחוזות הדאנוביות מולדאוויה וואלאכיה פשטה התנועה בין המון העם. אלכסנדר אימפילאנטי, בנו של ההוספודאר (נסיך) הקודם של וואלאכיה ואתד מראשי אגודת האיתיריאה, הפיץ קול קורא בעיר יאסי, ביום 5 במרס 1821, לאמר: „יונים! השעה צלצלה. הגיעה העת לנקום בעד אסונתנו וארץ מולדתנו. בכל המקומות נכונים אחינו ואוהבינו לבוא לעזרתנו... קדימה, יונים, קדימה! אנחנו נראה כח חזק ואמיץ שיעמד לימיננו. מיכאל סותזה, ההוספודאר (נסיך) של מולדאוויה הראה פנים שוחקות לאגודת היוונים ולתנועתם. ראשית פעולת היוונים, שישבו במולדאוויה וואלאכיה, ואליהם נספחו מעט הארץ, היה.

להתנפל על היהודים ולשרוד אותם. מועטות ומקוטעות הידיעות שהגיעו אלינו מן הימים הנוראים ההם ומכל התלאות שמצאו את עם ישראל בנסיכיות הדנוביות. על הרוב נשארו רק בזכרונות העם¹⁰. אך קשה היה ליונים למשוך אליהם לב יושבי הארץ, כי בזכרונם עוד היה חי כל המשא הכבד שהטילו עליהם הנסיכים, הסאנאריזמים, ששלחה קושטנדינא למשול עליהם. כמו כן, כדי לתת יותר חוקף לתנועה נגד ממשלת העריצות של התורקים, המציאו האנשים שעמדו בראש שם חדש כללי לכל הנוצרים בקיסרות העשמאנית, "זא-וורה" "בשם האמונה" או "בעד האמונה", שהיא כללית לכלם, על אף הברל הלאומים והשפות השונות. אבל רבים מקרב הוואלאכים לא שבעו רצון מן התנועה היוונית והתנגדו לנסיך סותונו. ובאותה השעה משך הקיסר הרוסי את ידו מתמוך באיסטילאנסי והאית'יריאה הראחה לו פנים וועמות. ובכל זאת היוונים וחלק מן הוואלאכים, אוהבי השערוריות והשוד, התנסלו על היהודים. בפרט בואלאכיה, מקום אשר ישבו היוונים במספר ניכר והממשלה העלימה עינה או שלא יכלה לשים סדר ומשטר בעניניה. כן נודע לנו מקרה "כשחיתה מלחמת התוגרמים עם הנוצרים יצא ששון סאסי מקראיוב'ה לרגלי מסחר ונתפס על ידי הנוצרים (המורדים) ונהרג. ועדות זה הועד "על ידי שמואל כלפון. ששמע מפי חגוי המצרי, שראה ההרגה הזאת והראה מקום ההרגה, ועדות זה בא לפני הבית דין בוידין: לפני ראבריהם הכהן, ור' שם טוב בכמה"ר ר' ציון ור' יוסף בכמה"ר אברהם הלוי, ביום כ"ב שבט תקפ"ג¹¹, כשנתיים אחרי ההרגה. והמקרה הזה לא היה היחיד בעת ההיא בואלאכיה.

בשנת תקפ"ט (1820) אחזה אש המרידה בכל פנות מוריה. היוונים הקנאים לא ידעו כל גבול בקחתם נקמתם מהתורקים ומתיהודים השקטים, אשר מזלם גרם להם לשבת במדינת יון. הנצחונות הראשונות הוסיפו להלהיב את המון העם לפי הפתגם הצרפתי: *l'ivresse de la victoire*, "שכרון הנצחון". לפי הסופרים התורקים של העת ההיא שבו אגיות היוונים, אשר ארבו בים התיכון לכל הספינות התוגרמיות, את המולה של מכה בשובו לקושטנדינא יחד עם כל נשיו, ולא חמלו על הזקן הנכבד ההוא, ולא על הנשים העדינות והרכות, ואחרי שהתעללו בהם בכל האופנים המחסירים הרגו אותם בעזים קשים¹². השמועה המבהילה הזאת, והידיעות שהגיעו מן המרידה במוריה, הניעו את מועצת הדיואן להתהלך בקרי עם היוונים ובלי רחם. כל היוונים הוכרחו למכור את כל

¹⁰ Julius Barash, *Analele Societ. Istor. Bucuresti*, 1887—90.

¹¹ אזיר יעקב ט"ו ט"ו.

¹² Jonquière, דף 235.

הנשק אשר היה להם. היינג'ירים התנפלו עליהם ויבזו וישללו את האכלוסים. וכאשר הוטל חשד על השתתפות במרידה על הפאטריך היוני גריגוריוס — אף שהוא פרסס הרם על המורדים במלכות כחדש ימים לפני המעשה הזה — הלך הויז'ר הגדול בינדירלי עלי פחה בראש גדוד של אלף יינג'ירים. ביום הראשון לחג פסחם, שהוא יום הראשון לשבוע, עשרים כחדש ניסן שנת תקפ"א, לביתו של הפאטריך במגרש טאנאר, ועל פי פקודתו תפסו אותו ויתלו אותו בשער בית הרוסים, או בשער ארמונו, כי נוסחאות שונות וסותרות הגיעו לידינו¹³. לפי המקור שהביא פראנקו (דף 132) נמצאו שם, בתוך המון העם שהתאספו במקום חתליה והיו על הרוב יונים, דרך מקרה, שלשה יהודים (כנראה ממגרש באלאט, דרך הלונם לסטאמבול), שהתעכבו בראותם המון העם הנאסף כמו לפני דבר תמוה, וכאשר ראה אותם הויז'ר הגדול בנדרלי עלי פחה — קרא להם „חוש גיילדיניז", (ברוכים הבאים) אתם היהודים! הנהו תלוי לפניכם, האיש, שונאכם ושונאנו, סחבו אותו הימה, הנני מצוה עליכם! וברצונם או שלא ברצונם, לקחו שלשת היהודים האלה, אשר נודעו בזכרון הקנים בשמותיהם: מוסל, ביג'אג'ו ולוי, וסחבו גיית הפאטריך לשפת הים, בקרן הזהב, ויסילוה שם¹⁴. המקרה המוזר הזה, שלא באשמת וכדורן היהודים, שנמצאו במקום המעשה דרך מקרה, הוליד אגדה טפשית ובלי יסוד, שהיהודים התקיסים, יעצו למערכות הממשלה, להנקם מהיונים. והאגדה המוזרה הזאת היתה סבה לפרעות שעשו היונים בעם ישראל (פראנקו, דף 132). הנוסע האנגלי ואלש, שהיה זמן־מה אחר המקרה הזה בקושטנינא, כתב על פי השמועה „שנאת היהודים וחיונים... בעת שהתורקים תלו את הפאטריך הקודם הציעו היהודים את שרותם — להשליך גויתו הימה"¹⁵. האגדה הזאת, ששמע האנגלי ואלש עליה, עשתה לה כנפים ותתפשט במרוצת הבזק במערכות שונאי ישראל.

(*) פראנקו רשם את הפרטים הללו מפי עזיראית, כמובא בספרו, מבלי לקבוע שלושה היהודים היו אנשי כלאס ובלי להזכיר שהמקורות הם חוגרים בטוב עיי מחבריו להלן, י. ר. מלנז). Jonquière (13) דף 133 מנביל את יום תחריבה ל-22 אפריל, 1821. ואומר כי חתליה היתה בשער ארמונו, תוך גגור למקורות אחרים. ותמו המאריך הזה אינו מתאים, כי 22 אפריל אל, בשנת תקפ"א, ביום ניסן, ביום הששי, ואינו חג פסח לנוצרים. Franco מנביל, יום 27 אפריל—חג הפסח לנוצרים; וזהה 27 אפריל, 1821, אל ביום 23 בניסן, יום הרביעי בשבוע, ולא יתאים לסטח הנוצרים לפי נוסחתו של ר' יוד כהנא (כנסת ישראל, שנה א', דף 791—790) וסוחר ומעריב (כרך שלישי, דף 133) היתה ההרגה בארמונו, ביום כי בניסן, בתח הפסח לנוצרים, ובאמת כי בניסן, יתאים ליום הראשון וחג הפסח לנוצרים, אך היה ביום 24 לחדש אפריל כנגד ליתר המקורות.

R. Walsh, Reise von Konstan. durch Rumel, u. Balk Bulg. Walachei, (15)

לפי מקורות התורקים מן העת ההיא לא הסתפקו בנקמתם בזה בלבד: שמונים הגמונים וראשי מנזר יונים נתלו כמו הפאטריך, ובמחוזות תראקיה, מקדון ואסיה הקטנה נשחטו היונים, ונשיהם וילדיהם נפלו בשבי (Jonquière, דף 435). מכל המקורות אשר לפנינו בענין הזה, הכתב שיש לסמוך עליו ביותר הוא ספר קטן שכתב ר' דוד בר מאיר הכהן, אבי זקנו של ר' דוד כהנא מאודיסא, שהיה בן אותו הזמן ועד ראה למה שקרה באודיסא. הזכרונות האלה נתפרסמו על ידי ר' דוד כהנא בקובץ „כנסת ישראל“, שהוציא לאור החכם שאול פנחס רבינוביץ (שפ"ר), וארשא, חלק ראשון, תרמ"ו (כשם „זכרון בספר משפחה“, דף 790). וכה דבריו: „ביום הראשון לחג הנוצרים נתלה הכהן (פאטריך) מידי התוגרמים על פתח בית ארמונו... וקשרו התוגרמים אבן על צוארו וישליכוהו הימה“. לפי הגוטה התוגרמי שבמבוא פראנקו (דף 132). נצטוו שלשה יהודים לסחבו ולהטילו אל הים — ואינו יוצא מגדר האפשריות שבשעת הטלטול הותרה מאליה האבן הגדולה שקשרו התורקים אל צואר הגויה. —

הכתב יד של ר' דוד הכהן ממשיך כך: „רבים מן היונים ברחו לנפשם מפני חמת השלטן לערים שונות, ורבים מהם באו לאודסא. ברוב עוני ולחץ וערומים ויחפים הלכו בחוצות העיר, ויהי אחרי ימים אחדים (כמובן, בדרכם מקושטנדינא לאודיסא), ויראו היונים אשר הלכו באניה את גופת גריגוריוס צפה על פני המים, ויקחו אותה ויביאו עמה מהר לאודסא. — היונים הבורחים מקושטנדינא, ברצותם לעורר רחמי הנוצרים עליהם, בקשו לתת תמונה יותר פלאית לגוית הפאטריך גריגוריוס שהביאו עמהם, אם לא שנאמר שהיונים שהיו בקיאים במלאכת הים מאין כמוהם דיגו בסתר את גויתו, ושמו נפשם בסכנה עצומה לצאת חוץ מן הבוספורוס. ללב הים השחור, כי בלעדי זאת איך אפשר לשער שגלי זרוע הים „קרן הזהב“ בפאנאר השליכו אותה מתחת לגשר אשר בין גלאטסה וסטאמבול, והמשיכו לגרר אותה כל אורך הבוספורוס, בלי שישגיח בה אדם וכל האניות העוברות בלי הפסק בכל רגע במיצר הזה, ואיך יעלה על לב האדם לבאר הפלא הזה? כי מימי הבוספורוס משתפכים, כידוע, ביתר מהירות מן הים השחור לים השיש, ובגויתו של הפאטריך היה להפך“ — והמקור אשר לפנינו מספר עוד: „ובבקר, ביום הראשון, בשני לחדש תמוז, תקפ"א (19 יוני למספר היונים, 2 יולי לנוצרים), נקבר הכהן הזה בבית תפלת היונים בכבוד גדול ובעם רב, כי מספר התושבים עלה אז עד ארבעים אלף נפש (באודיסא).“

ויהי כמעט נקבר הכהן הראשי גריגוריוס, התנפלו היונים ורבים מדלת עס הרוסים על היהודים האמללים — בשעה התשיעית בבקר — ויחלו

להכות בהם ולבזו את רכושם. היונים והרוסים עשו ביניהם חוזה להחל את מעשיהם הרעים בפעם אחת בשלשה מקומות מחלקי העיר, במקום אשר ישבו שם יהודים לרוב, ולנסות את מעלליהם הוציאו קול כי היהודים בקושטנדינא יצאו להתעלל בהכהן הראשי שלהם בעת אשר נסחב בחוצות העיר כספודת השלטן, שוטרי העיר הרגישו קודם לכן בסער הגדול העומד על היהודים, ויגידו לאחדים מבני ישראל לבל יצאו מפתח ביתם החוצה, ולבל יפתחו את חנויותיהם. אבל הפראים והאכזרים שואפי הטרף באו אל ביתם וישברו החלונות והדלתות, ויכו אותם כגורי עצים וישפכו את דמם, ויקחו את כל אשר מצאו. ורכים מבני ישראל נהרגו ורגלים נפצעו, ורבים התחבאו בחורים וכסים¹⁵. ויבואו הפראים לבית תפלת היהודים ויעשו שמות גם שם. אך שוטרי העיר החלו, אחר הצהרים, לעשות סדרים, ויצאו ליסר בשוטים את הפראים בראש כל חצות. גם גשם ומטרות עז שלח ה' מן השמים — להציל את עמו מיד שוסייהם. רבים מן הפראים נאסרו במאסר, והרבה משפחות מבני ישראל נשארו כלי לחם, וכל הון היהודים אבד בעיני רע.

בעת שהיו הפרעיות בעיר ישב ר' דוד הכהן, בעל הזכרונות האלה, בנחת ברחוב היונים ולא ידע מכל מה שנעשה. אך כאשר הגיע לאזניו קול ההמולה מהר לקחת צרור כספו אל השוק הישן להציל את אשתו, ושם הגידו לו כי הלכה לביתה שהיה לא רחוק הרבה מן השוק. וימהר ללכת לביתה, אך בדרך סגע בו מחנה אחד מן הפראים ויכוהו באכזריות וילכו לדרכם. ומרוב המכות התגלגל ולא ידע באיזה מקום הוא וילך כאשר הלך ולא יכול למצוא את ביתו. ובדרכו פגש בו מחנה שני מן הפורעים וישליכוהו ארצה ויוסיפו להכותו, וכאשר קם התעודד וירץ במכתו האנושה הלאה. ויפגוש בו מחנה שלישי ויכוהו בפעם השלישית עד שלא נותרה בו נשמה. ובכל זאת אור שארית כוחותיו ויברה מן המקום ההוא. פתאים נגלה לפניו בית נמוך ובגו היה משופע ופתוח מלמעלה. ברוב פחדו עלה על הגג השפל ויתחבא שם. וכאשר נחה שקטה המהומה חגר שארית כחו וישב אל ביתו מלא פצעים וחבורות ובני ביתו רחצוהו במים קרים ויעשו לו תחבשות. מאז נחלה בשחפת וישכב ימים רבים על ערש דוים¹⁶. ר' דוד בר מאיר הכהן, גבור המקרה הזה, נפטר לעולמו ביום י"ג אדר תקצ"ה.

15) הערה ר' דוד כהנא: כן ספר לי איש נאמן, כי הוא בעצמו כתייתו עור צעיר לימים התחבא עם הרכה אנשים במרחף ער אשר נחת שקטה העיר ורק אנשים אחרים נהרגו. וברבי הכותב במכתב העת, שנדפס באודיסה בשנת 1892 חרש ינואר (צד 208), כי י"ז אנשים הגיעו ער מות וששים נסעו בפצעים קשים, אין להם כל יסוד...

16) על הפרעות ביהודים באודיסה, ראה עוד מאמרו של ר' מיכל רבינוביץ, "פרעות היונים ביהודים בשנת תקצ"ה", במורח ומערב, כרך שלישי, חוברת שמינית (שנת הרפ"ט) דף 152.

השמועה המבהילה מהלוית הפאטריך גריגוריוס עשתה לה כנפים והתפשט במרוצת הכוכ בל המדינות. בטרם בארץ יון חלו כל האשם ביהודים שהם סחבו גויתו ככל הרחובות עד שהסילוהו הימה. ויש שהגיומו הענין ויספרו שתקופי היהודים בקושטנדינא יעצו את הממשלה כדי להגנם מהיונים ולהשכיח את המרידה. ובלי חקירה רדפו את היהודים בכל מקום שפגשו אותם¹⁷. הם היו השעיר המשתלח לאיבת הנוצרים והתוגרמים ונפגעו ביותר מתלאות ותוצאות המרידה. אשר החריבה עד היסוד את העדות הקטנות במוריא ובליאודיא (ביאותיה הקדמונה). האלבני אודיסיאוס, איש ימינו של עלי פחה מיאנינה, הלהיב המרד כהרי פינדוס ופארנאס. ובשנת תקפ"א כבש סביכות העיר ליואדיה (90 קילומטרים צפונית מערבית מאתונה). הידיעות האחרונות, שהגיעו לידניו מן העדה הזאת לפני שהחריבוה, הן מראשית שנת תקפ"א. מעשה באיש יהודי, סוחר מקושטנדינא, שהיה מוכר סחורתו בהקפה במדינת יון. ויהי היום נסע מעירו לגבות חובותיו ויקח עמו את משרתו, חיים ארגואיטי ויגבה מה שעלה בידו לגבות ואחרי כן שב לקושטנדינא ויעזב ביד משרתו את הסימיסוקים (שטרי חוב) והראיות שהיו חייבים לו הגויים, להשתדל בכל אשר בא לידו לגבות שארית החובות¹⁸. לאחר ימים שלחו לסוחר אגרת שלומים וכתיוכו כתוב: „גם הדע איך שלחתי לליבאדיא יע"א אגרת לדעת את הזמן שנפטר הכנוח חיים ארגואיטי נ"ע, ולא הודיעו לי את הזמן. וככל זאת אני חפצתי לדעת את היום שנפטר בו, ונראה שקרה יום פטירתו יום רביעי, כ"ד לחדש שבט. אלו דבריו של היקר מנחם עובדיה, שהיה בליבדיא באותו הפרק... מעתה חלומי היא וכו' והוא הצעיר מנשה מורזוק"¹⁹. עוד שלחו לסוחר מקושטנדינא זכרון עדות מליבדיא בלשון ספרדי וזה תרגומו: „אם רצונו לדעת על חיים ארגואיטי באיזה זמן נפטר, הוא נפטר בכ"ד לחדש שבט יום רביעי, ואם רצונו לדעת על הכחורות של חיים ועל השטרי חובות ועל החובות, בעת שנפטר חיים נחתם הכל (כנראה על ידי הועד) ושלום, החותמים פה קיק ליבדיא יע"א שנת התקפ"א — והיו חתומים חמשה אנשים, ארבע התימות היו מכתיבה אחת — מכתיבת האיגרת, והחתימה החמשית היחה מכתיבה אחרת, והשם החתום היה יאודה משה הלוי.

גוביזשאני איסטוריא יברייסקאנו בארוא, (חלק ב' דף 109) מאת ש. מ. רובנוב, סרביא וסיאסליטא יבר, אובשסט ון אודיסיא אי טוגרום 1821 (עשרות השנים הראשונות של הקהלה היהודית באודיסא והפרצ'יט בש' 1821) — ד. כהנא, יבר, סטארינא 1912 דף 100—108.

17) Walsh הנזכר לעיל (Leipzig 1822), דף 18.

18) משנת ר' אליעזר, חלק כ', אה"ע ט"ג.

ופלא לראות שבעת ההיא היו בין היונים אנשים אדוקים בדת ישראל, כאשר כבר ראינו שהיה הגמון אחד בקושטנינא ומשכיל אחד בשלוניק שלמד תורת ישראל ונקרא בשם ר' אברהם הגר. תולדותיו וזכרו יבואו להלן. ובעל הזכרונות ספר מקרה שיוני אחד שהתיהר השיאותו לממזרת ובעת מרידת היונים יצא מצירו ולא נודע מקומו. פתאום הגיעה השמועה ובאו עדים והעידו ששקעו ממי גוי מסיה לפי תומו ששרטוהו המורדים, כנראה בקרבת ליכדייא, בהיות שהכירו אותו שהיה מקודם יוני שהתיהר ומיאן לחזור לאמונתם. ועל פי זכרון העדות הזה נמלכנו בבמי איסור והתר בשלוניק והשיאו את אשתו הממזרת ליוני אחר שהתיהר. הבעל הזה, שלא היה רגיל בעסקיו בעיר הזאת, גמר בדעתו ללכת למקום אחר ולפי שהימים ההם היו ימי התעוררות היונים, ומהנמות פשטו במדינת יון, נתן בט לאשתו. אבל השביעה שלא תנשא לאחר כי אם אחרי פרק זמן מסוים. אחרי איזה ימים נשמע קול שלא פסק שבא בעלה הראשון ושואל על אשתו: היכן דירתה? והשיבו לו שכבר נשאת לאיש אחר. תסתו בערה בו בשמעו את שעשעה לו אשתו ובטה בשפתיו: אני אעשה כך שלא ימצאו אותי בשום מקום בעולם. והפצירו בו אוהביו שהיו באותו מעמד והכניסוהו לבית היין וישתו וישכרו עמו. בינתיים שב בעלה השני ויגידו לו שבבעלה הראשון בא. ולא האמין להם עד שתביאו אותם לפני הרב הכולל ז"ל, ובאו העדים והעידו איך ראו לגר הראשון חי ושתו עמו, ובעודם בבית היין סיפר להם הגר הראשון, איך ניצל מכבשן האש שתפסו אותו הערלים לשרוף אותו וניצל מידם. אך הגר השני לא הסה און קשבת לכל זה וילך לעיר קסנה וישב את גרושתו. ועשו חופה ונישאו. וכאשר נודע הדבר בקושטנינא שלח הרב אליעזר די טולידה, שהיה בעת ההיא אחד הממונים על איסור והתר כתבים פעם ושתים, בכח ועזרת השר והטפסר (ג'ליבי בכור קארמונה), המקום יהיה בעורו. גם הוא כתב במכתב להחכם הטורה ועל כל אנשי הקהל שישלחו לגר השני לעירנו (קושטנינא) יע"א. ובאו העדים שראו אותו ושהודה לפניהם, וגם בא בעל בית היין והעיד שראה לגר הראשון ודבר עמו בלשון יוני ונתן לו יין לגר ולאנשים אשר עמו. ויקבלו העדויות בפני הגר ונתאמת אצלו וקבל עליו את הדין ופטר את אשתו¹⁹.

על אף כל המכשולים הלהיבה תנועת המרידה לב כל היונים, בפרט במוריה ששם היו המורדים מעם הארץ. השר המצביא איפסילאנסי שבא מולאכיה ליון ונתמנה בעיר הידרה, לראש התנועה. הכה את התורקים בקאסאנדרה בחדש תשרי, ובתרמופילי בחדש חשון. המצביאים קולוקטרוני ומאברומיכאליס הכו עד חרמה את תיילותיו של נאזיר

(19) משנת ר' אליעזר. חלק ב', אה"ע סי' ר.

ביג, ממלא מקומו של כורשיר פחה, ושמו במצור העיר הראשית במוריאה טריפוליצה. באיראם פחה חפץ להרחיק את היונים מן המיצר, אך לא עלה בידו. טריפוליצה נפלה בידי היונים המורדים, ובמפלגה בא הקץ לעדה היהודית בעיר היותר חשובה והיותר מרוחקת במוריאה. הזכרון היותר מאוחר מן העדה היהודית הזאת היא משנת תקמ"ט, שנתקבלה שם עדות הסוחר שם טוב פוליטי והרב שלמה חכים, ששמעו מפיו תוגרמי אחד מעיר אבארין (נאבארין), שסיפר להם ביונית על הריגת אברהם טוביל ומשחתו שם טוב שייאה, ויחידי סגולה מהעיר טריפוליצה, נודע להם מפיו אחיו של הנהרג, כי מצא אותו על שפת הים, מחוץ לעיר אבארין ורצה להביאו לטראפוליצה (טריפוליצה) והחוגרמים תושבי המקום לא הניחו אותו מפחדם פן ידרוש מידם השר המשנה כפר הדם (קאן פאסי). ואחר ימים הלך שם ולקח העצמות והחברים של החברה קדושה של קברים קברום בטראפוליצה ועדות זה נחתם בידי משה בכר יהודה אשכנזי, שם טוב פוליטי, אליה חכים, יוסף שילי, חיים אליה וחיים שילרגו (באר מים חיים, אה"ע ס' ג').

במלחמת ההסתהרות הזאת התנפלו המנצחים בחמה שפוכה על התושבים התוגרמים והיהודים השקטים, שללו אותם באופן מבהיל, וישחתו אותם. פסרו ביג מאברומיכאליס, נשיא המאיוניטים שם נפשו בסכנה להשבת ההרגה, אך האטנסוף, אנשים בלי השכל ובלי ידיעת סדרי החיילות, לא שמעו בקולו.

(*) בתקופה המרועה הזאת הייניג'רים מצד אחד והשורדים היונים מצד שני מצאו תמיר הודמנות ושעת בושר כרי להתנפל ולשדור את עוברי הדרבים, סוחרים ורובלים יהודים בני הערים והעיירות הסמוכות, בסחורות אלבניה, אפירוס, מוריאה, חסליה ומוקדוניה רוב הדרבים היו בחזקת סכנה ומכיון שרוב עוברי הארצה היהודים לא היו מזוינים, הלסטים השונים שדדום והרגום. הכנוי "ג'אניסארי" ז. א., "ייניג'ירי", נקבע סמוך בשפה היהודית-ספרדית המדוברת, כמלת זועל וגנאן. חוגר אחד העיר למשל שהיו "נהרגים באטנות" בסו שחשוחם היהודי. שוחס את הכבשים בלי להתחבלך מרם, או לפי ערוחו של ערל אחד היו "מסביעים אותם במים" ואת רוב הסחורות השדורות מסרו בירי ה"מאפאסי" הוא הכומר.

בני התקופה המתרעמים על המצב הזה שוחחו למשל על "רשעת התוגרמים" של העיר לאדסו וחברו הפסיקו באמרו: "מה אומר לך יותר רשעים הם התוגרמים של הכפרים שבהיותו בכפר ארמיו אוני וחברי בא חוגר אחד והכה לחברי מכת מוח על לא חמס בכפר". כדומה לזה, מסופר על "חוגר אחד ובירו טבעות של נחשתי", שהלך אצל גוי אחד למכרם וכשהוא סירב הלך אצל היהודים ואמר שיקנום ממנו מיד. כשאלה גם כן לא רצו לקחתם "חוציא חרבו והכה אחד סחם מכות מוח והחניו גוסס". והחוקר הסכה עם חוגרמים אחרים נחיצו יחד והסכימו ביניהם שאם יהיה הסוכה מוסב ואם לאו יהרגו גם את היהודי השני כדי שלא ילך לעיר לקבץ עליהם וכשראו שמת היהודי נכנסו והרגו גם את השני". ככה הופת האחד בירית והשני לפי חרב (עין באר מים חיים א"ה סימנים ג' ר' ו').

(י. ר. בלכו).

שמנה עשר אלף שבויים היו בידי היונים, והנה שני ימים אחרי שנפלה העיר הוציאום חוץ לחומה ויהרגום בקר רות. הילדים והנערות הובלו כשבי וגמכוד לעבדים ולשפחות⁽²⁰⁾. ואז בא הקץ לישוב היהודי בטריפולי של יון או טריפולי צה. וגורל היהודים היה כגורל יתר התושבים המחסרים — כלם נהרגו בלי חמלה. לפי הזכרונות מהדור ההוא, נהרגו קרוב לחמשת אלפים יהודים במוריה על ידי היונים הקנאים, בלי עון ואשמה — לכפר על חמשתמה שכיין המחמדים ובין הנוצרים⁽²¹⁾. ומעטים היו אלה שנמלטו לאומיר קודם שהתנפלו המורדים על הערים כמחוז ההוא⁽²²⁾.

הקנאה וההתחזרות שבין ראשי חנוצת המרד כמעט שהיו מכיאות בסכנה את כל פעולתם הארוכה, אלא שהחורף הקשה בא לעזרתם. המצביא התורקי כורשיד פחה שהיה בעת ההיא, בראש צבא חזק מאד, בעיר יאנינה, שבא שמה על מנת לייסר את המורד עלי פחה. ואמנם זה נפל שדוד בידיו ביום י' טבת תקפ"ב (5 פברואר 1822). אחר כך היה הפשי להתנפל על היונים בצפון ובדרום המדינה. השר המצביא היוני איפסילאנטי היה מוכן לבוא לעזרת אחיו בצפון הארץ. ופתאום נפל חולת. אנשי הצבא אשר עמדו תחת משמעתה אחזם פחד ויתפזרו לכל רות. בעת ההיא הגיע לקורינטוס איש אמיץ לב, אשר דק למראות פניו התלהבו כל המורדים ויחזק לבם, הוא היה האלבני מארקו בוצאריס. מעשה גבורתו של האיש האדיר הזה היה לדבר מפליא. זכר שמו לבד הרעיד את התורקים והביא פחד ומורא עליהם. כמעט אנשי חיל עלה בידו להכות חיילות התורקים הרבים והעצומים ממנו. אך לא ידע לשלום ברוחו הכביר ותהי עצתו לאיפסילאנטי וליתר שרי החיל לעלות למלחמה ולהשתער על התורקים בצפון מדינת יון, בתסליה ובמקדון, ולא להכות שיבואו התורקים במוריה ובערים שכבר יצאו לחפשי. בתחלת מעשי הקרב הראתה ההצלחה פנים שוחקות ליונים, אך באחרונה פנתה להם ערף לפני העיר זיתון. שרי הצבא איפסילאנטי וניקיתאס הכרחו להפרד איש מאת דעתו והתורקים גברו חיל וירדפו אחריהם, ויכבשו העיר הבצורה קוריס (קורינטוס). איפסילאנטי לא אבד את תקותו ולא נמס לבו, ובראש שלשת אלפים וחמש מאות אנשיו נמלט לעיר ארגוס, וילחם בחזקת היד עם התורקים. בתוכה שר הצבא דראס-עלי כי לא יוכל לו הלך לקורינטוס להתאחד עם

(20) חרוצת העיר האנגלי M. Green במספר (ספרים) בעת ההיא [עמ' Jouquiére דף

137, י. ר. מלכו].

(21) Franco דף 132.

(22) דעת מר גבריאל אריה, שהיה מורה בבית הספר של תאליאנס, במכתבו אלי מיום 13

אפריל 1803.

השר המצביא כורשיד פחה וחילותיו כדי לבוא על העיר הזאת בחיל גדול. אך כמעט פרש ממנו, מהר איפסילאנטי ללכת על קורינוסוס בדרך יותר קצרה ולפגוש בדראם עלי במעברים הצרים אשר בין סתימפאני ופירפאתי, התורקים נגפו לפניו, ודראם-עלי שנפצע, מת בקורינוסוס. שר הצבא היוני אודיסיאוס השמיד, במעבר התרמופילים, את חילותיו של כורשיד פחה. והשר המצביא החורקי הזה, אשר לא יכול לסבול את הכלימה שנצחו אותו המורדים, שתה סם המות, וחילותיו נפוצו לכל רוח (אב חקפ"ב) ¹²⁹.

היונים המורדים, שהיו בתחלה רק אספסוף, על הרכב אכרים בלי תרבות, לא היה גבול לקנאתם ושנאתם העזה לתושבים התורקים והיהודים, גם הכפרים אשר בסביבות שלוניק הרימו ידם — עד שנכנעו לפני החורקים החזקים מהם. בפרק המהומה הזאת העיד לפני הבית דין בשלוניק: יעקב הלוי קאראסו שנשחתו (השלימו) על הערלים אשר סביבות עירנו שלוניק יע"א, על המרד שמרדו באדוננו המלך שלטן מחמוד יר"ה והרימו יד, כידוע, הנה אחר שנה התפייסו ונעשו ראיאם (נתינים) של אדוננו המלך, באו שני ערלים מכפר בא' ב'דוס אחי הקוג'ה-באשי ונחערבו... ובתוך הרכבים בקשתי מהם לידע מאי דעתם, מעיקרא למרוד במלך, ומה עלה בדעתם להרוג ליהודי שהיה יושב עמיהם, שקצת יהודים שהיו אז בכפרים האחרים שלחום לביתם... וכי בהריגת יהודי אחד היו נוצחים המלחמה?... והשיבו הערלים שראו צער בנפשם על הריגת היהודי בכורן אליצפן הרופא, שנתגדל בכפר שלהם, וכבר אמר לו הקוג'ה-באשי שיהזור לביתו, והוא לא רצה פן יקראנו אסון בדרך, ורצה לשלוח עמו שני אנשים עד הליג'אס (מרחצאות של מים חמים) י, ללוותו, וכשם אין פחד, כי נמצאים חוגרמים, ובכל זה לא רצה... ובין כך חלה בכפר בנו של קייפאלאר, והלך לביתו הרופא הנזכר לרפאו, ובין כך בא לכפר גאלאסו מן הכפר גואיינורוס** בולוק באשי (ראש קבוץ אנשים) אחד ואנשי חילו ותבע מן הקוג'ה באשי (ראש הכפר) את היהודי הנזכר והיתה תשובתו שכבר

* (המרחצאות הללו הם אלו הידועים של הכפר הקטן סדס (Sédés), מצוטת של שלוניק, ואולי

זה הוא המקום של תרמס העתיקה ועיין על זה O. Tafrali Thessalonique de origines au XIV Siecle דף 1. (י. ר. מלכו).

** גואיינורוס או איינורוס הוא תהר Mont Athos בארכיפלגוס מצפון לשלוניק. הידוע אודות המנהגים הרבים של כחות האורחובוסים: יונים, רוטים, בולגרים, ולפי המסורת אסור שתורדך נף רגל של אשה על ארפחם הקדושה. (י. ר. מלכו).

Jonquiére דף 431—432.

נשתמד והמיר דתו לדת הנוצרים, והבולוק באשי השיב שימסרו אותו בידו, ואם ימאנו יתחייב הכפר, והכרחו למסרו בידו. אחר איזה ימים שלח הבולוק באשי לדרוש החפצים שעזב הרוסא בכפר: ג'יבוק (מקטרת ארוכה) אחד שוה מאה וחמשים אריות, ומיג'אדי (מרכב קטן) אחת שוה מאה, וקיוורדי (אדרת) שוה כך וכך, ונתפשרנו עמו. אחר איזה ימים נודע שהבולוק באשי התיו את ראשו, כל זה הועד בשנת התקפ"א, והועד עוד שביום ט"ו סיון תקפ"א יצא מכאן (שלוניק) השר אחמד ביג לרדוף אחר הערלים, וביום כ"ג סיון החרב ושרף ב'אשיליקא (Vassilica), ואחר ט"ו ימים החרב ושרף את הכפר גאלאסו [באר המים סימן ס"ח. י. ר. מלכו].

זה לא היה מקרה בודד של התנפלות המון העם הפראי על יהודים, לפי עדות מחיים די בוטון לפני הבית דין בשלוניק סיפר לו ההגמון (בומר) די איינוורים מן הכפר בולגאר מסוקיי ביום הששי, כ"ז באייר, התקפ"א, כי בחרף שעבר סבלו הרבה מצד האניות היוניות שהיו באים אצלם ולוקחים בחזקת היר את תכונותיהם וכסף הרבה כתואנה שהיו שומרים אותם ומגינים עליהם מפגעי המלהמה, גם סיפר לו שבספינה של הקאפיטאן אנאסטאס לימניוטי היה תורקי אחד ויהודי אחד, שהעלום במרמה מבית המכס בג'איראזי קאסלודרה (בחצי האי כאלכדיקה) בקרבת שלוניק, כי הם היו המוכסים, היהודי היה בכור דניאל בן יהודה, המכונה מירקאדו מנחם, והפצירו בו שיקבל דת היונים, וכאשר מיאן חתכו את אבריו אחד אחד, כדי לצערם, אולי יודה להם מתוך הצער, ובסוף התיו את ראשו וחתכו אותו לגזרים, לפי עדות ראיה בקש הקאסודאן אנאסטאס בכל הדרכים להציל אותו ולא עלה בידו, וכן העיד מירקאדו שלום שבשנת שעברה היה במאדין [מכרה] ושם היה ההגמון היוני סאפה איקונומו שהיה באניה ההיא וראה בעיניו המעשה ההוא²⁴.

השוד הימי שרר בכל עיר בארכיפלגוס, המסע בים היה בימים ההם יותר מסוכן מאשר בצפון אפריקה, אי אפשר היה להתקרב אל כיף מאטאפאן וכיף סנט-אנו' בלי לפגוש סכנה עצומה. כל פעם נחקלו הנוסעים באניות שארבו ליורדיים והיו נכונות לצוד את הספינות העוברות בדרך ההוא, ובהנחת האות היו האכרים שבקרבת המקום ממהרים לעזוב את המעדר והמהרשה ולשדוד את הקרבנות ולחלק את השלל ביניהם... את הספינה השבויה היו מושכים אל אי בודד ורחוק, שם היו מעריכים את האנשים שבתוכה ועורכים הפוש סרוקדק בתחתית הספינה²⁵, וכדי לסלק את עדי הראיה, שהיה ביכלתם להכיר אותם

²⁴ שם, ס"ח ט"ו. ²⁵ לפי Jonquiére דף 112, Amiral Julien de la Gravière.

Missions Exterieures du Levant

ולמסור אותם. היו הורגים ומשליכים אל הים את כל האנשים שנמצאו בספינות השבויות. ומעשה שהיה בקצין הימי הצרפתי, ביסון, שהדליק אבק השרפה שהיה בספינתו שנשדדה על ידי שודדי הים היוונים, וכמו שמשון בשעתו מת ביחד עם השודדים. שודדי הים האלה השפלו כל כך בעיני העמים עד שבחדש כסליו תקפ"ח (11 נובמבר 1827) פקדה מועצת וורת הצי האנגלי על כל אניות המלחמה שלה לעצב כל ספינה גושאית דגל יוני או מזוינת בכלי מלחמה שתפגוש על דרכה או בעצם חופי יון, לבד מאניות המלחמה השייכות לממשלת יון ונוסעות באחריותה ועל חשבינה, גם ממשלות צרפת ורוסיה נתנו פקודות כאלה לאניותיהן. [כאן חסרים שני דפים או דף נבדל אחד, שלא נמצא. אולם לפי הנראה מתוך המשך הדף הבא אחריו עם שתי הערות והציון שם, שם, נדמה שנוכל להשלים את הפרק הזה בסיכום קצר של דברי La Jonquière דף 443—446: מעשי האימים של המורדים אשר הכתימו את תנועת השחרור היונית בחוסר משמעת נקנו במעשי גבורה מחמדת של יום ושל שעה שעה. שודדי הים היונים שמו לאל את מאמצי הצי התורכי שבא להכניעם. הם שרפו את אניות המלחמה של הקאפורדאן פחה והטביעו במעמקי הים את צי האויב. י. ר. מלכו]. מקרים כאלה שנתפסו ספינות בידי שודדי הים היונים היו מרובים בעת ההיא. המסע באניות מסחריות כמעט שנפסק לגמרי בימים היוניים. בארכיפלגוס ובים התיכון המזרחי, והרב האשכנזי ר' אפרים חיות, שרצה להתישב בארץ ישראל בשנת תקפ"ב, לא עלה לו למצוא אניה לא בסריאסטה ולא בחופי איטליה. להפליג לארץ ישראל או למצרים, ואחרי שנתעכב יותר משנתיים ימים במדינות האלה גמר בדעתו לשוב ולנסוע דרך היבשה לקושטנדינא. בתקוותו למצוא פה אניה למצרים או לארץ ישראל, ויארכו לו הימים שם בתוחלת ממושכה, ופה כתב ספרו, מקראי קדש וידפיסו באורסה קיאוי, בדפוס הארמני עראפ אוגלו, בשנת תקפ"ט. והספר הזה מצא חן בעיני רבני הספרדים עד שתרגמוהו לספרדיה, ור' אפרים חיות הוכרח לנסוע בדרך המסוכן ביבשה²⁸.

המלחמה היתה כבדה בין התורקים ובין היונים המורדים. פעם גברה יד הממשלה ופעם יד המורדים. עד שנלאו התורקים. מחוות אסיה היו ממאנים לשלוח בחוריהם לצבא, להלחם בשדה הקרב בלי קץ ותכלית, וזה הכריח את השלטן מחמוד לקרוא לעזרתו את מחמד עלי, פחה מצרים, ולמסור עניני המלחמה בידו. בהיות שחילות המצרים היו יותר מסודרים, וימנה אותו לפחה של קנדיא (כרהים) ושל מוריאה. איברהים פחה, בנו חורגו של

²⁸ י. ראה Jonquière דף 333 וכן דברי האדמירל תניל המוכנים שם. (י. ר. מלכו).

²⁹ מקראי קדש, הקדמה.

מחמד עלי, הפליג בראש חמשה עשר אלף איש צבא מזוינים כדרך הארופים ויכבוש את אי כרתים ואיי הים הקטנים. אחרי כן בא אל מוריאה, וריב הערים הדרומיות. כמו נאברין, ארכדיה, קאלאמאטה וטריפוליזה. נפלו בידו, ובעוד שממשלות אירופה היו מראים פנים שוחקות לשלטן מחמור. הסוּן העם והמשכילים שהתחנכו על ספרי היונים הקדמונים, היו נוטים ברובם אל המורדים. ורבים מעשירי המשפחות היותר מיוחסות רצו אל מקום המעשה וילחמו בתור מתנדבים, וביניהם הגראף מסאנסה-רוזה, שמת בשדה המלחמה. השליש באלירת, שנפל חלל באי כרתים, ואשינגטון יוצא ירך מיסד ממשלת ארצות הברית באמריקה, לורד ביירון אשר הקדיש חייו השכלתו וכל כספו, למען חירות היונים, ואחרים כמותו, אותבי ההלנים יסדו את ממשלת יון החדשה. אך האם ידעו היונים להכיר ולחוקיר פעולת האנשים האלה, אשר בלי לעשות חשבונות רבים מסרו את נפשם, הפסידו כל רכושם, ושפכו דמם. כדי לשחררם מעול התורקים? המשך דברי הימים יראה שהם היו כפויי סוכה באופן מתמיה²⁷. בין הנדיבים האלה היה גם יהודי אחד, עשיר מאירופה, אשר הקריב חייו והונו על מזבח השתחררות יון²⁸.

המצריים מצד האחר והעשמאנים מצד אחר, נלחמו ככח רב עם היונים, עד שלא נשאר בידי המורדים כי אם סופלי, אתונה ומיסולונגי. העיר האחרונה הזאת, אף על פי שהייתה בצורה ותוקה נפלה בידי המצריים (מאי 1826) והמרידה ביון המערבית כמעט שהגיעה לקצה. המדנים בין שרי החיל שררו בכל עת, העיר החשובה אתונה גם היא נמסרה לתורקים, וכאשר אפסה כל תקוה לתרות באה להם העזרה ממקום אחר. ממשלת צרפת, אנגליה ורוסיה דרשו בכח הזרוע משני הצדדים להפסיק את הקרב. התורקים השיבו שמן הנמנע להם לשאת-זולתת עם עבדיהם שמרדו בהם. ממשלות אירופה יגעו למצוא דרך גבוהה ומתקבל על לב שני הצדדים, עד שבאחרונה התערב אלכסנדר קיסר רוסיה, והכריח את התורקים לקבל הסכם אקרמאן, אשר על פיו הותר לאגיות רוסיה מעבר חפשי בים השחור. לנסיכויות מולדויה וולאכיה הוענקה הזכות למנות להן נסיכים על דעתן, לשבע שנים, בתנאי שלא יוכלו לדחות אותם, כי אם ברשות הקיסר של רוסיה. לסרביה ניתן חופש בתנאי שתחשב לנסיכויות משועבדת לתורקיה, והתורקים הורשו להחזיק חיל מצב רק בבלגרד ובשלש מצודות אחרות, ולגבות מס שנתי (אוקטובר 1826). בנוגע לשאלת יון הוסכם שאנגליה ורוסיה תשתדלנה למצוא ביחד פתרון.

²⁷ מלא הוא שלט הזכיר הפתח את שמו של היהודי הזה וגם לא ציין את המקור שממנו

שגב את היריעה הזאת. (נ. ה. פלכו).

²⁸ Edmond About, 1860, Jonquiére, Grâce Contemporaine, 1860, 1860, 1860.

וביום 5 לחדש פברואר 1827, הציעה רוסיה לפני הדיואן התערבות ממשלות אירופה האדירות בסכסוך זה. תשובת התורקים היתה קצרה, ממשלת השלטן תדחה התערבות זרים בעניינים שבינה ובין נתיניה, ולהלן לא תחן תשובה להצעות כאלה (10 יוני). תשובה זו הרגיזה את ממשלות אירופה, ואניות המלחמה שלהן החלו לשוט בחופי הים היוני, ואף שלא עלה על לבם להלחם בתורקים ובמצרים, אך אי-הכנה מצד אניה מצרית אחת היתה הסיבה להלהיב אש הקרב בחוף נאבארין, ואחרי חמש שעות לא נשאר מכל הצי האדיר התורקי כי אם כחמש עשרה ספינות, בלי כלי זין (18 אוקטובר). אחרי כן הוציאה ממשלת השלטן כרוז או האסטי שיריף, בו הומינה את כל נאמני המחמדים למלחמה קדושה, ותשובת הקיסר הרוסי לקריאה הזאת היתה להכריז מלחמה על תורכיה (אבגוסט 1828).

היונים, אשר מצוקת תורכיה היתה להם לישועה, הצליחו לכבוש כל המקומות שאבדו בימי המבוכה והמלחמות. עד שלא נשאר בידי התורקים כי אם סטרוץ (באדרה), קורין, מודין ונאבארין, וכאשר בא גדוד צרפתי והיה מוכן לעלות אל מוריאה, עשה איברהים פחה חוזה עמהם למסור את המקומות האלה בידיהם (7 בספטמבר). מן העת ההיא היתה כל מוריאה חפשיה, וביום ה-16 לנובמבר 1828, חתמו שלש ממשלות אירופה בלונדרש (לונדון) הודעה על חופש מוריאה והאיים הקיקלאדים, תחת נסיך נוצרי. אמנם שני הצדדים לא שבעו רצון ולא הסכימו לפשרה הזאת, בעת ההיא עמדה רוסיה בקשרי מלחמה עם התורקים מצד אירופה, ומצד אסיאה הצליחו חיילות הרוסים בכל אשר פנו, כמו שנראה להלן, לסוף היה השלטן מוכרח לבקש שביתת מלחמה, וביום 14 ספטמבר 1829 נכרתה ברית השלום וחדשים מספר אחרי כן, בשנת 1830, יצאו התורקים מיון, כלומר ממוריאה, מניגרופונטי ומהאיים הקיקלאדים. בכל אלה המקומות לא נשאר ישוב יהודי, כי ברוב המקרים הרגו המורדים את כל היהודים, לבד מהעיר סטרוץ (בדרה), שהיתה האחרונה לנפול בידי היונים והיתה ליהודים שהות להמלט לאזמיר, ולבד האי ניגרופונטי, שלא נמסר ליונים, וכאשר נספח לממשלת יון החדשה, יצאו היהודים משם ביחד עם התורקים, והיונים הרסו את בית הכנסת וישחיתו את המצבות אשר בכית הקברות או שברו אותן, ואחרי שנתישבה ארץ יון כממשלה עומדת בדשות עצמה, שבו יהודי ניגרופונטי (שנקראה גם אגריסין או אגריבוז) ויבנו את בית הכנסת הנחרס בשכרי אבני המצבות שנמצאו בבית הקברות, ועד היום רואים בכתלי בית הכנסת כתובות המצבות הקדמוניות. העדה בניגרופונטי שנקראה אוֹבִּיָּאָה (Eubaea), היתה מן היום והלאה העדה היהודית הראשונה במלכות יון החדשה⁴⁸, הכרחנו להקדים להעביר לפני הקוראים השתלשלות המקרים ביון כדי שלא להפסיק בין ענין לענין, ועתה נחזור ליתר המקרים לפי סדר הזמנים.

(28) ראה מאמרי באנציקלופדיה "אשכול" ערך "אגריסין".

פרק שלישי

הרבנות הראשית בקושטא

הרבנים הראשיים: אברהם הלוי, שזואל חייט, משה פריסקו —
הגאבילד של הבשר וחייך בקושטא — הרחבת בית-העלמין היהודי.

כבר דברנו על מנזר של ר' אברהם הלוי לרב ראשי על כל יהודי תורקיה. העתון הרשמי תאקוימי ואקאי מיום 23 שאואל 1250 (כ"ג בשבט תקצ"ו) כתב על הענין הזה ¹⁾: „מאחר שבגליון האחרון מן התאקוימי ואקאי הובא שנתנו נישאן, אותות כבוד, לפאטריכים היווני והארמני, והדבר הזה שמח אותם ואת אומותיהם, ערכה האומה היהודית מכתב בקשה לתצר הפאדישאח (המלך) להזכיר (להוד מלכותו) שגם היהודים הנם נתינים קדמונים לממשלת השלטן, ומחלים שלא יוחסרו מן הכבוד הזה (להיות להם ראש רשמי) ושנתנו גם להם האפשרות ליהנות מחסדי הוד מלכותו על ידי הכרת הרבנים באופן רשמי, בהיות שלפי הנהוג עד עתה היו המנויים ביניהם לעצמם, בלי שיהיה נהוג (מצד הממשלה) להלביש האדרת (לאות הכרה רשמית מצד הממשלה) ולבקש (מהממשלה) להבא להסר או למנות את הרבנים, וכי הלבשת האדרת תהיה במקום השער הנשגב, וכן לבקש, שבהיות שהרב הכולל הזדקן למנות רב „וקיל“ (ממלא מקומו) ולהעניק לו „נישאן“ (אות כבוד) נאדר, כדי להסב לו ולעמו מנה של הוד והדר וגאון, בהיות ששער הרחמים והחסד של הוד מלכותו פתוח לכל עבדיה, וכאשר נתברר עתה שהחנינה של הוד מלכותו נתונה ברוב שפע, שנתנה ההרשאה מלאת חסד ורוב הטוב ללאום (היהודי) נקרא הוקיל (ממלא מקום הרב) והוא אל השער הנשגב, ושם נמנה לרב הכולל, נלבש באדרת הכבוד, והובא אחרי כן לארמון המלכות, והוצג לפני הוד מלכותו השלטן אשר כבדו באות הכבוד ושם אותו על צווארו. הרב הכולל הזה היה ר' אברהם הלוי, העתון הרשמי פרסם, ביום 19 בריגייב 1252 (כ' בתשרי תקצ"ז, שבת דחול המועד): „בהיות שהרב הכולל נפטר לעולמו, בקשה העדה (היהודית) במכתב למנות הרב הכולל שהיה קודם

Prof. A. Documents Officielles Turcs concernant les Juifs de Turquie, (1)

Galanté, Stamboul, 1931, 38 — כהניאט לאלן את החבר הזה נרשום רק, Galanté,

לכן, שמואל (חיים). ברשות המלכות הוזמן לשער הנשגב ונתמנה לרב הכולל. (שם) הלבישו אותו האדרת והנישאן (אות הכבוד) המיוחד לרב הכולל נתנו סביב לצוארו². המנוי הזה היה בחול המועד של סכות תקצ"ז. שנה אחת אחרי מניו העבירה הממשלה אותו משרותו. בהיות שנתברר שהיה נתין זר, ובמקומו הורם לרב הכולל ר' משה פריסקו שהיה כבר בא בימים, והמון העם היו מכנים אותו „הרב הזקן“³. ויצמד על כנו שנתים ימים, והעדה העבירה אותו משרותו. בימי שרותו של ר' שמואל חיים היה מקרה שמראה לנו לדעת כמה היה יפה כחו של הרב הכולל ועד כמה היו דבריו נשמעים במערכות הממשלה. לפי הנודע היה קשה עד מאד להרשות ליהודים לבנות בית כנסת חדש או לחקנו. והנה בשנת תקצ"ז נשרף בית כנסת באסכולה של טאחטאקאפו. ברחוב בויסתן. בין אחת משערי החומה ובין השער איאזמה. הוגשה בקשה בדבר חידושו והפקיד הרושם בפנקסאות, חאסאן חאסבי, ממלא מקומו של הממונה על הבנינים הקיסריים, איברהים רשיד, וממלא מקום אחר בשם איברהים, הלכו למקום שהיה שם בית הכנסת ובמעמד האימאם של הרחוב וימיט... כמו כן במעמד הגבאי של בית הכנסת ההוא, יעקב בן שלמה, הרב זכריה בן יצחק, אלקנה בן יהודה, ראש הקהל ההוא, של יוסף בן אברהם וחיים בן שמואל (קימאל) מן העדה היהודית, התועדו יחד, ואחרי שלקחו תאור המקום נתברר שבית הכנסת היה ארכו 17 ארשין (10.88 מטרים) ורחבו 10 ארשין ושמונה עשרה אצבעות (6.56 מטרים). שטח הבנינים, ושלוש עשרה ארשין (8.32 מטרים) שטח בית המזון היהודי שנשרף, ובסך הכל 201.6 ארשין מרובעים (128.60 מטרים). ולפי העדות שנגבתה באותו המעמד שם היה מעל לבית הכנסת בית ספר. על כן באו האמין (ממונה) של השיריעת (דת המושלמים) ג'יקאדאר מחמד נורי בן עבדאללה ושליח בית המשפט חליל בן איברהים, להציע את הענין, והחכם מכל החכמים, אשר מעמיק הצניעות בטדה מרובה מכל הצנועים, האדון מוסטאפה אסים השיך-איל-איסלאם ומופתי איל אנאס, נחבקש לתת פיתא (החלטה) לפי השאלה: אם בעיר אחת אשר שם נמצאת עדה יהודית, נשרף בית הכנסת הישן (שלה), הנקרא חאברה (על שהיו מתאספים שם חברים לקרוא ולסעוד לבם), ואם יש לה הצורך לתקנו, האם תוכל העדה ההיא לתקן בית הכנסת ההוא ולהעמידו על מקומו כבתחלה, בלי להגדילו ולהגביתו? הפיתא (החלטה ותשובה) היתה: „היא (העדה) תוכל לעשות“. ובכן

2) חאקווי וקאמי (נפון רשמי) מיום 10 ריג'ב 1282 (לחי' 1862) (בי חשרי תקצ"ז).

3) Franco, דף 61-152 חתם מן המירפאן הזה היה בירי מר מרקו ברוך כנאלאשת.

כאשר יגיע לכס המירמאן הזה תעשו לפי הפקודה אשר עליכם להקשיב. דעו זאת ותתנו אמן לחתימתו הנשגבה. ראשית מותרם 1252 (ג' ניסן תקצ"ו).¹

ר' משה פריסקו הרב הכולל שנחמנה אחריה. בימים הראשונים שהוצלה למשרה הזאת. היה עליו לעסוק בענין טוור שלא נודע כמותו עד היום ההוא בתורקיה. בשנת תקצ"ו. בעת חולשת היהדות התוגרמית. נכנס תורקי אחד האפיו מחמד. בעניני העדה: הוא התחייב לתת לממשלה. לאוצר האיווקאף. סך חמשים אלף גרוש (פיאסתר) לשנה ולהוריד מחיר הבשר בארבע ועשרים פארה לכל אוקה. אם יתנו לו את החכירה או. מוטב, את הזכות למכור את הבשר הכשר ליהודים. בתנאי שיעשה מלאכת הקאסאפג'יליק (קצבות) והסאיג'יליק (פשיטת העורות). לזה הסכימו ראשי העדה וזקניה בחשבם כי ככה ההסכם הזה יספיק החוכר. האפיו מחמד. בשר למככיר ובזול. אך כמעט החל לעבוד בעסק נוכחו לדעת כי הוא עושה בערמה. ואינו מספיק בשר לפי צרכי הצבור היהודי. ואם מצד אחד הממשלה תרויה. כי תקבל שכר של החמשים אלף גרוש לשנה. מצד אחר תפסיד בעסק העורות (שהיו בעת ההיא על חשבון הממשלה). כי נשחטו פחות בהמות. והעדה עצמה תפסיד מהתמעטות הכנסות הגאבילה. הנה כי כן יוצא שמכתב הבקשה של הרב הכולל התנגד לגמרי להחלטת זקני העדה הראשונה. ובכן נקראו בא כחו של הרב הכולל וראשי העדה היהודית. הם הוכיחו שהאיש הנזכר. האפיו מחמד. שהתחייב לפרוע לאוצר האיווקף הקיסרי סך של חמשים אלף גרוש לשנה. היה זה בתנאי שיוויל מחיר הבשר בעשרים פארה האוקה. הוא קוה שבדרכים אי-חוקיים יעלה בידו להשיג הכסף הנחוק לפרוע לאוצר. הוא גרס לכך שהעדה הוכרחה להוריד ארבע ועשרים פארה של הגאבילה בעד כל אוקה. מה שיביא הפסד לכלל. ובכל זאת. בסבת אי-כשרונו בנהול העסק. עשה נסיון למכור את הבשר בארבעה וחצי גרוש האוקה במקום המחיר שהתחייב: שלשה וחצי גרוש. וממכסת העורות שמופקו לממשלה קל להוכיח מה מעט הוא מספר הבהמות הנשחטות. הנה כי כן נתברר שהנזכר מחמד לא יכול להרויח מן הקבלנות הזאת. ומלבד שלא יעלה בידו לפרוע הסך שנחייב לאוצר יגרום נזק לצבא. כי לא יעלה בידו להספיק מכסת העורות המוסכמת. אף על פי שהתערב בעניני. העם הזה שהוא עניי שב עניימם ורצה להראות שפע החלהבות ולהרבות הכנסות הממשלה לא הצליח כי אם להביא בלבול בעניני העדה ההיא. ואין מן הצורך לבאר שכאשר ישוב הדבר למצבו הקדמון יתפללו (היהודים)

¹ (הסאיג'יליק הוא המקור של חישוב ראשי ורגלי הבהמות הנשחטות. ראה גאלאנטי

בספרו הגיל דף 209 (ק"ד. מלכו)

לא להים להצלחת ממשלתו. ומן הראוי שהיהודים יפרעו לאוצר עשרים אלף גרוש לשנה ובכך יחדש ניוזאם (סידור). אמנם בהיות שהיוזר אל-סעיד מחמד-חאסיב ערך תאכריר (הצעה) לפנינו אשר בו תאר המצב הרעוע של העם הזה, ובו דורש מאתנו לחוות דעתנו, על כן צוינו באיראדה (פקודה) קיסריי למחול מכל וכל ליהודים הסך של העשרים אלף גרוש מדי שנה בשנה. 26 לחדש גיימאזי-אל-אוויל 1253 (כ"ה אב תקצ"ח)⁵.

הפירמאן הזה יציג לפנינו הסרו וטובתו של השלטן מחמוד השני לנתיניו היהודים, ועד כמה הסיח דעתו מעניגי הדת. עוד מקרה אחד היה לשלטן הזה בראשית-מלכותו. בימי דודו, השלטן שלים השלישי יצא חוק ביום 12 רגייב 1220 (תקס"ד). לשחרר מכל מס הכרמים הוידג'ירייה (מכס המשקים) עשרים אלף אוקה (25,700 ליטר) של היין הנחוק כחג המצות לצרכי עם היהודים. כדי שיגיע להם במחיר מוחל. והנה בהמשך העתים המעיטו מן היין החפשי עד כדי אלף וחמש מאות מודרה—[מדת משקל לנוזלים]. ואם תחשב המודרה לשמנה אוקה ימצא שתיים עשרה אלף אוקה חפשים ממכס הוידג'ירייה וזה לא יספיק בשום אופן ליהודים (לצרכי ארבע כוסות כחג המצות). על כך דורש (העם היהודי), לרחם על מצבו ולהרשות להם לעשות היין הנחוק להם לפי סדרי דתם. עשרים אלף אוקה חפשים מתשלומי הוידג'ירייה ובהיות שהיהודים הנזכרים הביאו לשער האושר שלנו (חצר המלכות) הפירמאן הראשון שאלנו את הפקיד שלנו מחמד אמין דעתו על הענין הזה והוא חוה דעתו שאין כל נזק לחדש את הפירמאן הישן. 22 רגייב 1224 (24 אב תק"ע)⁶. בשנת תקצ"ה החיצבו לפני הטיפטיש של השייך-אל-איסלאם התקיי שאפג'י-סאראף בכור בן אליה (הוא [גיליבי בכור] קארמונה) [הסאראף סימן טוב בן אברהם הסאראף יצחק בן בכור] קונורטי מעיר סופיא [בן אברהם] ביארון בן יעקב ממגרש אורטא-קיואי וכו'. ראשי העדות מן השער הפנימי והשער החיצוני של באלאט, מחאסיקיואי קוס קונג'וק, אורטא-קיואי ועוד. והראו בראיות שהם בעלי אחוזת קרקע ידועה בסביבות חאסיקיואי, למעלה מן הארמון של קארא-אגא. הקרקע הזה גיתן להם זה זמן רב מצד הואקוף (הקדש) בשכר של אלפים שמנה מאות וששים לבנים (אקג'י) לשנה. כדי לקבור מתי היהודים, ולפי שכבר נמלא הקרקע הזה. על כן הם דורשים שהנתן להם, לצרכי העם היהודי, חלקת שדה ריק מעובון השלטן הקודם (שלים ג'). הסמוך לקרקע שלהם. כדי לקבור המתים של העם היהודי בתנאי שהדורשים יפרעו

5) דיססיר (מבטק תעודת בקושטנינו דף ק-קא, בשוריקית) Galanté Documents.

דף 81-85.

6) סם, דף קי"ז: Galanté Documents. דף 89-95.

בבת אחת שבעת אלפים וחמש מאות גרוש בתור מואדג'ילי ומוהידג'בלי (פצוי דמי נוק) *). ולפי שהאדון מחסד רשיד, מפקח על הואקוף (הקדשים), חוה דעתו שמה שדורשים (ראשי העדות) הוא חלקת אדמה הנוגע לקרקעותיהם, בתנאי שלא יבנו שם בתים, כמו שנחברר שלא בנו מעולם על הקרקע שנחן להם מקורם במדידת קציה דונם מרובעים, על כן ינתן להם מחדש נ"ד דונם וחצי במחיר מאתיים גרוש הדונם, ויעלה בסך הכל רחב הקרקע למאה ושנים ושמונים דונם וחצי, לשדה בית הקברות כגבול הגיא של פירי פחה, השדה ששיקור, המרעה אוסטוה, גיא האימאת, תוגלה-חארמאני, גיא קארה אגאני, מרעה היהודים, המרעה העומד מאחורי טשיק-סאליים, הדייק של אייאוזה וביה משקה הקפה אשר שם, ולהבדיל הגבול הזה על ידי חפירה סביב שדה בית הקברות הזה. ביום ט"ו לחדש זיעלקאדי 1229 (י"ג תשרי תקע"ה) *), אמנם עברו איוזה שנים והענין הזה נשאר בספר החתום שנכתב בספרי הממשלה ולא ניחנה הזכות ליהודים להביא מתייהם אל השדה החדש, חנוסף על הככר הישן, על כן דרשה העדה מאת הממשלה להרשות השמוש כמו שכבר הוסכם, ועל כן יצאה הפקודה מאת השלטן אל הקאדי (שופט) מבאלאסה, מחמד אריף לתת סימיסוק של המוטיוולי (שטר של פקיד האחוזות) *), נכתב ביום 15 זי-אל-חיגיה 1251 (10 ניסן תקצ"ו).

* על ביאור שני חבטיים התורכים הצלה בעניני קרקעות, דמי קנין מוזנים ודמי שכירות שנתיים עין אצל בלאנסטי, בספרו הגיל דף 68-67. (י. ר. מלכו).
 * שם, דף ק"ז, Galanté Documents, דף 87. הערות בתורקית לא הוכרו (כנף משפט) ולא היתה להן הזכות לאחוז קרקעות ובנינים, וזו מוכרחה לרשום אחם על שם מנהלי וראשי הערות.
 * שם, דף קס"ו בתורקית: Galanté Documents דף 71-73.

פרק רביעי

שקיעת זהרם של גדולי היהודים בתורקיה

השתלשלות של רוסיה על תורקיה ומלחמת נפוליון — השפעת חיל
ההנגיג'יריים — ראש בית מרחי בעכו נאנק — נקמת הארמנים בתקופת
היהודים בקושטא: גיליבי בכור קארמניה ויחזקאל גבאי — פרעות
ביתוריי בנדאר עיר מולדתו של גבאי — נזירת מות על ישיעה
גניסן — המופת המפורד חאביר יצחק אסירי.

הקדמנו להביא המקרים הפנימיים שהיו ויאתו בקיסרות העשטמאנית.
המבוכות והמרירות שקרעו ממנה נסיכות סרביה וממלכת ההלנים (יוון).
אף שלא לפי סדר הוסנים. ועתה נחזור ונספר את המקרים החיצוניים ומלחמת
רוסיה בתורקיה. בחלק החמישי כבר ראינו שהקיסרית קתרינה.
עלה ברעתה להשתמש בעמים הנוצרים המשוועבדים לתורקיה להצר לממשלה
הזאת מכסנים ולקצקע תחת יסודותיה מבסנים ומחוק. לתכלית הזאת הלהיכה
לבבות הנוצרים וכאותה השעה הכינה את עצמה להלחם בקיסרות הזאת. ראינו
שמשנת תקס"ז (1807) נכנסו חיילות רוסיה אל הנסיכויות מולדאוויה
וולאכיה והכניעו אותן בחדש סיון תק"ע (יוני 1810). השר המצביא קאמינסקי
נצטוו להלחם בחוף הדאנוב. וביום י"ד סיון שם מצור על העיר רוסג'וק
אשר היתה תחת פקודת המושל בושנאק אבה. אך הרוסים לא הצליחו
בתחילה. וביום ה' אלול (3 ספטמבר) עלה בידם לכבוש העיר הבצורה הזאת.
בחדש אדר תקע"א (מארס 1811) חלה שר הצבא קאמינסקי בחלי מסוכן ובמקומו
בא שר הצבא קוטווב. כעת היה בא הווויז הגדול. בראש ששים אלף אנשי
חיל ושבעים תותחים. להלחם ברוסים *.

ביום הראשון ט"ו לחדש תמוז תקע"א (5 יולי 1811). בראות הרוסים כי
לא יוכלו לעמוד בפני חיילות התורקים הריקו את העיר רוסג'וק מכל
תושביה ויעבדו אותם באניות שיט על הדאנוב לעבר הוולאכיה. שש
מאות משפחות בולגרים ויתר התושבים ¹⁾. קרוב לארבעים משפחות יהודים
עם כל חפציהם וכלי הקדש אשר בבית הכנסת. התישבו בבוקארשט

¹⁾ עיין הערת עמ' 81. (י. ד. מלכו)

1) דף 104 מס' 1809, J. Wilhelm: Schel, Weltgeschichte, Tom XIV Berlin, 1809

Jonquière דף 102

ובקראיובה¹⁸. אז הבעירו הרוסים אש בכל פנות העיר, ואחד עשר יום אחרי כן, כאשר שבו התורקים שם, מצאו את העיר ריקה מתושביה ושרושה יותר מחציה (הפרטים הנוגעים ליהודים בעיר הזאת יבואו להלן).

בעת ההיא כבשו הרוסים חלק גדול של תורקיה הצפונית, בפרט חוסי הדאנוב, ניקופול וסיליסטרה, וכן באזארג'יק (שנקראה דוברג'). בכל אלה המקומות היו עדות יהודיות שסבלו תלאות רבות מהחיילות הרוסים, כאשר נראה להלן. הרוסים היו מצליחים בכל אשר פנו, וכל יום היו מגיעים לשר הצבא קוטנוב צבאות חדשים באופן שקל היה לו להכות את התורקים מכה מוחלטת, והנה פתאום עלה נפוליון הראשון על רוסיה למלחמה, אז הוכרחו הרוסים לאסוף חיילותיהם הנפוצים באדמת תורקיה, והסקודה נתנה מפטר בורג למהר ולכרות ברית שלום עם תורקיה בכל מחיר שהוא, וכן היה: הברית נחתמה ב"בוקארשט" ביום 22 למאי 1812 (יום החמשי, י"ז בסיון תקע"ב) וכל אדמות תורקיה הוחזרו לידה. נהר הפרוט נעשה הגבול בין שתי הממשלות. הקיסר הרוסי עזב לנפשם ולנקמת החורקים את מולדאוויה וואלאכיה וסרביה, ולא שמר לו כי אם פיות נהר הדאנוב וחלק אחד בבסאראביה.

לשוא יגע שר הצבא אנדריאזסי להראות לדיואן (מועצת השרים בקושטנדינא) גדול השגיאה שהיא עושה בקבלת התנאים האלה, הוא לא יכול להלחם עם הזהב שפיורה אנגליה לסכל את עצתו, הנצתון בכורודיגו הראה להשלטן עד כמה היה מהיר בהחלטותיו בדבר כריתת ברית השלום, אך לא עלה בדעתו לשלוח חיילותיו לרוסיה לכבוש ארצות בלי אדון, כי כל ימיו היה תחת השפעת אנגליה וכל מעשהו היה ליסר את הווייר הגדול ולהסירו מכנו וכן ליסר את כל הצירים שחתמו הברית הזאת. הברית שנחתמה בבוקארשט הביאה כליה על תורקיה כמו שהביאה לה הברית מסאלקסין (Falksen) ואי-בקיאותם של השרים התורקים הושיעה את רוסיה פעמים¹⁹.

בראשית ימי הקיסרות העשטמאנית נוסד חיל ה"ינג'רים על ידי הדרויש חאג'י-ביגטאש (ראה ח"א, דף ד'). אנשי החיל הזה, אשר בימי השלטנים הראשונים הגדילו כבוד הממשלה ותפארתה, נהפכו בעתים האחרונות לדראון ולחרפה לה. בכל יום, חרשים לבקרים, התלוננו וימרדו באדוניהם, בכלל הציקו מאד ליהודים, כאשר ראינו באורך דברי הימים, ותמיד התנסלו עליהם ועל בתיהם ויבזו אותם וירעו להם מאד. עוד היום שמור זכרונם לקללה

¹⁸ כמה אחת דקימה של סדר חזית, שפסדה קרוב למאה שנה בק"ק קראיובה, והיקרשה

בשנת לק"ק רוס'יוק, הובאה לעיר הזאת.

¹⁹ Jonquière, רף 112.

בסי היהודים, אשר ירגזו תחתם, עת עלות על לבבם רעתם. וגם שמונים שנה אחרי אשר נכרתו מתחת השמים היו האמהות היהודיות בארצות הקדם אומרות, ברצותן להפחיד ילדיהן: הנה הייניג'רי באו או בקללן אותם היו אומרות: „גייניסארו מיר אמרגו!“ (ייניג'רי מאד מר). ארבע מאות שנה אחרי הוסד החיל הזה עמד בשפל המדרגה ולא יכול להשתוות אל חיילות העמים הנאורים, אוהבי ההתקדמות, המחזשים כל יום כלי זינם ותרגיליהם הצבאיים. הם היו עצלים ולא שמעו בקול שרי המלכות, כי אם הלכו והתנוונו, ויברחו מפני האויבים בעת המלחמה. השלטן שליט השלישי חשב להכריחם. דבר זה עלה לו ביוקר, בתחילה במרד, ובסוף בנמשו. כאשר עלה על כסא המלוכה השלטן מחמוד השני, הציב לו מטרה לשים קץ למצב הזה. על כן בקש השעה המוכשרת להפיק את זממו, במלחמת רוסיא. בשנת תקצ"א. הראו הייניג'רים תולשתם ולא יכלו להגן על הקיסרות, ולולא נאפוליון הראשון שהתמרץ אל רוסיא, כבר אז היה בא הקץ למלכות תורקיה.

בשנת תקפ"ו. שאז עדיין שררו מנוחה ומרגוע בתורקיה, חשב השלטן מחמוד שכבר הגיעה השעה המוכשרת לקיים את מחשבתו. על כן השתמש בזה שהייניג'רים גלו אותות מרד והתאספו כולם במקום מיוחד, בקרבת בית המסגד של אחמד ורחוב א-ת'מיידאן [שוק הבשר]. בתחילה התגדרו הייניג'רים המורדים במסגד של שלטן באייזיד. אך המון העם המזויין גרשם משם ביד חזקה. בסתר החלה ההתגרות ביקש איבריהם אגה להסב לבם מן המרד. אמנם הייניג'רים הקשו ערפם לבלתי שמוע לקול המוכיחים. אז הביאו כלי חותח ושר הצבא קארה-ג'ינים צוה להמטיר על המסגד אבמה, המקום אשר שם נקלטו הייניג'רים, בדורי תותח. הייניג'רים ברחו ונפוצו בכל פנות העיר ויתחבאו בבתים, אך גם שם השיגתם יד המון העם והחיילות אוהבי סדרים וישרפו הבתים וכלם נכרתו ביום ההוא, 15 יוני 1826 (יום חמשי, י' בסיון, תקפ"ו). מה שקרה בעיר הבירה נודע מהר בערי המדינה, וכמשפט הזה היה בכל הערים, באופן שנשמדו כלם מתחת השמים; מלבד קצת אנשים שנחבאו בבתי היהודים, אשר חמלו עליהם ולא מטרום בידי הרודפים.

בעת ההיא היו בקושטנינא שלשה תקיפים יהודים, אשר היה להם התחברות או משא-ומתן עם ראשי הייניג'רים, כי היו מלוים להם כסף, וכדי שיגינו עליהם ועל רכושם, והם ג'יליבי בכור קארמונה, יחזקאל ג'כאי וישעיה אג'ימן, ועל שלשתם נפתח חשד של ייניג'ריות, וגזר עליהם משפט מות.

בעל הזכרונות, ר' יהודה מנחם מחבר הס' „נר מצוה“ שסייב בכל ערי תורקיה האירופית לקבץ הכסף הנמוץ להוצאות ספריו, מדבר על הנדיבים

בעיר הבירה קושטנדינא, בפרס על תולדות משפחת קארמונה. וכה דבריו: "זה האיש מרעיש הארץ. מרגיז ממלכות. מהעדא מלכין ומהקים מלכין ארבע מלכיות. איש חיל ראש השליטים. נודע בשערים. שר וגדול ליהודים, איש האלקים קדוש הוא כמוהו ר' משה קארמונה ג"ע, משה עלה אל האלהים והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים, תחת כסא הכבוד אצל החיות, והיתה מנוחתו ככור בארץ עז, עיר גדולה של חכמים, היא העיר הגדולה כית המלכות קושטנדינא יע"א. מקום שהשיירות מצויות וילך למסעיו אל המקום עין לא ראתה, במנוחות שאננות מלא זכיות, יום שמת משה איש האלקים ז' צווחות צווחה העזרה, אלביש שמים קדרות, קן אראלים צעקו חוצה מאה פעיות, אך גדול היה, באותו היום נכפלו הצרות, כי בן רך ויחיד היה לו, ממולה טהור קודש, ממלא מקום אבותיו, מוקיר ודחיל רבנן, ואיהו גופיה צורכא מרבנן והנה שולם, וכן בעון הדור, עזיניו כאבו לו יקטף על פני אביו סבא קדישא, ויעל אליהו בסערה השמים, ואחזו ליה נהרי נחלי אפרסמוגא דכיא, הוא מדור לפי כבודו גולות עיליות, אותו היום היה קשה לישראל דאלו שנים עלו למיתה, מעלין את המדומע, כאחד ומאה, כולם בסלו ממלאכתם ויספרו שם מספר גדול וככד וקרו ליה: יום דובר על גחלתו, הותיר לנו שריד השרידים אשר השם קורא מזה בן מזה יזה שבע החיות עטרת זקנים בני בנים אלה בני אליהו בכור שלשה המה מטיבי סער זרע קודש ברוכי ה' בני רתומי הנחמדים מזהב ומפז המאוכלות הפנימיות, ועל טוב יזכר שמם, טובים השנים מזהב פרוים המסולאים בפז, הנאהבים והנעימים, שבת אחים גם יחד, תפוחי זהב במשכיות, הלא המה שם הא' המיוחד שבהדריו חכם הגביר המעולה לעילא מן כל ברכתא רודף צדקה וחסד נחמד יצחק נריו בני בכורי קרייה רחמנא לתת לו פי שנים שופרות ומלכיות, ושני בקדש חמד בחורים שמו כשם הוריו משה שפיר משופרי שופרי צוף דבש מתוק לפיות, יבא השלישי יניק ילד שעשועים חזקיהו שמו, גם הוא יהיה לעם, וגם הוא יגדל וזרעו יהיה לעם יגדנו, היו שם גודיות, וחתן מן המנין כמשפחת רם ירושלמי וכר" (נר מצוה חלק א' שנת תק"ע, הקדמה) ⁴. עוד יש להוסיף על תולדות המשפחה הזאת שבשנת תצ"ט הספיד ר' יעקב אלבזי: לפטירת החכם ומאד נעלה כה"ר אברהם קארמונה פה ירושלים שנת תצ"ט (שמע יעקב, דרוש ג').

גיליבי בכור קארמונה, נקרא בשם יצחק, אך נודע יותר בשם בכור: נולד בשנת חקל"ג כמשפחה חשובה בעיר הבירה. זקנו היה יצחק

4) ספרי הלוי, טאטור על גיליבי בכור קארמונה, שפרסם בעין פיליסון בעתון "לה איפוקה" בשלוניק, בנו אליה נפ' לעולמו בחייו.

קארמונה מגוע יוצאי העיר כרמונה באנדאלוסיא (ספרד הדרומית), ואביו היה אליה קארמונה. דודו אחי אביו היה הנדיב משה אשר עזר להוציא לאור ס' דברי חפץ לר' אהרן די סולידו (שלוניק חקנ"ה), נולד בשנת המ"ב⁶⁵ ועסק בחחלת בעסק גרבים ויעש עושר, ומכספו היה מפור ונותן לכל קשה יום, ובעל הזכרונות מכנה אותו: "שר וגדול ליהודים, כלו מלא חסדים גלוי לכל העמים, השר והספסר כמהיר משה קארמונה"⁶⁶, ועל ידו נתעשרה כל משפחתו. בנו היחיד, אליה, נפטר בחייו בן ל"ז שנה, ואחיו אליה קרמונה נשא לאשה את סניורה בת הרב הזקית אלפאנדרי אשר ילדה לו שלשה בנים, יצחק, המכונה בכור, משה וחזקיה. בכור קארמונה עסק מימי נעוריו במסחר האלוס או מלח צרוף (Alun, טורקית, שאפ"י) ויעש עושר. על כן נקרא בפי התורקים שאפג'י-באשי (בעל זכות האלוס), הוא היה נדיב לב ועזר לכל קשה יום, הוא היה יושב במגרש האס-קיואי וכאשר נתעשר ויצא לו שם, עסק גם בשלחניות וחליטת מסבעות, על כן נקרא, שאפג'י-סאראפי (בעל זכות האלוס-שלחני)⁶⁷. וכמו כל היהודים התקיפים והעשירים מלפנים שהיו מחזיקים ישיבות בבתיהם, החזיק ג'ילבי בכור קארמונה ישיבה חשובה בביתו ושם היו מתאספים תלמידי חכמים שהיו קוראים כל היום והיה מספיק להם כל צרכיהם. וכן היה קונה בעבורם ספרים, כמו שהעמידה בשעתה הגברת דונה גראסיא נשיא ישיבת גרוש בקושטנדינא, ובעל הזכרונות כתב: "מעשה בשנת תקצ"ב, שבאו נאדות מלאים מחמאה לצד הבשר... חכמי עירנו באלאס יצא אסור וחכמי האס-קיואי חתירו לאכול, הגה בנידון שהיה בבית הגביר השר והספסר כמהיר בכור קארמונה גריי פינר נתן לכל חכמי הישיבה ואכלו ושבעו"⁶⁸.

מן המגרש האס-קיואי העתיק ג'ילבי בכור קארמונה את מושבו לארמונו שקנה על שפת הבוספורוס. במגרש קורו-ג'ישמי, ויולד חמשה בנים: אליה (כשם אביו), דוד, חיים, אהרן ונסיים. וארבע בנות: רחל, ריינה, חורסי, ושרה⁶⁹. בפרק ההוא החלו היהודים לדרת פלאים בתורקיה, הן במעמדם החמרי והן במעמדם המוסרי, וכנגדם החלו הארמנים

65 אהרן די סולידו, דברי חפץ, הקדמה.

66 Galanté Documents, דף 67-101 שנת תקצ"ב.

67 אליצור די סולידו, משנת ר' אליצור חלק ב' אות מ' מ"ד.

68 מחוך בנפשו של סעדי הלוי: ג'יליבי בכור קארמונה (לה אישוקה).

69 בחלק ה' דף 86, בא בסעות שם שלמה, המכונה בכור (קארמונה), וצריך לומר יצחק.

המכונה בכור קארמונה.

להרים ראש ולהכנות ממצב השפלות של היהודים. הם התחרו עמם בכל ענפי המסחר וישיכלו ללמוד השפה התורקית ולהנהיג בבתיהם, ועוד חיוס מדברים הארמנים צחות בשפת המדינה הרבה יותר מן התורקים בעצמם ואין להתסלא שנשגבו מאד, והיו חשובים ונכבדים בעיני המון העם ושרי הארץ. ובאופן הזה היו דוחקים את רגלי היהודים במסחר ובחרשת המעשה, ולא זה בלבד כי גם בתחלוקות הממשלה ובעניינים מדיניים התחרו עם היהודים, ולולא אמונתם הנוצרית הייתה להם לסוקה ולמכשול, עד שפעמים רבות היו חושדים בהם שאינם בני גאמנים, כי אז היו עולים עד המדרגה היותר נשגבה והיו נחשבים כאדוני הארץ. במצב כזה אין להתסלא שהחקיפים היהודים היו מתקנאים בארמנים, והארמנים היו מתקנאים ביהודים והיו רודפים איש את רעהו. וכן היה שהחקיף יחזק אל גבאי הודיע לממשלה שהארמני אללה-ורדאוגלו, שהייתה לו משרה חשובה במערכות הממשלה, אינו גאמן לארץ מולדתו — ונתלה הוא ושני אחיו בשער ואלדיי האן באיסטנבול. וכמו כן גרם שיוטר משרותו מנהל בית-המטבח, קאואזאריטון או ארסין הארמני⁽¹⁰⁾ ולשלחו לעיר מקלט — הראשונים משום שהיו בהתחברות עם המורדים תיונים, והאחרון, שהיה מתחילתו שוור חוסי זהב ורוקם במלבושי הנשים, ואחרי כן הורם לפקיד על המטבעות והיה עליו חשד של יופף. אומרים אמור שהחקיף ג'יליבי בכור קארמונה, שהיה אוהבו של הארמני ארטון, השפיע במדה מרובה על שרי המלוכה להשיבו על כנו ככראשונה, ואביו של ג'יליבי בכורן, אליה קארמונה, גער בו באמרו: האנשים האלה הם כפויי טובה ומי יודע אם ארטון לא ישלם לך רעה תחת טובה!⁽¹¹⁾ וחזות לב הזקן ההוא, בעל הנסיון, קמה ויאתה, כאשר נראה בסוף המקרה הזה.

בימים ההם, בעת הסכסוך והמהומות בכל פנות הקיסרות העשטנית, היה הצריך אחמד ג'יזאר מושל בעיר עכו (ראה חלק ה' דף 226) והציל אותה בגבורתו כאשר צרו הצרפתים עליה. הפחה הזה השתמש בשעה המוכשרת שהממשלה הייתה במבוכה ויתנהג כמושל עומד ברשות עצמו ורדה בחלק סוריא וארץ ישראל עד שנת תקס"ד שאז מת. במקומו נתמנה אסמעיל למושל על עכו, וגם הוא התנהג כשליט העומד ברשות עצמו, והחזיר הגדול קובוק חוסיאין מנה את סולימאן פחה למושל, אחרי מותו נתמנה במקומו עבדאללה פחה שהיה באביב שנותיו, וזה דבר הפחה הרך בשנים הזה. בעכו היה בעת ההוא איש נכבד ועשיר, ר' חיים פרחי, מכני המשפחה

(10) Franco דף 133.

(11) כך קבלתי מפי הזקן אברהם בן צהל מביקרשט, איש תורקיה, ששמע מפי עזי רשיה.

הרמה פרחי בדמשק שהיו שלחנים ועשירים מופלגים, ואחיהם ר' חיים פרחי היה ראש הסניף לבית השטרות בעכו. הוא היה איש טוב ועושה חסד לאחיו בני ישראל אשר לא שמעו בזמנו קול נוגש. ותהי להם גם הנחה ממס המלך, ויהי שם בעכו, שר אחד ערבי מנכבדי העיר, וכאשר מת עזב אחריו בן קטן ושמו עבדאללה, יתום בלי תומך, ור' חיים פרחי שהיה מאוהבי אביו חמל עליו ויאספה אל ביתו וימסרהו בידי חכמים ערבים לחנכו כראוי במוסר ובדת הישמעאלים, וכאשר מת המושל שולימן פחה, בחר ר' חיים פרחי בנער הזה למנותו למושל על עכו, בידעו מקודם ששרי המלכות יסכימו לבחירה הזאת, כי היה מעורב עמהם והכיר צרכי המקום והאנשים הנאמנים לארץ המולדת, ועבדאללה שהתחנך בביתו בדעת ובחכמה, היה לו כבן, ואחרי שנה להתמנותו כאשר הוכיחו ר' חיים פרחי כי לא באמונה הוא עושה ואינו מתנהג כשורה, ראה ונוכח הפחה החדש כי העשיר פרחי יהיה לו תמיד על דרכו למכשול ולפוקה וימנע אותו מכל מעשי רשע, על כן גמר בדעתו להורידו שחת, וישם עליו עלילות בסתר, בהשכירו עדי שקר אשר חפאו עליו דברים, כי הוא נותן יד למורדים במלכות וכי בן מות הוא, וגדולי הישמעאלים גילו את און ר' חיים פרחי כדי שיברח וימלט מן הפח אשר הכין לו הפחה כפוי הטובה, אמנם הוא מיאן לעשות זאת מיראתו מן ישוֹף חמתו על השורדים היהודים אשר בעיר, והיה מתענה וצם כמעט בכל יום, וביום צומו בערב ר"ח אלול שנת תקע"ט, בא פתאום פקיד אחד עם אנשי חיל ויקרא לפניו מאמר משפט של הפחה כי בן מות הוא, ויחנקהו, ולמחרת היום ההוא לקחו את כל אשר מצאו מנכסי חיים פרחי וגויתו השליכו הימה, אשתו וכל בני ביתו ברחו לדמשק, ובהיותה בדרך מתה מרוב יגון ותקבר בצפת¹¹².

וכאשר נודע הדבר לאחי חיים פרחי העשירים: שלמה, רפאל, ומשה פרחי — חרדו מאד על השמועה המבהילה הזאת, וימהרו להודיע את הענין לגייליבי בכור קארמונה בקושטנדינא, אשר היה עמהם בהתחברות בעסק שלחניות וכספים, ויועצו לקחת נקמתם ממושל הארץ עבדאללה, גייליבי בכור קארמונה, עלה בידו להשיג פתוח (גור"ד) מאת השייך אליאשלם בסתר, בלי לגלות דבר לגדולי המלכות, והגזרה היתה לדון את הפחה עבדאללה כמורד במלכות, ובאמת כל מעשיו היו כמושל תועמד כרשות עצמו ועושה כישר בעיניו, וכאשר השיגו האחים פרחי

(12) יהוסף שוארץ כותב חבואות הארץ, ונדפס גם כן במאמר "היהודים בארץ העזבי", ירושלים

ללונדון שנה א'.

את הפיתוח שכרו את שולימן פחה שר דמשק, ואת מוסספה פחה שר חלב. שני שרי החיל יצאו בראש מחנה גדול ובידם מאמרו של השיך אל-א-שלם, ואליהם נלוו שלשת האחים פרחי, ויבואו ויצורו על עכו. ארבעה עשר חדשים צרו עליה, והיה שם רעב נורא, והשעה שחקה לעבדא ללה, כי שחד מאנשיו להמית בסם המות את הגדול משלשת האחים — שלמה פרחי. מצד אחר, מוסספה פחה שר חלב (ארס צובא) עשה בערמה, כי היה בהתחבאות עם המושל עברא ללה והיה מגלה אונז על כל מה שנעשה, וכראות האחים רפאל ומשה פרחי, כי ידם קצרה מלהוציא לפעל דבר נקמתם מפחת עכו העריץ, ויעלו מעליו, הם וחיליות דמשק וחלב, וכאשר נגלה דבר הפיתוח שנתן השיך אל-א-שלם בלי ידיעת שרי המלכות, כעס השלטן מחמוד ויגרש את השיך אל-א-שלם מקושטנדינא, ולגיליבי בכור קארמונה הראה פנים וועמים, והנה הארמני ארתין קאזאז שמח מאד למקרה הזה, והיה כמוצא שלל רב.

והיה היום כאשר בא אל חצר המלכות, ועמד לפני השלטן וראה אותו רוגז על מעשיו של גיליבי קארמונה, שכח הארמני כפוי-הטובה הזה את כל הטובות שעשה לו קארמונה להשיבו על כנו, ויבקש להוסיף ולהלייב לב השלטן על קארמונה ויאמר: האם נודע הדבר להוד מלכותו הפדישה (מלך), שהוד מלכותו מחלק מלכותו עם איש אחר, שאין שעור לחקיפותו? והמלך שאל: מי הוא האיש עז פנים הזה? והארמני השיבו: זה הוא השאפגי באשי — אם כן בן מות הוא, קרא השלטן ברגזו.

כליל השבת, בסדר, זאת חקת התורה, עשרה ימים לחדש תמוז, שנת התקפ"ו, בהיות כל בני משפחת גיליבי בכור קארמונה מסובים על השלחן בארמונה על שפת הים, במגרש קורו-ג'י-שמי, בא פתאום פקיד אחד בסירה ואנשי חיל עמו, ויבקש לדבר אל השאפגי-באשי (קארמונה), ויצא אליו האח הקטן חזקיה, הפקיד שאל לשמו, ואמר שהוא מבקש את האח הגדול בכור, אז יצא אליו, אל החדר החצוני, גיליבי בכור קארמונה, והפקיד קרא לפניו את הפקודה כי בן מות הוא, ויחנקו בסודר בצוארו, ואחרי כן יצא הפקיד וישוב בסירה, והאח חזקיה קארמונה היה בחדר הסמוך וישמע את כל אשר נעשה, ויצעק צעקה גדולה וסרה ויתאספו כל אנשי הבית, ושליח מירושלים שנתארח בבית גיליבי, ויבכו אותו, ובכל זאת רעדו אחוזתם עד אור הבקר, וביום השבת באה השלטנה ואל ידי (אם השלטן), אשר הוקירה מאד את גיליבי בכור, ותראה נזיתו, וביום הראשון קברו אותו בכבוד גדול, ויספדו אותו כל בית ישראל, וכל השבוע ההוא התאבלו עליו ויצומו שני וחמישי תענית

צבור. אחיו הצעיר חזקיה קארמונה נשלח לעיר אחת מערי המרינה וכל חונו ורכושו נלקח על ידי המלכות.

ימים רבים אחרי כן הלך נכדו של ג'יליבי בכור קארמונה לאנגליא ושם היה לנחין אנגלי. ובעזרת הקונסיסטוריום האנגלי Board of Deputies of the British Jews והציר האנגלי בקושטנדינא עלה בידם להשיג מאת הממשלה תשלומי נזק בעד הרכוש שנגזל בלי משפט. וכן היה שהשלטן עבדול-מג'יד הוציא לאור פ'ירמן בשנת התרי"ו לשלם עשרת אלפים גרוש (2105 פ'ר.) לחדש לבני המספחה ההיא¹⁵¹. וימים רבים היו הוקנים ואנשי מעשה מקווננים לבלי ת"ב אחרי הקינות לחרבן הבית קינה מיוחדת לזכר ג'יליבי בכור קארמונה. על סדר אלפא ביתא¹⁵².

מתברר מדברי הקינה שג'יליבי בכור קארמונה היה מסגית על אוצרות הממשלה והטילו בו איזה חשד. על כן בדקו חשבונותיו ולא מצאו בו כל עול. בכל זאת דנו אותו למיתה ושמו עיקול על כל נכסיו.

החקיקה השני בקושטנדינא היה יחזקאל גבאי. המכונה יחזקאל בגדדי. יחזקאל גבאי נולד בעיר בגדד. הוא היה בעל לב טוב והיה מרחם על כל אדם וידו היתה פתוחה לכל נדכה ונענה. בלי הכול דת ולאום. הוא עסק במסחר שערות וכספים. וגדול היה מספר מבקשי עזרה שדרכו על מפתחו. אולי יותר ממספר הבאים לרגלי עסקם. כולם נתקבלו בסבר פנים יפות ואיש לא שב ריקס. הבא ברמעה יצא ברינה. בקיצור, יחזקאל גבאי היה אב רחמן לעניים ולנדרפים. אומרים: מרבה נכסים מרבה דאגה. ואפשר להוסיף: מרבה נכסים מרבה קנאה. גם יחזקאל קנה לו בעשרו מקנאים רבים. וקנאתם גברה מיום ליום עד שהורידתו שאולה. אולם האנשים השפלים האלה היו זהירים במעשיהם הבזויים. גם מתנגדיו היותר חריפים הוכרחו להודות כי רק טוב וחסד עושה היהורי האציל הזה עם כל בני אדם. ולכן חכו לעת מצוא. יחזקאל עמד אז בסימן העליה. מדרגה רמה חכתה לו להיות לאב ולחומך לעמו הנדכה ולמושל אדיר בכספי הממשלה ליד ימינם של שרי הארץ.

בשנת תקע"א מרד שולימן פחה שר העיר בגדד בשלטן מחמוד. כל שר פלך היה מחויב או לשלוח לקושטנדינא מדי שנה בשנה סכום כסף מהמסים שהיה מקבל. אחרי נכזי ההוצאות. ומספר בחורים לאנשי צבא. אך שולימן פחה מיאן לשלוח הכסף והצבא. וחשב את עצמו כאיש חשוי שאינו מחויב לתת חשבון למלכות. השלטן מחמוד קצף מאד ויחשב את המושל הזק למורד שחייב מיתה. ועל כן שלח לבגדד שליחים לאסור את שר העיר.

(15) Franco, רף 134—135 ורף 151. (16) Franco, רף 135—136.

אולם לשולימן היו מרגלי חרש נשכרים ששמרו את צעדי שליחי השלטן ויודיעו לו את דבר בואם. וכשהגיעו השליחים האלה לפחוז בגדד, הפססם אנשי שולימן וימיתום בלי חמלה, המשחק הזה הצליח בידי שולימן שלש-ארבע פעמים. עד שפקעה סבלנותו של השלטן מחמוד וישבע לראות בצינו את ראשו של שולימן. המזכיר הגדול בבגדד בעת ההיא היה סלעת אפנדי. איש נאמן מאד אל השלטן ויעץ למלכו חרש שלא ישלח עוד צידים או אנשי חיל אל שולימן כי אם יחכה לנסיון אחרון. והשלטן הסכים לעצת איש סודו.

סלעת אפנדי התחקה אצל יחזקאל גבאי. שידע היטב את שולימן ודרכיו, על מנהגי שר העיר הזה, צאתו ובואו, נסיעותיו וכדומה. בלי להודיע לנשאל את מטרותיו. יחזקאל ענה בתומתו וספר את כל הפרטים, שהיו נודעים רק לו. בכה הידיעות האלה, הצליחו שכירי המזכיר סלעת להרחיק את שולימן פחה למקום ידוע, שארבו לו שם וימיתוהו. ומיד צוה סלעת אפנדי לכרות את ראש שר העיר ולשלחו לקושטנדינא. אומרים אמור שהשלטן מחמוד בקבלו את המתנה היפה הזאת, מרש בידיו את שערות שולימן, רמס את הראש ברגליו ושרפו באש¹⁵. וסלעת אפנדי נקרא לקושטנדינא ויהי שם לאחד משרי המלוכה. על פי עצתו נסע יחזקאל גבאי מבגדד לקושטנדינא ויצגוהו לפני השר הגדול חליד פחה או הליד אפנדי, כמו שהיו קוראים אותו מקדם, מזכירו ואחובו של השלטן. והיה לו לשר אוצרו. הפקיד הגבוה הנה שמה מאד ביחזקאל גבאי. כי באמת מעלות רבות התאחדו באיש הזה. סראהו החיצוני היה נאדר, פניו הביעו רצינות ולב טוב, חכמה ותמימות גם יחד. הוא ידע היטב את השפה הערבית והתורכית ואת המנהגים המזרחיים. לבד מהיותו בקי בעסק השולחניות והכספים.

חליד אפנדי, שהיה בעתו יועץ השלטן וציר תורקיה בפריז, שונא בנפש ליינג'רים ואוהב להתקדמות, הוא שהציג את יחזקאל גבאי לפני השלטן ויזכירנה את עזרת היהודי הבגדדי הזה בתפיסת הסוד שולימן פחה. פני השלטן מחמוד הפיקו רצון ושמחה וימנה את יחזקאל גבאי לשולחני של בית המלך ויהי תוארו, סאראף-באשי¹⁶ [ראש השולחנים]. כמשרתו הזאת עלה הלוך ועלה. והיה לכבוד לעדה היהודית בעיר הבירה אשר התפארה בו. הוא היה אדם כביר עלילה לא רק למען היהודים, כי אם גם למען התורקים

(15) עתון. המבשרי, קושטנדינא, ש' התרע"א, שנה שניה, דף 21, לפי זכרונות הזקנים שצא

בעיר, במקור הוא השתמשו בעקר, ורק הוספו קצת ידיעות שלא נכללו בו.

ויתר הלאומים, וכל מי שפנה אליו בבקשה השיג תמיד את מבוקשו. השפעתו של יחזקאל עלתה מיום עד למדרגה זו, שעל ידו אפשר היה להושיב ולהוריד שרים ולהפקיד פקידים שונים, לדון למיתה עושי רעה, לקבל משכרות שונות, עזרה ותמיכה, בקצור, על ידו אפשר היה להשיג הכל. חליד אפנדי, שאהב מאד את "הסאראף-באשי", לא יכול להשיב פניו ריקס. די היה ליחזקאל להוציא הגה מפיו, וחליד אוהבו השתדל מיד למלאות חפצו, כיודעו היטב שהאיש הישר הזה עובד רק לטובה.

ויחזקאל גבאי שהיה לא רק אציל ברוחו ובמעשיו, כי אם גם בחיצוניותו, עורר רגשי כבוד וגם מורא בלב רואיו. מנהגו היה להיות רוכב על סוס בצאתו מן הבית, וחבורת שומרים מארמון המלך סבבוהו, וכל העם חלקו לו הכבוד הראוי לו. אולם יחד עם רגשי הכבוד התעורר גם פחד בלב העם, כי ה"סאראף-באשי" — הן בחקף משרתו הנבוהה והן בחקף מראהו הרציני והגאה, היה מפיל פחד ומורא עד כדי כך שרכים רעדו לפניו, כמו לפני ייניג'רים. וזאת היתה הסבה להרבות מקנאיו ושונאיו. כבר ראינו שבימי השלטן מחמוד החלו הארמנים להתרומם ולעלות מעלה מעלה ולהגדיל השפעתם בממשלה. הם הגיעו למדרגה גבוהה, ובפרט בעיר הבירה, היהודים והארמנים לא חיו מעולם בשלום ואחדות. שני העמים האלה נחשבו לרעיה (נתינים), ושניהם סבלו הרבה מתגרת הייניג'רים. אך במקום להתאחד בצרתם שנאו איש את רעהו והתרחקו זה מזה, ועוד יותר מזה, הלשינו לפני אדוני הארץ איש על חכרו, ופעמים רבות הפאו דברים שלא היו מעולם אם רק קו להשיג את מטרם. היהודים היו מאשימים את הארמנים שהשתדלו בכל עת להרע ליהודים והשתמשו בתחבולות להדיחם ממעדם. בימים ההם חרשו הארמנים מזימות להביא חלק גדול מהיהודים בסכנה נוראה, אז פנו היהודים לתקיף יחזקאל גבאי. הוא חקר ודרש היטב על אודות הסכסוך הזה, וכראותו שפעמים רבות נחוגים אחיו ברעה, התאונן על הדבר הזה לפני אוהבו חליד אפנדי, וימצאו סמך לתלונתם, כי ראשי הארמנים תמכו בכל תוקף בידי הייניג'רים. ויותר מזה, שהם היו מגלים הדברים היותר כמוסים לראשי חברת המורדים היונים. וחליד אפנדי ספר מיד את הדבר הזה בשם הסאראף-באשי יחזקאל לשלטן מחמוד. השלטן ציח כרגע להעלות אל הגרדום את ראש הממשלה הארמנית אללה-ורדאוגלו ושני אחיו, שהיו פקידים בממשלה, והם נחלו גיוותיהם נשארו תלויות במשך שלשה ימים, למען יראה העם ויירא. ארמני אחד ארטיין

קאזאן, אשר חרש רעה על יחזקאל אפנדי, הוגלה מקושטנדינא לירודוס אם כי היה מנהל בית דפוס המטבעות. נקל להבין את צערם ואבלם של הארמנים, שנאתם ליהודים גדלה כל כך עד שלא היה אפשרי ליהודי לעבור ברחוב הארמנים, וכן להיפך¹⁶.

כעבור זמן מה הצליחו הארמנים, שהיו עשירים מפורסמים, וגם נקזרו בהשפעת התקיף היהודי ג'יליבי בכור קארמונה להטות שוב את חסדו של השלטן אל הגולה ארטיין-קאזאן. ורשות ניתנה לו לחזור לקושטנדינא ולעסוד על כנו כבראשונה, ויש להוסיף גם כן סבה אחרת, שהמטבעות, שנטבעו אחרי שגלה, לא עלו יפה, כי לא נמצאו אומנים בקיאים כמוהו. ובשוב האיש הזה לקושטנדינא נשבע שלא ישקוט ולא ינוח עד אשר יקח נקם מה שאראף באשי ומכל היהודים. ויחכה לשעה המוכשרת ויבקש תחבולות, איך להגיע למטרה הזאת. והיה כאשר הצליח לשוב ולמצוא חן בעיני השלטן מחמוד דבר אליו כפעם בפעם כי השאראף-באשי עשיר יותר מדי ותומך בידי ההגאים של הייניג'רים בכספה, וכי כיום טן הימים יוכל לגרום בלבולים בארץ בהוננו הגדול הזה, העלילה השפלה הזאת עוררה חשד במוחו של השלטן וישמר הדבר בלבו. ארטיין קאזאן, שכל מגמתו היתה לנקום ביחזקאל גבאי שער בלבו שלא יעלה בידו להרע לו, כל עוד התקיף חאליד אפנדי, אהבו של היהודי, עומד על כנו, על כן חשב שבתחילה עליו להסיר מעליו את המקיד הזה, ויבא בדברים בסתר עם ראשי הייניג'רים שונאיו.

הייניג'רים, שירם עוד היתה על העליונה, והם שונאים-בנפש לחאליד אפנדי, דרשו בחזקת היד להרחיק שרים רבים וביניהם את חאליד אפנדי לפי דברי הנוסע האנגלי וואלש, ששהה בעת ההיא בקושטנדינא, קרה הדבר ביום 15 בנובמבר 1822 (י"ב בכסליו תקפ"ב). השלטן מחמוד, שהיה בידי הייניג'רים כחומר בידי היוצר, הוכרח למלא רצונם, ויגזור לשלוח אותו בתור "סורגון" (אסיר) לעיר ברוסיה. בדרך יצאה סקודה שניה, שהביא רץ אחד לכפר כולה-בארשי, להתין ראשו ולהביא אותו לקושטנדינא. אשתו קנחה את גותיו בשכר שני אלפים גרוש ותקבור אותו. אמנם הייניג'רים התאכזרו ויוציאו אותו מקברו, וישליכו אותו הימה¹⁷.

האסון הזה הראיב ביותר את יחזקאל גבאי, כי ידע היטב את שנאת ארטיין-קאזאן אליו ואת מניסותיו, ובאמת שמח ארטיין מאד על הצליחו

(16) המבשר, ספ, דף 82.

Reise von Konstantinopel durch Rumelien, etc. von R. Walsh, aus (17) dem Englischen übersezt von W. Adolf (Leipzig 1828), S. 73.

להסיר את חאליד אפנדי ולהורידו שאולה, ועתה יהיה לו קל יותר לנקוט נקמתו גם ביחזקאל גבאי — כי כשל עוזר ונפל עוזר: לאט לאט חתר הארמני הזה חתירות תחת יחזקאל גבאי, וסוף סוף עלה בידו, בחלקת לשונו, להשפיל אותו ולהשניאו על השלטן, כתואנה שהוא תומך בידי הייניגרים ואחרי שנכרתו אנשי הגדוד הזה כלה, בשנת תקפ"ו, ביקש השלטן לבצר הקוצים למען לא יוסיפו בעלי ברית הייניגרים להרים ראש. ארסין תאר את השאראף באשי כאחד מבעלי בריחתם, אשר יוכל להסב בלכולים. על כן גזר עליו השלטן בשצף קצפו לשלוח אותו בחור „סורגון“ (אסיר) לעיר אדליא, ואחרי זמן מה עלה בידו להסות לב השלטן להמית אותו, כדי להפטר ממנו. אגדה מתהלכת בין יהודי תורקיה כי הארמנים חגגו את מותו כיום מועד. ולפי דברי ההיסטוריון פראנקו רבים מאמינים באגדה הזאת אף שאין זכר לחג כזה היום בין הארמנים. ואולי בשעת המקרה היו איזה אנשים מקרובי ארסין, ששמתו בביהם על המפלה הזאת, ומשם נולדה האגדה של החג. באופן שאי אפשר לדעת אל גכון מה אמת ומה בדוהא *). ברור הוא שמותו של יחזקאל גבאי, כמו מותו של ג'יליבי בכור קארמונה, הביא שואה על יהודי קושטנדינא בהוסר מעל ראשיהם נזר הפארתם, וחיי האומללים האלה היו נוראים במשך חדשים רבים, סניהם קבצו סארו, בבתיהם התחבאו ולא נראו בחוצות, כפרט אלה שעמדו במגע עם השאראף-באשי, והיו נרדפים ונענים. מיום מר זה הלכה השפעתם המוסרית של היהודים בעיר הבירה הלך וירד. במסחר נסוגו עשר מעלות אחרנית, רבים מהם אבדו את הונם והיו צפויים לכל מיני תלאות. אמנם כל הצרות סבלו היהודים בקושטנדינא, אנדרינופלא, ואיזמיר, שהיו מלאות ארמנים, כאין נחשבו לעומת מה שעבר על ראשם של יהודי בגדד, עיר מולדתו של התקיף הזה.

התקיף יחזקאל גבאי, שהיה יליד בגדד, היה ידוע בעיר מולדתו לאדם מסוגל, ורק לשמע שמו רעדו אנשים רבים. גם חלק גדול מנכסיו נמצא בסביבות הלל. לשולימן סחה, שנהרג בסקודת השלטן בבגדד, היו שם ידידים וקרובים רבים. והם ידעו היטב כי באמצעותו של יחזקאל נתפס אוהבם ומגינם. כל עוד היה כחיים היהודי התקיף הזה לא העזו להרים ראש, אבל אחרי שנודע להם דבר הריגתו גדלה שנאתם ליהודים, אם כי שרשה בימים קדומים. מאז היו יהודי בגדד כמטרה לחצי זעמם ושנאתם של הערבים הקנאים הפראים, אך בהיות שהיהודי היה דרוש לעסקיהם לא רדפוהו תמיד

*) טראנקי (נדף 128) מספר שפאז רגילים הארמנים לקרוא בכנסיותיהם לזכר המאורע הזה טרודיה של גבלת אסתר בה יחזקאל גבאי הוא המן, קאזאז אריסטון מרדכי, ואשתו של הארמני הזה אסתר. (י. ר. מלכו.)

בגלוי, אך בסתר נענו היהודים ונלחצו בלי חשך. יחזקאל גבאי שנחשב לחכם, יודע תורה וגם דרך ארץ, השתדל גם כעד היגוך בני עמו. הוא יסד ישיבות ובתי מדרש שונים, שהחזיק תמיד על השבונה, להורות בני אחיו האומללים תורת ישראל, ועל ידי זה הועיל מעט להרמת מצבם המוסרי של יהודי בגדד. בנסוע יחזקאל לקושטנינא לא שכח את בני עירו, ויתמוך אותם בכל מאמציו. כחן לעדת בגדד היו אז מדרשים רבים והרבה בתי חסד, שונים, וגם מצבם החמרי השתפר; כל המסחר של בגדד עם תורקיה האירופאית מצד אחד ועם הודו ופרס מצד אחר, היה כלו בידי היהודים, כמובן גדלה ביותר שנאת הערבים ליהודים, כשראו אותם עולים כמדרגות ההצלחה, אך לא העיוו גללות שנאה זו, ומפני זה חזקה יותר ותחכה לשעת הכושר למען תוכל לפרוץ בכל גוראותיה, ושעת הכושר באה. יחזקאל, האיש התקיף, נפל מפרום שבתו וקץ הושם לחייו, והקץ הגיע גם לעשרם של כל יהודי תורקיה, ובפרט של יהודי בגדד. בשורת מותו של מצילם ומושיעם היתה להם כחיו ורעם, המבשרים להם את גורלם המר בעתיד, הערבים, אוהבי וקרובי שולימן פחה, שנשארו עוד בחיים, התקוממו כאיש אחד לקחת נקם מהיהודים, זאת היתה התקוממות המונית, כואבים טורפים התנפלו על שנואי נפשם, שמנה ימים אפלים או יותר נכון, שמנה לילות, היה שוד ושבר וחרבן בעדה היהודית של בגדד. רבים נהרגו, נענו גשרפו והוכו, בתיים נהרסו ועלו באש, הונס ונכסיהם נחטפו. גם אחרי הימים האלה לא נחנה מנוחה ליהודים, בכל עת נדרפו, בכל עת היו כדור משחק בידי הפראים¹⁸, בספרות ישראל יזכר שם יחזקאל גבאי כעסקן בצרכי צבור, בביתו באורטאקיואי יסד ישיבה והיה מחזיק בידי תלמידי חכמים, ובעל הזכרונות ר' אברהם אלאזראקי ידבר עליו דרך אגב, על מעשה שהיה בקיץ, עץ חיים של כפר אורטאקיואי, שקראו אותו למפטיר בשבת קודש של חול המועד של חג הסוכות, ולא הזכיר בברכות מעין החג, מקדש ישראל והומנים, והיה שם החכם השלם הדיין המצוין כמוהר"ר חיים הכהן ואמר שהיא טעות גדול... עד שנשמע טעות זה בבית הגביר רודף צדקה וחסד כמוהר"ר יחזקאל גבאי נר"ה והיו שם חכמים גדולים ושאל הגביר הנזכר משפט הדין הזה, הצריך טקדש ישראל והומנים, או אינו צריך? ואמרו שאם אומר אינו טעות...¹⁹.

הנסוע האנגלי ר. ואלש, שהיה עד ראיה למעשים האלה בקושטנינא, מספר עוד על יחזקאל גבאי שביתו היה בקורו-ג'ישמי (בקרבית אורטה קיואי), וכאשר הוסר התימני חליד אפנדי ממשרתו, חפשו

(18) המכש"ר שם, דף 63. (19) שכן תשעה, אות סי' י"ח.

בביתו של יחזקאל גבאי וימצאו חיבה אחת מלאה חפצים ואבנים יקרות. ואיש אחד משכניו הבטיחני שהצטרכו לשמנה סבלים להביא את החפצים לסטאמבול. באופן הזה השיגו ערך חמשת מליוני גרוש. אך לא שבוע בזה ודרשו ממנו עוד כסף. והאציל היהודי נחן עוד שלשה מליונים גרוש. בסך הכל הגיע לממשלה שמנה מליונים גרוש, שהם א' מליון תאלירים⁽²⁰⁾. ולפי המסופר על ידי הזקנים ברחה אשתו ללאריסה (ייג'ישיהיר), ומשם העתיקה מושבה לשלוניק עם כל חפציה שנשארו בידה, וימים רבים היה ביתה ידוע בשם בית השאראף באשי. נכדו הגדול יחזקאל גבאי בשם זקנו השאראף באשי. התישב בקושטנדינא ושם יסד העתון השני שהופיע בעיר הכירה.

מלבד שני החקירים האלה היה בקושטנדינא ג'יליבי ישעיה אג'ימן, נצר ממשפחת אג'ימן שדברנו עליה (בחלק החמישי, ציון ה' דף 415-417). וגם עליו יצא הקצף מאת השלטן מחמוד השני. התקיף ישעיה אג'ימן היה בנו של יעקב אג'ימן, שהומת בימי השלטן מוסטפ'ה ד', בתוך ההפיכה על ידי קאבאקג'י-אוג'לה. הוא הורס למשרת אנג'אק באזיריאני, דהיינו, שר האוצרות ומספק צרכי החיל לייג'ירים. הסופר לוטפי אפנדי, שהיה בן הדור ההוא, ספר בספר זכרונותיו⁽²¹⁾ לאמר: כאשר חשב השלטן להשמיד את הייג'ירים, היתה הממשלה במצוקה וחסרון כסף. על כן בקשה האמצעים למצוא מקור כסף לבנין בתי חייל, ובהיות שהפקיד ישעיה אג'ימן היה עשיר עד מאד, ומתוך תואנה שהיה בהתחברות עם הייג'ירים, מצא השלטן מחמוד לנכון לקחת את הונו לתועלת הממשלה. לפי בעל הזכרונות מן הדור ההוא נזר עליו (כשנת תק"פ) משפט סורגון (מעצר) ונשלח לאי קיפרוס (קיברוס). הוא ושני משרתיו, שלמה ויצחק, שהלכו עמו ללוותו הגיעו לאי קיפרוס, אמנם, מחמת שערוריה שהיתה בתוך אחרי שהגיעו שם, נהרגו את המשרתים האלה, ועדות זו באה מפי יוסף בוטון [בן אחת ממשפחות בית הגביר בקושטא], שנמצא בעת ההוא בקיפרוס והעיד לפני בית הדין בקושטנדינא: ר' אברהם יהודה שלום, נסים חיים ביסודו ויעקב גוזל, ביום ח' סיון, ש' התק"ף, ועדות שניה מפי אברהם ברוך, תושב האסקיואי, ששמע מפי תורקי אחד באורטאקיואי שבא מקיפרוס וסיפר לפי תומו שהמשרתים האלה שלמה ויצחק, נהרגו ושהסילו אותם הימה, והוא הכיר אותם שהיו מקורו ג'יישמי בשירות האנג'אק באזיריאני. ועדות זו הועד בבית-דין בקושטנדינא.

(20) ר' ואלש תנזכר, דף ע"ר.

(21) האריך לוטפי חלק א' דף 215-216, וחלק ב' דף 209-201.

ביום ד' לחדש תמוז ש' התק"ף, לפני הדיינים ר' אברהם הלוי, חיים מזרחי ירושלמי, ויוסף מזרחי. [כאן נשתבשה משנת המחבר ואני מרצה את המשך הדברים לפי אותם המקורות שהוא עצמו מזכירם בכתיב: בזמן שישב ישעיה אג'מאן בגולה ובמצר (סורגון) בקיפרוס (קפריסין) מקום שלא ראו אבותינו ואבות אבותינו שני משרתיו הגיל היו חפשים להתהלך ברחובותיה ונודע מפי מגידי אמת דכל יומא ויומא היו שולחים כתבים ואיגרות ע"י כתבו הבהיר של הגביר... לביתם ולבני ביתם דברי נחומים ושילומים בקוותם. כולי האי ואולי הוה על הגביר השקפה לשוב מאת המלך להוציא להגביר מבית כלא ועינוי נפש ולתת חירות על נפשו להביאו לביתו לעיר מולדתו קושטא".

הגביר עצמו היה בקונאק (ארמון, או בית-הממשלה) שלו ולא נדע בדיוק כמה זמן נשאר במאסרו.²²

אולם נדמה שהגביר ישעיה אג'מאן ערך מסע לארה"ק קרוב לאותה שנת תק"ף ובא ליפו. ובראותו כי היהודים הבאים דרך יפו מוכרחים להתאכסן — עד בוא הפקיד הנשלח מטעם ראשי עדת ירושלם עם החמורים להביאם ירושלימה — בבית אחד הערלים, קנה הוא חצר, ויקדישוהו להיות להכנסת אורחים בעד העולים לארה"ק והבאים מירושלם לרחוץ בים או ללכת לחייל. וחדר אחד ממנו הקדיש לביהכ"נ, כי אז היה כבר ביפו מנין מצומצם מאחינו. (לאחר המסקה שחלה בה מימי ג'וליון 1799) והחצר נכתב בערכאות על שם עדת הספרדים בירושלים.²³

הבית הזה בן ג' קומות הידוע בשם הקדש היהודי, הוא כעת חרוב ועזוב. היות ורוב היהודים תושבי יפו העתיקה מחוץ לשכונותיה עברו לבור בתל-אביב, מאז מאורעות תרס"א ותרכ"ו, י. ה. מלכו].

לפי הסופר התורקי לוטפי אפנדי, שנים אחדות אחרי שהושב ישעיה אג'מאן יצאה הפקודה לאסרו (אחרי הריגת הייג'רים) והוא אז בבית הדפסת המטבעות, ונכנס לשם גם השאפי-באשי (בכור קרמונה) לערב בעד האוג'אק-באזיריאני (ישעיה אג'ימן), אשר על ידו היה מרוית סכומים גדולים. והיה זה ביום השבת 9 וילחיגי (ס' בכסלו ש' תקפ"ו). אמנם על שניהם נגזרה גזרת מות. ישעיה אג'ימן — בחדש סיון, ובכור קרמונה — בחדש ימים אחרי כן (תמוז התקפ"ו). עוד מספר הסופר התורקי

22 ר' אליעזר די מוליו, סי משנת ר' אליעזר, חלק ב' אה"ע סי' צ' רף נ"ב.

23 לונק, ירושלים, שנה ה', ד' 283 ס. ד. נאמן. יהודי המזרח בארץ ישראל-חלק ב' דף כ"ד.

בבנין הזה התאספו היהודים שנסעו בספינה שנשבו על ידי השודרים היונים בשנת תקפ"א, ושם אמת מרח שרה ויואנים, אם זקני בעלותה ירושלימה בשנת תקפ"ט.

הזה שזמן-מה לפני הריגת היינג'רים שהה בכור קארמונה בכיתו ביחד עם הוויזר הגדול הוסישין פחה, בין יתר הדברים אמר אליו קארמונה: „האם יחשוב כבודו לשים סדר לגדוד הזה (של היינג'רים)? אחרי חמשה דורות — לעשות אותם לאנשי חייל מסודרים? אתם משימים עצמכם בסכנה עצומה, על כן מוטב שתצילו ראשיכם בעוד זמן! בעת ההיא עמד אגיימן בחדר אחר אצל הלון פתוח לחדר שעמדו בו הוויזר וקארמונה, ויצחק לדברי קארמונה האחרונים. המקרה הזה עורר שנאת הוויזר על שניהם, ובלבו שמר את הדבר ולא איחר לקחת נקמתו משניהם.

לפי דברי הסופר התורקי הזה, היו חייבים מושלי המחוזות לאוג'אק - באוריאני (אגיימן) בעת הריגת היינג'רים 85.870.72 לירות תורכיות. תמורת צרכי החילות שמסר להם, וכן כגדי שלוניק למלבושים שהספיק לאנשי החיל, כי בעת ההיא היתה הממשלה נותנת לשרי החיל את הכסף הדרוש לחילות, והם היו באים במשא"במתן עם האוג'אק והחוכרים ומקבלים מהם בהקפה.

מן היום ההוא השתמשו היהודים בפחדם ממשרות הממשלה המסוכנות, ובפרט שראו כי כל הסורה והיגיעה לעבוד באמונה לתועלת הממשלה לא יועילו להם ביום רעה, נגד החשד, המלשינות ומצב ההכרחי של השוחד והחנופה. הארמנים מצאו לפנייהם מקום פנוי, בלי התחרות, לאחר שגם היוונים, שמרדו במלכות, הובאש ריחם בעיני התורקים. ימים רבים עברו שלא נמצא אף פקיד יהודי אחד במשרות המלכות, ובימי השלטון מחמוד האחרונים לא נראה עוד אף יהודי אחד שקבל עליו משרה כזאת, לבד מהאיש האג'יי-יצחק אפנדי, שחיה מומר לדת האיסלאם (חי בשנות תקל"ד—תקצ"ד). לפי הסופרים התורקים היה בנו של יהודי אחד מרחוב גילאל פחה מן העיר נארטה, אשר בקרבת יאנינה. שנת לידתו לא נודעה, כמו כן נעלם ממנו שם משפחתו היהודית, כי לא נהוג אצל התורקים לשאת שם משפחה. חוק מזה נודע שהוא ואחיו, שקבל את השם אסאד-אפנדי, שניהם המירו את דתם בדת האיסלאם. בשנת תקע"ה (1232 להגירה) נתמנה מורה למטימטיקה בבית ספר גבוה בקושטנדינא, ובאותה השעה הוטל עליו לפקח על בנין המבצרים בעיר הבירה⁽²⁾. מצד רומליא ומצד אנאטוליא, שבע שנים אחרי כן, בשנת תקפ"ב, נתמנה לתורגמן בדיואן (מועצה) הקיסרי.

יצחק אפנדי היה מדבר על הצד היותר טוב, מלבד תורקית, גם

(*) כל הקצע השיוך לתאג'י יצחק אסנרי (1774—1834) לקוח מטשרי של פראנקו בצרפתית וכו' נסלה סעות דפוס 1832 להגירה במקום 1232 שהיא הנכונה. פראנקו השתמש בכלל בחומר הטובא במחברת התורקית חנו' כאן בהערת 29 (י. ר. מלני).

(2) מחברת התורקית „מיראת מואינריו" (סטאמבול, דצמבר 1894, חשן תרנ"ה).

ערבית, פרסית, יונית. לאסינית וצרפתית, אך התמסר ביותר להכנסת המדעים. הוא כתב אחד-עשר ספרים, העוסקים בחשבון, שעור (אלגברה), חכמת הסבע (פזיקה), כימיה, ואומנות הצבא. הכל בתורקית. יש מהם שתורגמו לשפות זרות. ספר אחד הקדיש לשלטן אשר שמח בזה ונתן לו מתנה של אלף רוביא זהב [מטבע זהב תורקית עתיקה]. — יצחק אפנדי המציא מושגים טכניים, המקובלים עד היום בשפה התורקית. ימים רבים שלטו חבוריו שלטון בלי מצרים בטכנולוגיא התורקית. הוא שרת שנים רבות בתור מורה בבית הספר הקיסרי למדעים, ומת בשנת 1251 להגירה (תקציד), בסואיץ. בשוכו מדרכו להשתטח במדינה. על כן קבל התאר האג', וכדי להשאיר לעולמים ולכבד שם החכם הזה הציבו לו זכרון כבית הקברות מאחורי בית הספר למדעים בסרבר סוטליג'י. המצבה הזאת נודעה עד היום ועליה חרות: „חאג'י יצחק אפנדי, תורגמן הדיואן הקיסרי ומורה ראשי בבית הספר הגבוה (Génie).“

ספרית „אהל-שם“

תל-אביב, רחוב בלפור 30

פרק חמישי

תורקיה כמרכזה

ניכוי הרוסים בבלקאנים — צרפת במדינת אלג'יר — מצרים
מתפרדת וניגשת את ארץ־ישראל וטורקיה — כוח מחסור השני
הדמות הגדולה של תורקיה המודרנית.

בעת שהשלטן מתמודד היה חולם על תיקונים וסדרי ממשלתו. היה המצב נורא מבפנים ומבחוץ. יד היונים היתה חזקה, אף כי לא השיגו עדיין חרות לארצם. וילחמו בזרוע נטויה עם חיילות הממשלה. וכמוהם הסרבים, שגם הם טרם הסירו מעליהם את כבלי השעבוד.

גם המושלים על המדינות הרחוקות מעיר הבירה היו תמיד במצב מרד. ומבחוץ ארבה רוסיה ולא גרעה עין מן הנעשה בתורקיה החדשה, ואחרי שנכרת גדרד חייניג'רים מצאה את השעה מוכשרת לבוא אל תורקיה בטענות שונות. וביום 7 מאי, 1828 (ב' אייר תקפ"ח), הכרזת מלחמה על תורקיה. מאה וחמשים אלף רוסים, תחת פקוד המצביא ביסינגשטיין ושרי הצבא רודייביג, רוט, ובוינוף, גכנסו אל רומאניא ויעברו נהר הדאנוב. בעשרים לחדש יולי כבשו את מאג'ין ופריב'אדי, בעיר האחרונה הזאת היתה קדם לכן עדה יהודית חשובה. הרוסים שמו מצור על סיליסטרה. שר הצבא מנשיקוב שם מצור על וארנה. בעוד ששר הצבא קארבילוף וחיילותיו באו אל ג'ורג'י'בו להשגיח על רוסג'וק, שהתורקים לא יבצרו אותה. ביום 10 אוקטובר בגד יוסוף פחה, יליד שיריס (שירון), שהיה מושל וארנה, ומסר את העיר הזאת לידי הרוסים (ר"ח חשון, תקפ"ח). וזאת היתה הסבה לתביא מורץ בלב אנשי הצבא התורקים, במשך החורף שקטו מערכת החיילות משני הצדדים, באביב 1829 (תקפ"ט) נמסר הפקוד על החיילות שהיו ברוסג'וק למצביא של רמליא, חוסיין פחה, בעוד שאנשי הצבא והמלואים נהרכו בשומלה, בלי לצאת משם. בינתיים סבבו חיילות הרוסים את העיר הזאת ויכבשו את העיר סליבנא (איסלימלה). וביום 19 אבגוסט כבשו את העיר הגדולה אנדרינופלא. באופן שהתורקים הוכרחו לבא במשא ומתן בדבר שלום. וחדש אחר אחר כך, ביום 14 ספטמבר (י"ד באלול תקפ"ח) עשו חוזה שלום אשר על פיהו קבלה רוסיה קצת מקומות בפתחי הדאנוב, מלבד מס מלחמה שעלה לחמשה ועשרים

מיליונים פראנקים). והותנה שאחרי פרעון שליש הסך הזה יצאו החיילות הרוסים מאנדרינופולא, ואחרי השליש השני יצאו מעבר לבאלקאן, וכאשר יפרע השליש האחרון מחויבים הרוסים לעבור את הדאנוב ולעסוד בנסכיות של ואלאכיה ומולדאביא — עד פרעון ההוצאות והנוק שהסבה המלחמה לנתינים הרוסים, כסום שעלה עד כדי 16 מיליונים פראנקים).

כמעט נחתם השלום עם רוסיא והשלטן מחמוד עורר ממשלתו¹ מן התרדמה אשר משלה בה זה כמה שנים, ויסד נדוד חיילות בשם „הכאסירי-רידיפיגי-מאנסורי“ (תקצ״ד), שהם אנשי חייל בתמידות. בעת ההיא כבשה צרפת את מדינת אלג'ירייר (אלג'יר). השלטן הביט בקר רוח על מעשה הגול הזה, כי עד אז היה הדין המושל מסעם השלטן, נותן ידו לשודדי הים שהיו מתלקטים שם בלי מעצור. ביום 5 לחדש יולי (סיו בחמוז תקצ״ז) בא שר הצבא בורמונט וכבש את עיר הבירה אלג'יר ויגרש את אנשי החייל הצרבים. המעשה הזה עורר בלב נציב מצרים, מחמד עלי פחה את המחשבה להפחד גם הוא מתורקיה ולשחרר ממנה את מדינתו, שבין כך ובין כך היתה קשורה רק בנימה דקה אל הקיסרות העשמנית. מחמד עלי הצליח יותר מאדוניו השלטן להכניס אל מדינתו חיקונים וסדרים חדשים. בלי לפגוש מכשולים כמו בתורקיה, החיילות שלו היו תחת פקודת שר צבא צרפתי סילויס (Selves) (המכונה שולימן פחה) ובראשם שרי חייל צרפתים, שחינכו אותם על הצד היותר טוב ולמדום להשתמש בכלי מלחמה היותר חדשים, ומחמד פחה, שהיה מבקש תואנה להפטר מעול תורקיה, החל בזה שמאן לפרוע את המס השנתי, באמרו שההוצאות שעשת בזמן המלחמה היו יותר גדולות מן המס המגיע לתורקיה, מס שלא נפרע מזה שמנה עשר חדשים.

בימים ההם נמצא לו עוד טעם מסייע, עבדוללה, מושל עכו, היה נותן מקלט לפלחים הבורחים ממצרים מתגרת ידו, ולטענותיו לא שעה, מחמד עלי דרש ממושל עכו למסור אותם בידו, ועבדוללה מיאן לעשות את דרישתו. בתור תשובה למיאון זה נכנסו לארץ ישראל ביום כ״ד בחשויר תקצ״ב, חמשים אלף אנשי צבא מצריים תחת פקודת אברהים, בנו של פחה מצרים, כעבור ימים מועטים נפלו בידם עזה, יפו, וח'יפה ושימו מצור על עכו. השלטן מחמוד ציוה על מחמד עלי להשיב את חיילותיו באמרו, כי הוא בעצמו יכנס בעבי המחלוקת שבין השר ובין מושל עכו, אך מחמד עלי הציע שימנה אותו למושל סוריא וארץ ישראל.

¹ לפי ההיסטוריון הצרפתי Jonquièr עלה הסכום של מס המלחמה ל־25 מיליונים פראנק והוא הנכון. (י. ר. מלכו)
Jonquièr (25) דף 107.

אז נאלץ השלטן לשלוח נגדו את הוסיין פחה. ככל זאת עכו, שהיתה במצור, הוכרחה להסיר ביד המצרים ביום כ"ה באייר, תקצ"ב, וחילות החורקים, שהלכו לקראת המצרים, נגפו לפנייהם בסכיבות ומשק, והעיר הזאת נפלה בידי אברהים ביום ט"ו בסיון תקצ"ב, ומושל חאלב יגע לשוא לעמוד בפני המצרים, כי הם גברו חיילים ויכבשו את אלכסנדריה ואנטוכיה. מחמד עלי דרש עוד הפעם למסור לידו את המדינות שנשא עיניו אליהן ולמנותו פחה על מדינות סוריא וארץ ישראל. השלטן לא רצה לשמוע להצעה הזאת, וישלח נגדו את שר הצבא רשיר פחה בראש חיילות, בלי חינוך ואמון צבאי. שלשים אלף חורקים נפלו בשדה המלחמה בקוניה, ורשיר פחה נפל שבי בידי המצרים, או יעצו למחמד עלי ללכת על איסטאנבול וליסד קיסרות חדשה, ערבית, במקום הקיסרות העשמנית. השר הזה דחה את ההצעה הזאת, כי לא חפץ להביא סכסוך גדול כזה בין שתי ממשלות המחמדים. בעת ההיא היה אברהים מחקדם עד ברוסא ומגמת פניו היתה לכבוש מנרש איסקודר כעצם עיר הבירה קושטנדינא. אז יעץ הציר הרוסי בקושטנדינא לשלוח לעזרת השולטן אנשי חייל רוסיים, אולם הציר הצרפתי יעץ אותו להשמר מהכניס רוסיים אל תורקיה, ויבא במשאומתן עם מחמד עלי בדבר השלום. בשנת תקצ"ג הסכים מחמד עלי לצאת מאסיא הקטנה בתנאי שיתנו לו עכו בארץ ישראל, חאלב, טריפולי ודמשק.

בכל זאת המלחמה בין מצרים ובין תורקיה לא הגיעה עד קצה. תושבי המדינות שנפתחו למצרים לא היו שבעי רצון. בשנת תרל"ד מרדו יושבי ההרים בסוריא באברהים על שיסר את שודדי הדרכים כאופן נורא, ועוד יותר מזה על שנתן זכויות לכל התושבים בלי הבדל דת, וזה היה לצנינים בעיניהם, כי הם התרגלו מזמן רב למשול על יתר הדתות. כל אלה הסבות עוררו תקוה בלב השלטן לקחת נקמתו ממצרים, וישלח עליהם חיילות תורקים. אברהים עלה בידו לכבות אש המרד, ויבוא אל נהר פרת לראות משם פעולות החיילות שנשלחו לבגדד.

צירי הממשלות בקושטנדינא היו בדעות מחולקות. רוסיא ואנגליה יעצו את השלטן לערוך מלחמה בחוקף, כנגדן היתה צרפת תומכת בגלוי במשנה מלך מצרים, מחמד עלי. תכע את המדינות שנתנו לו קדם לכן מצד השלטן. מהמור הסכים לתת לו מצרים, עכו וטריפולי, אבל דרש ממנו שישב לו יתר הסוריא וארץ ישראל. מחמד עלי הסיר הפעם מסוה התגישות מעל פניו, והודיע בפומבי שמצרים מדינה חפשית ועומדת ברשות עצמה. החורקים עברו נהר פרת, בעוד שאברהים התרכז בחאלב, שר

ההיילות התורקי רצה לעלות פתאום על דמשק, הוא חשב שיבואו לעזרתו הערבים בשכם והמתואלים בלבנון, אויבי המצרים. לעומת זאת עמדו הדרוזים של האמיר בשיר לצד אברהים. מחמד עלי השתמש בשנאת הערבים לעסמנים ושלח דבריו אל חושבי המדבר. השייכים של הבידואים שלחו עשרים אלף פרשים, והשריף של טכה הציע לשלוח את כל הבחורים של חי'ג'אן. ביום 29 ליוני נפגשו שתי המערכות. חיל התורקים נכרת כלו. ועל שדה הקרב נציבין נשארו מאה וששים כלי תותח וכלי נשק אחרים הרבה מאד. השלטן מחמוד מת מיתה חטופה ביום (תשעה עשר לחודש חמז תקצ"ט), מבלי שידע שמץ מנצחונו של המורד. הנצחון הזה הביא שואה על ישראל עקב השפעת צרפת בעיני מצרים הפנימיים, והסב עלילת דמשק.

השלטן מחמוד לא הצליח ברעיונו ומערכו, כמו הקיסר הרוסי פטר הגדול. ההכדל ביניהם הוא שפטר מצא לפניו עם פראי וחדש שיכול היה להדריכו על נקלה בדרך אשר התהו לפניו, בעוד שמחמוד השני פגש לפניו מכשולים, מוסרים ישנים שנולדו מתחילת יצירת הקיסרות. הם היו לפניו כחה ומעוזה, הנצחון העמיד אותם, החרב יסדה אותם, והאכונה הקדישה אותם. אמנם בחילוף העתים והזמנים אבר עליהם כלת, העמים האחרים התקדמו לפי רוח הזמן, בעוד שהתורקים נשארו באשר עמדו הרבה דורות קודם לכן. הם שנאו תכלית שנאה כל התקדמות ואת העמים שהתקדמו. על מחמוד הוטל לעורר לאום בור אדוק וקנאי, המבזה השכלה ועמים גאורים, וכדי לחייבו לקנות דעת מן העמים האחרים, הנכבדים בעיניו, היה נאלץ. הוא ראש הדת, הוא החליף, צל אללה על האדמה, להתנגד לכל הדברים הנכבדים והמקודשים בעיני המחמדים, לבטל האגדות היותר מקודשות, ולפעמים להלחם עם ספר האלקוראן בעצמו, כדי למלא רצונו — רצון ההתקדמות אשר אליו נשא את נפשו. אומרים שהלאום העשמי לא היה עדיין כשר די צרכו לתיקונים כאלה. היה צורך בתחילה להרחיק עניי החושך, הקנאות והאדיקות, ולהכשירו לאט לאט לקראת התרבות החדשה. מהמור נלחם בכל עצמת כחו, ונכנס בעובי הקורה של המשא הכבד הזה; אך מה יכול היה לעשות? הקיסרות התמוטטה והתפוררה מהמת הרקבון והמהומות שאכלוה מכפנים, מחמת ההנהגה והמשטר הרע, תחת השחיתות והתרופפות סדרי הממשלה, נדמה היה כי ימי הקיסרות מנויים. למצב גורא כזה יפות תרופות קשות ותקיפות. סופר אחד בקי במהלך ההיסטוריה התורקית כותב: "כל כמה שנתכוון בעין נוקבת אל מלאכתו, ואיך שנדון על כושר חקוניו ותועלתו, ועל הדרכים אשר בחר לתכלית זאת, מחמוד השני יהיה תמיד הדמות היותר נמרצה והיותר גדולה של תורקיה המחודשת"²⁶.

פרק ששי

גדולת שלוניקי וירידתה

שנוי לרעה במצב יהודי חורקיה — גדולת שלוניק בפי סופרי ישראל והקצוות — רבני שלוניק: ר' רסאל חיים אברהם קובן, ר' חיים יוסף הכהן ך ארדוס המכונה "רב כהנא" — המנפות — ר' יעקב (רפאל) אברהם מנשה — ר' דוד הלוי קשראס ור' חיים חנוך מיסאנו מורי חוראות לדינמים — ר' רסאל שלמה בן חיים מורדון — קץ חרושח הכנדים בשלונק וביסול הסכמת המפר והאגנייר — ירידתה הכלכלית בגלל מרד היונים — רוסאי שלוניק.

בתקופה הזאת ¹), נשתנה לרעה מצב ישראל בתורקיה² ושנים אחדות אחרי כן כתב סופר יהודי צרפתי נכבד את הדברים האלה: "העדה היהודית בקושטנדינא ירדה ממעלתה הקדמונה. בעת אשר גורשו יהודי ספרד ממדינתם והתישבו במספר רב בתורקיה השיגו משרות נכבדות ורמות בשער הנשגב, ובניהם אחריהם המשיכו ימים רבים לעמוד במשרות גבוהות בממשלה, אך לאט לאט הורדו ממעלתם הנשאה על ידי היונים והארמנים, אשר עלו בנחת למשרות היותר גבוהות במערכות הממשלה ומשלו גם במסחר, בעוד שהיהודים ירדו פלאים וחיו יום יום יותר עניים ומסכנים. הירידה הזאת היתה בסבת מיעוט התרבות וחסרון יד חזקה אשר תורה ליחודים איך להתרגל ולהנהיג ילדיהם בדרך ההשכלה. משפחה אחת תקיפה, קארימונה, שאולי היתה ראויה למלא תפקיד זה, נטל כחה ממנה על ידי השלטן מחמוד שאבד את ראש המשפחה ושם קץ לגדולתה. משפחת קאמונדו היתה בעלת נתינות גברית ולא הגיעה עדין למדרגת ההשפעה שרכשה לה בימים שאחר כך: העדה היהודית היתה בלי מנהל, ולא היה לה אף מוסד אחד מסודר. היתה סכנה שאף יסודותיה הפשוטים יפלו"³).

¹) קל להרגיש שהקטע המובא להלן לחור, אינו במקומו, מלבד השירות של אויזר לב, על המצב בקושטנדינא. המסוקים מפי סופרים שונים, על שלוניק בחור מרכז כלכלי ורוחני יחידי בעולם היהודי, נחננים לנו אמצע חמונה נכונה ומוזהרת מחיי היהודים שכתופה, אבל אלה הם קיום ורשמים ששליטסו בראשית המאה העשרים ולא במאה החמש עשרת שבה דן המחבר, אעפ"י כן החלטנו שלא להשמיט את הדברים מפני כבודו של המחבר המנוח. (י. ר. מלכו)

²) Biographie d'Albert Cohn, ר' גא.

העיר השניה בתורקיה, היתה כמו בעבר: שלוניקי. ואולי היתה במעלתה בפרק הזה, שאנו עוסקים בו, היותר חשובה בקיסרות העשמנית. בן זמננו² כתב על העיר הזאת בדורות שחלפו ובחקופה הזאת: „הקבוץ היהודי הספרדי par excellence בשלוניקי — עיר ואם בישראל מקדמת דנא — הנהו חזיון מיוחד במינו על רקע הויתנו הגלותית, חסיבה לעצמה שאין למצוא דוגמתה בשאר תפוצות ישראל“. מלומד גדול אחד ששהה בעיר זו שנים אחדות כתב: „אם קיום עמנו בכלל הוא פלא היסטורי, בעיה מסובכת בתורת הנפש והחברה, הלא יוכפל פלא זה בהתגלותו בדמות צבור מיוחד במינו. בו חיתה היהדות חיי לאום לכל גווייהם, כאילו הכויבה עדה זו את המציאות, את הגלות, את הסכיבה השליטה, השונה ממנה, בדת, בלשון, ובכל דרכי החיים“³. „אכן לא בגבולות הרוחניים בלבד התבלטה כאן היהדות, לא רק בבית הכנסת, בתלמוד תורה, בשבתות ובמועדים, כי אם בכל ימי המעשה ובעצם החיים, בשוק ובנמל, באומניות ובתעשיה. שלוניקי היתה לאי קטן, בו שררה כעין אוטונומיה יהודית רוחנית וכלכלית כאחד. וזו השפיעה על כל מבנה החיים, ומחקה במידה מרובה את הגלות. פה גדלו יהודים בעלי קומה, אשר תואר ומראה להם, ופניהם, עונים במ אומץ, בסתון והכרת עצמם, ותפקיד נכבד מאד להם בחיי הכלכלה, כמחדשים וכיוצאים. מצד אחד בעלי בתי חרושת, רבי המסחר, נשיאי הבנקים, ומצד שני המוני עובדים בכשרון ובחריצות, ועוסקים במלאכות שבכל תפוצות הגולה הורחקו או רחקו היהודים מהן: שיט, דיג, פריקת אניות וכו'. ובאי יהודי זה שולטת תורת ישראל בחיי היחיד והצבור, ויושבו מצויינים בכל המדות המציינות את היהודי, אף האיבה לישראל פנה כאן, השלטונות ובני העמים האחרים מתייחסים ליהודים בכבוד, גם באהבה, ואפילו בהערצה“⁴. ובן שלוניקי, יוסף עזיאל, מוסיף לכתוב: „קבוץ יהודי, אשר בלי גיטו ובלי מחיצה של רדיפות השתמר חמש מאות שנה בסהרתו, ואשר בלי התאמצות ובאופן טבעי שמר מסורת של תכונות מיוחדות, פרסיות וצבוריות, מהוה מחזה לא באנאלי... יהודים אלה אפילו במזרח הספרדי חסיבה לחד הם“.

הסופר הנורווגי המפורסם אלכסנדר קיילנד, שביקר בשלוניקי, כתב בזכרונותיו: „אילו יהודי הייתי וגרתי בצפון אירופא, במקום שהיהודים מרגישים בודאי כי שחורים הם, וקטנים הם, ושוקיהם עקומים, כי אז הייתי

(2) צבי הרכבי, „משהו על יהודי שלוניקי“ (גיב הסטוגנס) שנה ג' חוברת ב' דף 82.

(3) יצחק אששטיין, מכתב אל הסופר, יוסף עזיאל, בעל „המגדל הלבן“ חלואבי (תרס"ט).

(4) שם דף 3-א.

מעניק לעצמי ככל שנה נסיעה לשלוניק, כמי שמודרז פעם בפעם לעדן את בשרו באמבטיה חמה ומזככת¹⁵.

• • •

בראשית המאה התשע-עשרה למספר הנהוג. נשתנה מצב העדה בשלוניק ורבניה וירד הרבה ממה שהיה קדם לכן. כמעט שכטלו מורי ההוראות שהשאירו אחריהם רוסים קיים וספרי פוסקים. לבד ממצטים, כמעט שלא נראו ולא נדפסו. והמצטים האלה לא כבשו להם דרכים חדשים ולא היו מאורות גדולים. רוב הרבנים הסתפקו במשרות שהיו להם בקהלות הרבות ולא יצאו חוץ מארבע אמות ההלכה שלהם עמודי ההוראה האחרונים שהיו בשלוניק הם: ר' אלעזר רפאל נחמיאס, מחבר ספר "הון רב"; ר' אהרן אמארייליי, מחבר ס' "בני אהרן"; החכם בינבנישטי מירקאדו גאסיניי, מחבר ס' "תרומת כסף"; ר' אלעזר נחמיאס שהיה נרדף מהעשירים-התקיפים היה נאלץ לברוח משלוניק וקבע את ישיבתו בירושלים בשנת התקל"ז. אחרי עלותו ארצה שמש במקומו כראש הרבנים בשלוניק ר' רפאל חיים אברהם קובו, המכונה בכור, מחבר ס' חיי אברהם, והיתה מנוחתו כבוד בשנת חנ"ב. ככתוב על גבי מצבתו. בזמנו היו ר' יוסף שמואל מודיאנו, מחבר ס' "ראש משביר", ור' שלמה משה בולה, מחבר ס' "לחם שלמה", מתנגדים זה לזה בהלכה, ומחמת המחלוקת אשר עבר בין החכמים שלומי אמוני אנשי דורו חלה את חוליו מרוב תוגה, וימת שבע יגון ואנחה ביום ש"ק כ"ב שבט תקמ"ז. אחריו מינו שלשה רועים: ר' יוסף בן ר' אברהם ן' יעיש, ור' אברהם גאסיניי, ור' חיים יוסף הכהן ן' ארדוט. שהיו קוראים אותו "רב כהנא". ובימיהם היה רב זקן נכבד ככך השעים שנה, ר' יצחק ברכה, שהיה מסרב לקבל משרת הרבנות, ובכל זאת מינוהו עמהם בעל כרחו. אך בתיווחו זקן ובא בימים נפטר לעולמו בתוך השנה ההיא. והרב יוסף ן' יעיש נפטר לעולמו כ"ב כסליו שנת תקס"ח (כיוצא מקובץ דרושים, כתב-יד להרב אברהם גאסיניי, וציין מ. מולכו, בבית העלמין של שלוניק, חוברת ג' ס"י ר"ה). וכחדש אדר התקס"ד נפטר לעולמו הרב גאסיניי (כיוצא מדרשות על התורה מאת נכדו ר' שמואל גאסיניי). ונשאר לבדו ר' יוסף הכהן ן' ארדוט ונהג בשיאותו עד חדש אלול התקפ"ז (עין המיס דף פ"ב) שאז נפטר לעולמו, ובאמצע שרותו היו לו הפרשים עם מנהיגי העיר ועשיריה, הכל כמו שהיה לרבנים האחרים בדור הקודם. ובעבור זה מינו את ר' חיים הנוך פיסאנו לעזור

(5) עמ"ח. המגדל הלבן דף 11.

לרב הכולל בנשיאות הכללית. אמנם לא עברו ימים רבים ונשתחו ביניהם, וחזר ר' יוסף הכהן ׳ ארדוס לנשיאותו כבתחילה עד יום מותו. בעוד שר' חיים חנוך פיפאנו היה מקבל פרס הנשיאות כל ימי חייו, בלי להתערב בעניני הרבנות, עד יום מותו בר"ח טבת התקע"ט.⁶

בימים ההם היה מצב המסחר בשאלוניקי רעוע לרגלי התעוררות היונים היושבים בכפרים אשר בסביבות העיר. התנועה הזאת, שהחריבה עד היסוד את המסחר והתעשיה בעיר הגדולה הזאת בין תק"ע לתקפ"ב, היתה למורת רוח לאנשי המרכולת ולעדה כולה. מלבד המחלוקות ופירוד הדעות בין הרבנים, וכמו כן בין הרבנים לעשירים, שכאילו באו למלא סאת האסונות, פרצה מגיפה קשה בשנת תקע"ה. עוד סעס וביתר עזו פרצה מגפה בשנת תקע"ו. בן הדור ההוא מתאר את המצב הנורא בדברים אלה: "מפני היד שנשתלחה באף וכחימה ובקצף גדול, ויתן ה' דבר בישראל זה סדת ימים בטספר חדשים, הנה יד ה' הויה וגזר קחה קחה, להכרית עולל גם בחור גם בתולה, בחורים מנגינתם וכלות מחופחן, לא היתה להם תקווה, רבים אשר מתו במגפה לפני ה' אנשי שם אנשים חכמים ונבונים, צדיקים וחסידים, קיימו וקבלו עליהם (גזרת) מלכות שמים שלמה ובכללם המאושר זכרי הלוי ׳ יברכיה, אב בית דין, עודנו באביו, סרוף טורף, והוא לקברות יוכל".⁷ כמעט שנעצרה המגפה והנה שבה ופרצה כשנה אחת אחרי ששכחה, ובין המתים שנקטפו בלא עת היה איש תם וישר, אליהו ריוח, והזקן ונשוא פנים יעקב עשאל שהיה עומד בפרץ להושיע את ישראל מכל צרה".⁸

בין הרבנים הגדולים בשלוניק יש למנות את ר' יעקב מגשה שנוסף על שמו גם השם רפאל מסיבת תוליו שנרפא ממנה. הוא היה בנו של ר' אברהם מגשה, שהיה בעתו מחכמי שלוניק והיו אומרים עליו שהיה חסיד ועניו ומוכה ביסורין; ונפטר לעולמו בשנת תקצ"ב.⁹ ר' יעקב גולד בשנת תקכ"ב בערך, ונתחנך בישיבת אביו, וכאשר בא לשלוניק ר' חיים נסים רפאל מוצירי ונתעכב שם כשבוע שנים, היה ר' יעקב לומד אצלו והרבה להזכירו בחיבוריו.¹⁰ מימי עלומיו עסק ר' יעקב בהוראה, ובשנת תקנ"ד כבר נשאל על יהודי אחד שהיה עושה מרק מיין חדש. מרק זה הנקרא בתוגרמית, פיקמיוז, היה משמש במקום דבש. והנה היה במקום ההוא נער יוני שנשא על כתפו סני קנקנים של יין, בלי ידיעת בעל היין, והריק אותם לחוך תורה, תיכף גצרו בו עד כי חדל לעסוק במלאכה ההיא, אז הוצגה

6) ר' דוד פיפאנו ז"ל, "חגור האמור", שלושת רבני שלוניק דף ד' אות ו' ד' ח.

7) עין המיס, דרוש י"ח. 18 שם, דרוש כ"א. 19 שם, דרוש כ"ב ודרוש כ"ד.

10) שם דרוש ח'. 11) באר המיס, סוף ס"י צ"ד.

השאלה לפני הרבנים, אם יש חשש של איסור במשקה הוה, ור' יעקב פסק: הואיל ולא היה כאן כוונה כי אם היה נחפז ובהול לעשות מלאכתו כשאר המשרתים — להחיר את היין, כמו שכתב ר' יוסף קארו בשלחן ערוך בריש סי' קכ"ה¹², עוד שאלו אותו בערב חג הפסח על ענין אחרת רחיצה, והוא הורה בערב הרגל, ושהיתה צריכה לטבילת מצות, אם מותרת רחיצה, והוא הורה להתיר, והסכים על ידו ר' שאלתיאל ור' שאלתיאל להלכה ולמעשה¹³, אמנם לא בהוראה בלבד עסק ר' יעקב מנשה, כי גם היה משמיע דבריו מעל הבימה ודורש ברבים כטוב טעם ודעת, בשנת תקמ"ג נשא נאמו לכבוד חמותו, מרת רבקה שנפטרה לעולמה, ובשנה ההיא הספיד לאחיו, יוסף מנשה, שנקטף באביו¹⁴, בשנת תקנ"א הטיף דבריו והספיד את, ההכם השלם עושה צדקה וחסד ר' דניאל יוסף בורלא, ובשנה ההיא נפטר לעולמו אביו, החסיד והעניו מוכה ביסורין שהיה מוטל על ערש דוי ימים רבים¹⁵, בשנת תקנ"ה הספיד לגביר פ"רגאנדיס-דיאש, בשנת תקנ"ח לאמו ובשנת תקס"ו, לחכם וגביר גומל חסדים אברהם חביב, שנפטר לעולמו באביו, נראה הדבר שגורלו של ר' יעקב לא נפל בנעימים, וכל ימיו חי בדוחק והיה חותם חמיר, "הסרוד והעלוב ניגש גענה, מקוה רחמי האל, ברוך אומר אומר ועושה"¹⁶, עד שנאלץ לנדוד לעיר לאריסא ושם מוצאים אנחנו אותו בשנת תקס"ג (עין המים, דרוש י"ג—י"ד).

[בסיון תקס"ו נמצא בליוורנו כשד"ר, המשתלח מקריית ארבע היא חברון תוכביא וארמון על משפטו ישב אדם כי יקריב אם שור אם שהי (באר המים סי' קי"ו), בליוורנו בא בדברים בעניני הלכה עם הרב הכולל, "כמהר"ר יעקב גונים ואיס נר"ו, וזה האחרון שלח את פסקו ל"הרב המופלא סבא דמשפטים הגאון מופת הדור והדרו כמהר"ר ישמעאל הכהן נר"ו" (שם סי' קי"ח) ממתא מדינא שבאיטליה, מאיטליה שב לעיר מולדתו שלוגיק אחרי שתיה גם באומיר והספיד את רבו ר' חיים גסים רפאל מוצירי¹⁷].

במצעו הכבד הוה, תיאר בתשובת-שאלה, שכתב מאומיר למשפחת שולם מתושבי שלוניקי וויניציה, את מצבו הנורא: "הנראה לעניות דעתי כתבתי להלכה למעשה, כאשר יסכימו על ידי יד כתב רבנן תקיפי דפקיע שמים רבנן סבוראי דייגי גילה כי להם משפט הגאולה . . . המקוה לה ואך טובו ירצה קרבן אשה העלוב ונאנח בשכרון מתנים, להזות בנועם ה' ולבקר

12) שם, י"ד סי' ל"ב. 13) שם, סי' מ"ה. 14) עין המים דרוש ג'. 15) שם, דרוש ה'.

16) באר המים, סי' ל"ח. 17) עין המים, דרוש י"ד.

18) קטע זה עוכר מחרש בשל אי הוויקוס שבכ"י, (י. ר. מלכו).

בהיכלו לשקוד על דלתי דת יומים, נעשה ונשמע לעשות רצון אבינו שבשמים. כל אשר נעשה פי המדבר אנכי היום פה אומיר יצא חולעת יעקב מנשה. והרב האומירי ר' רפאל אשכנזי, הסכים על ידו ויכתוב: „אנכי הרואה את השאלה ותשובתה בצדה מאת ר' רחומאי אמיתי בתורת דיינא דנחית לעומקה. דיינא דשף מדוכתיה מתא רבא שלוניקי יצא עיר גדולה של חכמים, והנה הוא בא מהתם להכא אתא לאומיר יצא דחיקא ליה שעתא טובא מדלית איסר כליא קרנא, וחדבק נפשו בדינא סר ניהו הרב המובהק הפוסק גר"ו. עליון למעלה כמותיר יעקב מנשה גר"ו (באר המים סימנים ק"כ—קכ"ג). נראה הדבר שהמצב בשלוניק היה בעת ההיא רע הואיל ונאלץ ללכת לערים אחרות ולא דרינופלא. בעיר הזאת נשאל מר' שמעון בכמותירש על ענין חרבה וישב לו דבריו לפי השאלה והמקרה שקרה באדרינופלא באיש אחד שנפטר לעולמו והניח בנו אחריו בעסקו, וכהגיע זמן הערכת העזבון שהניח לו אביו ערער בטענה כי יש לו חוב לסרוץ, כתובת אמו, שצריך לגרוץ מן הירושה. והמעריכים אומרים שאין לגרוץ, כי אמו לא גבתה עדיין כתובתה. ור' יעקב מנשה הורה שיש ללכת אחרי מנהג העיר ולפי גורת ר' אברהם גירון ז"ל, והמעריכים חייבים לחקור ולשאל ולדרוש לחכמים כדת מה לעשות. להעמיד הדבר על דין תורה, ועצת השרים והסגנים והשופטים שרי המדינות, כה דכרי אנא ועירי דשף מדוכתיה גולה ומסולטל ממקום למקום אגב דוחקא דציבורא, גיגש והוא נענה אל המקום אשר הוא חונה, עומד ומצפה ישועת ה' מעת לעת ומת' מענה, ישועת ה' כהרף עין, ברוך אומר ועושה פי המדבר גר בארץ מה אדריאנו יצא¹⁸.

בשנת תק"ע רואים אנחנו שכבר שב מנדודו לשלוניק. בשנה ההיא נשא נאומו ויספיד את החכם השלם והכולל יהושע פרחיה הכהן¹⁹. ובשנת תקע"ג תספיד לר' יצחק אקוני, כשנה אחת אחרי כן פרצה המגפה ובין המתים היה הגביר הח' שלמה פראנסיו והמגפה לא נעצרה. כשנה אחת אחרי כן רואים אנחנו שפרצה עוד פעם מגפה עזה ובחודש אדר ב' תקע"ה נפטר הדיין אהרן פרחיה הכהן. וכשנת שאחריה התחדשה המגפה באף ובחימה ובקצף גדול וארכה מספר חדשים, ונכרתו עוללים ובחורים ובתולות וכלות בהופתן²⁰. המגפה טרם נעצרה, אף שלפעמים נראתה כנחלשת, ותמשך עוד שלש שנים. עד שנת תק"ף, אשר בה מת הח' המרומם שלמה הלוי קאראסו בן ר' דוד קאראסו²¹. בשנה ההיא ערך דבריו בתשובה על שאלת ר' אברהם מאריה דאתרא בעיר שירון ויחתום בחודש חמו, ועמו

(18) באר המים, סי' ק"ז. (19) עין המים, דרוש י"ד. (20) שם, דרוש כ"א. (21) שם, דרוש ל"ה.

הרבנים חיים שמואל גאסיניו ור' דוד הלוי קאראסו²², אמנם לרגלי המצב הרעוע בשלוניק בכלל ומצבו הפרטי בפרט הוכרח לצאת מעירו ולנדוד בפעם השנית ללא ריסא. מקום שהיה שם קודם לכן ארבע עשרה שנה. וכה דבריו: "ומאי דביני בני נקרא נקראתי מאת גבירי עיר עדינה לארסו יציא לישב שם זמן מה". על כן לא היה ביכלתו לעיין בשאלה שנשאל מאתו ומיתר רבני שלוניק²³ אשר הריץ אליו בנו, ר' אברהם מנשה, מכל מה שנחתדש בבית דין המקומי בעת העדרו מן העיר לפני הרבנים ר' חיים יוסף ן אדון, ר' מרדכי מאטאלון ור' שאול ככמהרר יצחק מולכו. וזכרנו עדות אחר לפני הדיינים ר' חיים יוסף הכהן ן ארדוט, ר' שאול מולכו ור' חיים יוסף ן אדון. ועוד זכרון עדות שלישי לפני הדיינים משה ברכה. מנחם גאסיניו ואברהם ן חסון (משנות התקפ"ב וחתקפ"ד) ובסוף התשובה סיים ר' יעקב מנשה לאמר: "פי המדבר בעטיו של נחץ עמוס התלאות טרוד ועלוב במקרי הזמן. רע ומר ועניות קשה ומקיים את התורה מעוני, ניגש והוא נענה ירצה כקרבן אשה. נאום הצעיר יעקב מנשה"²⁴. מהמשך השאלה הזאת נראה שימי שבתו בלאריסא נמשכו עד אחרי חדש שבט התקפ"ד. זה דוחה זכרון העדות שנתקבל בשלוניק בחודש סבת בשנה ההיא לפני הדיינים ר' דוד הלוי קאראסו ור' הננאל הכהן חסיד ור' חיים שמואל גאסיניו. נראה הדבר שבסוף שנת תקפ"ד כבר שב לשלוניק, ובשנת תקפ"ה נפטר לעולמו ר' חיים יוסף ן אדון. בעת ההיא הגיעה השמועה מקושטדינא על פטירת הרב הכולל ר' משה מארגונאטו ויטפידם שניהם כאחת²⁵. בשלוניק העמיד ישיבה ויתמיד כמנהגו להטיף ברבים. כן נראה שהספיד לר' אהרן ן יקיר, שנהרג בכפר גומיניג'ה, ובשנת תקפ"ו — לר' יצחק הכהן חסיד, ובשנה ההיא — לנשמת הרב מורינו הגדול. מבצר עוז ומגדול, ר' חיים יוסף הכהן ן ארדוט²⁶ ולר' נחמה בכ"ר שבת, הרב הכולל בשנת תקפ"ח²⁷.

כל חייו של ר' יעקב מנשה היו חיי צער ומחסור, פעמים רבות היה מצבו קשה מאד ויטוריו נוראים. בכל זאת לא נסוג אחור מעסקו בהוראה. הוא היה נכבד בעיני חבריו בני דורו. בחיותו מורה הוראה באומיר ערך דבריו בקיץ אורחים (לב חיים, א"ח סי' ט'), והסכימו עליהם רבני אומיר (חקרי לב, ח"מ ח"ב, סי' כ"ג). בישיבתו בלאריסא העמיד תלמידים רבים וביניהם

22) באר המיס, סי' פ"א. 23) שם, סי' ס"ו. 24) שם, שם.

25) עין המיס, ורוש מ"א. 26) שם, ורוש מ"ד. 27) שם, ורוש מ"ח.

ר' רפאל קאלמארו (באר הים, סי' א'). לא רק ממקום שבתו. משלוניק ולאריסא. נשאל אלא גם ממקומות אחרים. כמו פראנקפורט-דמיין (באר הים, סי' מ"ב), מאיסקופיה — על ידי ר' אברהם נחמיאס (שם סי' ס"ו), מסאראי של בוסנה — על ידי הרב הכולל ב. דאנון (שם סי' מ"א), מאדרינופלא (שם, סי' ק"ו), מליוורנו (שם סי' ק"ו וק"י קי"ח), ממודינא (שם סי' קי"ט), מויניציא (שם סי' קיד), מקאסטוריא (שם סי' צ"א), משירון (שם סי' מ"ב), מכאן ששמו נודע בכל קצוי תורקיה ומחוז-למדינה. בין ההסכמות שהסכים נודעה הסכמתו על הספר „דבר מישרים“ לר' רפאל מרדכי יהושע (שלוניק תקס"ח). הוא השאיר אחריו שלשה בנים: ר' אברהם שהדפיס חיבוריו, ר' מנחם, ור' מאיר. שלשתם מחכמי שלוניק, אשר תמכו בהונס להוציא לאור כתבי אביהם. בתור סופר השאיר אחריו שלשה חיבורים: א) אהל יעקב, ב) באר הים, שו"ת, נדפס אחרי מותו בשלוניק, תקצ"ו, על ידי בנו אברהם, בחמיכת בניו והגביר יהודה אדוט מווינא**), ג) עין הים (דרשות), עוד באה תשובתו באריכות על פרק שכתבו ר' שמואל סאפורטה ור' שלמה מוצירי, בנו של רבו ר' חיים גסים רפאל מוצירי (באר מים חיים, סי' כ"ה). ר' יעקב מנשה נפטר לעולמו ביום שבת קודש של חג הפסח תקצ"ב, לפי נוסח מצבתו (מיכאל מולכו, בבית העלמין של שלוניק, סדר שני סי' מ"א).

אבי השב עני במרורי	המים המאוררים אש תוקד
ויבער ביעקב אבי	אבי רכב ישראל ראש גולת
אריאל הוא זיוה אכיר	יעקב אבי התעודה
מאורית דתלמודא	רב הוד והדר גאון יעקב
מוריני הרב המופלא	וכבוד ה' מלא כמוהר"ר
יעקב מנשה זצ"ל נפלה	עטרה ביום שיק של

פסח משי התקבץ ליצירה והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים אל המנוחה ואל הנחלה נאות יעקב***).

(*) (נכס"ש אנכי תולעת יעקב בספרי זוסא אהל יעקב מערכת הירץ יע"ש) עיין באר הים סימן מ"א ובשער, (י. ר. מלכו)

(**) „הוא החכם הגביר המרומם איש קושטאנינא וביתו ועד לחכמים שהתק בהרפסת הספר „גור מצוה“ שנדפס בשלוניק שנת זה השער לה' לפ"ג, (י. ר. מלכו)

(***) ר' יעקב מנשה כהן בנשיאותו יחד עם „הרב כמוהר"ר משה ברכה, זקן ונשוא פנים והרב כמוהר"ר נחמה ב' שבתאי“ (עיין שלשלת רבני שלוניק למיטאנו), סחבר חיבור גדול בפסקים כ"י.

בנו אברהם מספר בהקדמת ספרו „באר הים“ אך זה היום ביומא דפסחא... יום שצרו ישראל...

כי נח נפשיה דר' אבא, כח מעשי הנני המפרת גולתו, וכבור עשו לו שרי ואילי הארץ כולם מחווי הרב סביב על מסתא, מפני חמת המציק הן אד להערלים

יש"ו אשר לא היה כמוהו נתקדש שמו ברבים, (י. ר. מלכו)

ומגדולי חבריו היה ר' מרדכי (בכור) מאטאלון, נצר ממשפחת רבנים בשלוניק בדורות החולפים, ובעל הזכרונות מכנה אותו: "אדם רב אחאי הרב המובהק כמוהר"ר מרדכי בכור מאטאלון, והוא הסכים על פסק ר' יעקב מנשה בשנת תקפ"ב לדרישת מעלת הגביר המרומם הרופא המובהק על כל מעלה אליעזר אלאטין (באר המים, סי' ל"ח). והסכמתו באה גם כן, בשנת תקע"ג, על תשובת ר' יעקב מנשה יחד עם שני רבנים אחרים (באר המים סי' ס'). גם הצטרף בבית דין בשלוניק עם הדיינים דוד הלוי קאראסו ושמאל גאטיניו על קבלת עדות 'מעיר אלג'יר (ג'יזאירי), מר' יצחק ברוך שנמצא שם (באר המים, סי' ס"ב). וכן הצטרף בבית דין עם חבריו שאול מולכו ויוסף ך' אדון בש' תקע"ה על קבלת עדות אברהם שופמי שנתפס בידי שודדי הים היוונים ובדרך נס נצול מידם, ועדותו היתה מיוסדת על פי מה ששמע מחבר אחד נוצרי שנפל גם הוא בידי שודדי הים, והיה שם יהודי אחד חלש המגן, ובהיות שהיה נכה רגלים ולא יכול להועיל במאומה הרגו אותו והטילו אותו לים, ומפי עדות אחר נודע שהאיש הנהרג היה שמו מירקאדו שלמה נחמיאש (באר המים, סי' ס"ו). ותשובתו הובאה בס' כאר מים חיים (סי' ח') ור' חיים מוצירי כתב עליו: "ראיתי את השאלה ואת אשר נגזר עליה מפי יד נפשי ההכם השלם הדין המצוין אב בחכמה ורך בשנים כמוהר"ר מרדכי מאטאלון נר"ו בכור קריא רחמא ודבריו צדקו יחדיו".

עוד היה שם ר' משה אסיאו שנשאל על ענין שני אחים שותפים יהודים מקושטנדינא שקנו מאת המלכות כל הכירת המס של הכרגא וחכרו את חלקה של שלוניק לנוצרי אחד משרי אילי הארץ, ווקף הנוצרי עליו כל סכום דמי הכרגא בכתב, 'תימיושוקי' (שטר חוב) כנפוס, בחתימתו ובחתימת "הסאראף" (שולחני) היהודי שלו, ובהיות שהשלחני הנזכר מטה ידו והגיע למצב שברון, פחדו האחים חזקרי המס בקושטנדינא פן יגיע להם איזה נזק והפסד מצד שטר החוב של הנוצרי השלוניקי, כי החתימה השנית אינה שוה מאומה, על כן חפצו למסור את חלקה של שלוניק לאיש נוצרי אחר, ולפי שר' משה אסיאו היה נוגע בדבר שאל את פי ר' יעקב מנשה על הענין הזה, מתוך דברי הפוסק נודע שהיה חשוב ונכבד בעיני דורו, כי כן מכנה אותו בעל הזכרונות: "אחד מעיר רב חביבא 'כמוהר"ר' (ירך אברהם, ירד סי' כ').

ובכלל הרבנים בשלוניק בפרק ההוא היה ר' חיים שמאל גאטיניו, והוא נמנה עם הדיינים מימי עלומיו, והיה נצר מרבנים בשלוניק בדורות החולפים ובדור ההוא, פעם העידו לפניו על איש יהודי משה חיים

שנסע באניתו של הספן מחמד עלי, ומשרת נסיעתו למצרים, ובעברו על שני רודוס, מקום שנתעכבה שם הספינה זמן-מה, נחלה ובכל זאת המשיך נסיעתו למצרים ובהיותו בדרך פת מחליו והטילו אותו הימה. עדות זאת הועדה לפניו בח"י תמוז תקע"ח, במעמד חבריו דוד הלוי קאראסו ויעקב מנשה (באר המים, ס"ג), וכן היה במעמד הבית דין על מיתת משה יהודה משלוניק במדינת אלג'יר (ג'יזאיר) כאשר כבר בא הענין (באר המים, ס"י ס"ה) בשי' תקע"ט. עוד באה לפניו שאלת נחלה מעיר שירון בחדש תמוז שנת תק"ף מאת רב העיר, ר' אברהם (באר המים, ס"י פ"א).

בשנת התקפ"ד רואים אנחנו אותו בתור דיין, ועמו חבריו דוד הלוי קאראסו, וחננאל הכהן חסיד, עוסקים בענין הריגת האיש מירקאדו שלמה נחמיאש שנשבה בידי שודדי הים היונים ונהרג לאחר שלא הגיע כסף פדיון נפשו (באר המים, ס"י ס"ו). בשנת תקפ"ו נשאל מאת הרכ בנימין דבון מאריה דאתרא בעיר בושנה שאראי על ענין תלמידי חכמים בעיר ההיא שהיו שולחים כספיהם חוץ למדינה ע"י שלחנים יהודים כדי להרויח בחליפת המטבעות, כי לא היה מספיק להם השכר שהיו מקבלים מן הקהל; והיו אנשים שערערו על זה, ורבני שלוניק הורו שמתר להם לעסוק בכספים על ידי אחרים, ובאמת, אמרו, כל המחזיק ביד לוסדי תורה בדרך חילו בברכה המשולשת בתורה, ומקרא מלא דבר הכתוב עץ חיים היא למחזיקים בה, כי כן יבורך גבר בכל גבול ישראל (באר המים, ס"י מ"א), ועל ידו חתמו יעקב מנשה, ודוד הלוי קאראסו.

גם היה שם ר' חיים ברוך סאפורטה שנחשב בין דייני העיר משנת תקס"ב ולפניו הועד על מקרה שהיה, שאיש אחד משלוניק הנקרא דוד קומאדרי, שהיה עוסק במסחר דגים מלוחים לפניו כן, עשר שנים, ובנסעו על אניה שיט, הוא וארבעה יהודים אחרים ממרמארה, נהפכה האניה על פניה במיבת הסערה, ונסכעו כולם בים השיש (באר המים, ס"י ג"ח), וכן בא לפניו, ביחד עם כל רבני העיר, ענין המלשינות שכתב בתוגרמיט מוכס יהודי לשופט העיר על יהודי אחד, חברו, וכדרך מקרה נתגלגל המכתב ההוא ובא לידי אנשים אחרים, ונתנו אותו בידי אנשים נקיי הדעת ומביני מדע, היודעים שפת תורקית, ונתברר שהיה מעליל על חברו, שהיה שונאו משכבר הימים, ודעתו הסכימה שיצאה התקלה הזאת מיד המוכס ויגור עליו ללכת אל האיש אשר כתב עליו סרה ולפייסו ברצי כסף לפני עשרת תפארת כבודו ולשאל מאתו מחילה וסליחה, ומאלהי ישראל אשר חטא לו, ונסלח לו (באר המים, ס"י צ"ב), ומחבריו היה ר' יהודה שמואל, בן גילו של ר' יעקב מנשה.

ונשאלו בשנת תקס"ב לחוות דעתם על ענין עגונה אחת משלוניק, אשת דוד קומאדרי, כפי שהכאנו קודם לכן, ובתשובתם אמרו: "ויהיו דברינו אלה כחלמידים תנושאים ונותנים להתלמד בדבר הלכה לפני רבם, שאין אנו ראויים להורות בדבר הלכה בלא מעשה, ובפרט בדבר ערוה החמורה, ולא כאנו לידי מידה זו אלא לקיים דברי רבותינו הרבנים המובהקים, אשר קידשונו וציוונו לשנות הלכה זו דחנו רבנן, ויתר על כן, אוהרת שמענו מפי רבותינו שהוכה מוטלת על כל חכמי הדור כקטן כגדול, לחזור אחרי צדדי ההיתר מפני תקנת עגונות, אולי ימצאו מזור ורפואות תאלה דחוי להו.... כה דברי פי שנים הצעירים" (באר המים, סוף סי' נ"ח). מכל זה יוצא ברור שר' יהודה היה באביב שנותיו, ובכל זאת היה נראה בעיני דורו אשר כבדוהו וישאלו גם אותו לחוות דעתו, כן נשאל ביחד עם רבנים אחרים על ענין המלשינות של המוסס היהודי, כאשר הכאנו כבר הענין למעלה, ונראה הדבר שהוא וחכמיה ר' יעקב מנשה, היו הצעירים בין רבני העיר, והתחילו בהם, שהיו היתר קטנים, כדי לסיים בגדולים (באר המים, סוף סי' צ"ב), ויתר מזה לא נזכר שמו בין רבני שלוניק, משמע שנקסף באביב שנותיו בתוך המגפות, וחברו היה ר' יוסף שמואל מודיאנו, מגדולי הרבנים וזכרו בא בסי' באר מים חיים (סי' ה' דף ג') ביחד עם הרבנים א' גחמיאש וחבריהם, והוא חבר סי' ראש משבירי, שאלות ותשובות (שלוניק תקפ"ו).

ובתקופה ההיא היה בשלוניק רב אחר שגם הוא נקסף באבו ושמו שאלתיאל בן שאלתיאל, והוא היה מן המסכימים על שאלת רוס'ג'וק בשנת תקס"ט (מים החיים, חלק מי מריבה), עוד היה בין הדיינים, בשנת תקס"ג, יחד עם ר' חיים יוסף בן אדון ור' אברהם גאסיניו. אחר כך לא בא זכרו, מכאן שגם הוא נקסף במגפות ששררו בתוקף בעיר ההיא. השאלה שהוצגה לפניו על ענין שני יהודים משלוניק שנסעו מחוץ לימנוס בסירה טעונה סחורה בלום (באלאמוט), ונהפכה הסירה על פניה, וכולם נסבעו במצולות יחד עם רב החובל אל-אג'י ותשעה חוגרמים מאי בוחג'אדה (באר המים, סי' נ"ט), ומקני הרבנים בדור ההוא היה ר' שלמה בן רפאל משה בולה, מחבר הסי' לחם שלמה, ובו ג' טורים; א' חידושים על הלכות קנינים ומכר, ב' קונטרסים חזקת הבתים, ג' סי' תרומות, (שלוניק ש' תקנ"ה) ור' משה סאפורטה, שהחם עם יתר הרבנים בשלוניק על ענין אשה שבגדה בבעלה, — ולא נודע שמו ממקור אחר; ר' מיכאל הלוי, שהיה גם כן במעמד ההוא, ר' שלמה בכמהיר אהרן אמריליו, מחבר הסי' בני אהרן, שהיה גם כן במעמד ההוא; וכולם נקראים, לפי בעל הזכרונות, בשם "החכמים הדיינים המצוינים" (באר מים חיים, סי' א"ב); ר' אברהם הלוי,

שהריץ הענין לר' חיים נסים רפאל מוצירי בשירון ושופט המעשה באשה היא. אשר רכני שלוניק אסרוה על בעלה. כונד זה טסק הרב מוצירי בתשובתו לר' אברהם הלוי, שהיא מותרת לבעלה (כאר מים חיים, סי' ב'), ר' רפאל חיים אברהם קובו, מחבר סי' חיי אברהם". בשני חלקים: חלק א' — חידושים וביאורים על סי' התרומות וגדולי התרומה, וחלק ב' — דרושים (שלוניק תקנ"ד). ונפטר בשנה ה'ת"א ור' מנחם הכהן ׳ ארדוט (באר המים); ר' יצחק גאסיניו, שהריץ דבריו לר' יעקב מנשה על ענין חזקת חצר, ששכר יהודי מאת היוני בעל החצר לזמן ה' שנים ובחשובתו מרבה ר' יעקב מנשה בשבחו לאמר: "ראיתי השאלה ואת אשר נגזר עליה מאת ה' השלם והכולל עצום ורב, בר אבהן ובר אורין, בן של קדושים, ידיד גמשי יצחק וכו'" (באר המים סי' ק"א).

כבר ראינו למעלה שהמגפה שררה בשלוניק בתוקף עוזה במשך שנים רבות, כמעט בלי הפסק, נוסף לזה היה דבר בילדים וחולי אבעבועות, ולפי דבריו בעל הזכרונות: "השתא הכה און בעון הרעו לה מן השמים ביד חזקה שנים, כי גדלה חמת ה' בדוקין שבועין הני דרדקי דבי רב ויונקי שדים בחולי אבעבועות, וביר חזקה זו הדבר לא תקום פעמים, ועבר קציר כלה קיץ ותהי צעקת העם, ונמס כל לב ורפו כל ידיים, והעיר ה' את רוח דבני מתא העי"א (ה' עליהם יגן אמן), להעמיד ממונים על הציבור לתור ולחקור בכל מילי דמתא, ולהחזיר את העם בתשובה, כל השב בכתיים, וישוב חרון אף ה' מישראל יחיינו מיומים, והעבירו קול במחנה לאמר: כל איש ואשה היודע נגעי לבבו בין על עצמו בין על אחרים יבא ויגיד, ואשר לא יגיד ונשא עונו הוא לבדו, והרי הוא מופרש ומובדל מעדה ישראל, והבדילו ה' לרעה בר מינן, וכל העדה כולם קדושים, ושבח לאל יתברך שעשו והצליחו, כי ישראל קדושים הם, ובאו כמה בני אדם להתחודות על עונם ולהעיד נגעי לבבם, הן על עצמם הן על אחרים, וכא בתוך הבאים תלמיד חכם אחד בפני אחד מהמסעונים, כי ירא לנפשו מקול הכרוז, כי הוא יודע כי זה שנתים ימים הגיד לו בחר אחד שנכשל בעון אשת איש וכו'". מתוך הענין ההוא נודע לנו שחכמי שלוניק אסרו האשה הזאת על בעלה, אמנם לפי שלא היה די בערויות שנתקבלה, הורה הרב משירון מוצירי שהיא מותרת לבעלה (באר מים חיים, איה סי' א"ב).

בראש העדה עמדו כפי שכבר הובא, ר' יוסף ׳ יעיש, ר' אברהם גאסיניו ור' חיים יוסף הכהן ׳ ארדוט, ר' יוסף היה בנו של ר' אברהם ׳ יעיש, גולד בשלוניק, כערך שנת התע"ח¹⁸, מצעירותו נמנה

עם הרבנים בעיר מולדתו. והיה מן הפוסקים נגד המוכס היהודי. אשר כתב מלשינות על יהודי אחד עשיר, כאשר כבר סופר (באר המים, סי' צ"ב). הוא הסכים, בשנת תקנ"ט, על סי' כוכבא דשביט' לר' אליהו וינסורא. והוא חיבר סי' יוסף למר"ם⁽²⁹⁾. לפי המקור ההוא נודע שנפטר לעולמו כן תשעים שנה. בחדש כסלו, ש' תקס"ח. וזה נוסח מצבתו :

יח"ב (יעלנו חסידים בכבוד)⁽³⁰⁾ יע"מ (ינוחו על משכבותם)

בני עולם ובני אלים	תנו לבב עת האסף
ביום לוקח רב פעלים	מבני חובב ראש יוסף
בעצם יום מיללים	וספרו לו בהתאסף
כשפוט חבל כל דלים	בבל תגרע בבל חוסף
בו נצחו האראלים	וימשכו לרב יוסף
בחזות אורים גדולים	למרנא רב הו"ד יוסף
נקרא אל השמים מעל	בר ישראל עמוד

הימיני פאר הדור הרב הישיש

והכולל כמוהר"ר יוסף ן' יעיש זלה"ה.

ומ"ך (ומנוחת כבוד) כיום ב"ך לחדש כסלו, ש' התקמ"ח.

וחברו ר' אברהם ן' בינבינישטי גאסיניי, שהיה מגדולי הרבנים. חתם על זכרון עדות בש' תקמ"ו (באר המים, סי' ס"ו). וכן הסכים בשנת תקנ"ט על סי' כוכבא דשביט'. ועוד היה מן החותמים על הפסק נגד המוכס הידוע (באר המים, סי' צ"ב). הוא חיבר סי' אלף כסף, כנזכר בהקדמת נכדו אברהם בן בינבינישטי גאסיניי (הקדמה למצל הכסף, חי"ב) ונפטר לעולמו בחדש אדר ש' התקס"ט (דרשות נכדו, ר' שמואל גאסיניי, על התורה).

ר' חיים יוסף הכהן ן' ארדוס, הרב השלישי במועצת שלשת הרבנים הראשיים, נולד בערך ש' ת"צ. מימי עלומיו נודע שמו בין רבני העיר, אשר כבדוהו ויציעו לפניו שאלותיהם בתואר הזה: "גאון עוזני והדר תפארתנו, תפארת ישראל, הוא מלכנו הוא מושיענו עטרת לראש עטרת ראשינו, הלא הוא מעוז ומגדול כמות"ר יוסף הכהן נר"ו יאריך ימים על ממלכתו ורב טוב לבית ישראל, ברוב עוז ושלום" (באר המים, סוף סי' ס') ובתשובתו

(29) ר' דוד טיפאני, בסוף "חגור האפוד" שלשלת רבני שלוניק, סי' ח'.

(30) נוסח מצבתו, מיכאל ש' מלכו, בבית העלמין של יהודי שלוניק, סדר ג' חשון התרצ"ג.

הוא אומר. בין יתר דבריו: "והנה אנכי אף שאיני מופנה להשתעשע בדבריהם כי נעמו. משום דוחקא דצבורא דרדיף אבתראי מן הכלל ומן הפרט אלה משה ואלה מפתח" (שם). ובתשובה אחרת, שהריצו אליו רבני שלוניק, ר' יהודה שמואל ור' יעקב מנשה כתבו: "זהו מה שעלה במצודתנו... ולמעשה, הדבר מסור ביד מורנו ורבנו, עטרת ראשינו הכהן הגדול, על פיו יצאו ועל פיו יבאו ותורה יבקשו מפינו. מוריני ורבינו, מי הוא רבא דעמיה רב גובהא ורב חיליה, הרב הכולל כמות"ר יוסף הכהן נר"ו, ככל היוצא מפיו יעשה להלכה ולמעשה, וסמך ידו על ראש הצעירים" (שם, סוף סי' ק"י). בשנת התקצ"ט שלחו אליו רבני שלוניק, ר' חיים נחמה בכיר שבתי, ויעקב מנשה את פסקם על שאלה שהגיע אליהם מאת ר' אלעזר נחמיאש, מעיר איסקופיא, וידרשו לתת אליהם הסכמתו. ובעל הזכרונות כתב: "שר המשכים עטרת ראשינו גאון עוינו הרב הגדול סבא דמשפטים כמות"ר יוסף הכהן נר"ו, ובחתימתו רשם: "ועל דבר אמת וצדק כתבתי וחתימתי שמי פה. בא' בשבת לחדש רחמים, התקצ"ט ליצירה, פה שלוניקי יע"א, ברוב עוז ושלום, ושמות שמי" (שם, סוף סי' ס"ו). יוצא מזה לפי הנראה שבעת ההיא לא היה באפשרותו לכתוב ולחתום. על כן הכתיב על ידי אחרים ולזה רמו בדבריו אחרונים ושמות שמי. ונפטר לעולמו בשנת תקפ"ו, כמו שנשא עליו באומרו ויטפידו ר' יעקב מנשה (עין המים, דרוש מ"ד): "לנשמת הרב מוריני הגדול מבצר עוז ומגדול, משיירי כנסת הגדולה, ראש הממשלה, סבא דמשפטים, ר' חיים יוסף הכהן נ' ארדוסי".

* בחקופת "רב פתגא" זה איקלע לשלוניק הרב הורשן אהרן בן פשה ימורה צבי, שהיה כנראה שו"ר מארץ-חקיש, ועבר דרך "קוטסא רבתי" (הסעמיטוואר עיר הכנוית שבארץ הבר). בספר הקטן שלו, יד אהרן, שהופיע בשנת תקצ"ט בדפוס פצרי הלוי אשכנזי בשלוניק, באותיות דפוס גרועות עד מאוד, נשמר. וזמר גאה לכבוד שלוניקי סימן אהרן צבי ט"ס, שערך המחבר ובו דברי שבת ותחלה על ראשי העדה הזאת. הכתן הגדול בן ארדוס ואחר מנני משפחתי, הרב והגאון ר' שאול מלכו"י שאצלו התאכסן. היות והספר "יד אהרן" הוא יקר המציאות כדאי לרשתי להעתיק כגון מה דבריו אלה שישארו לזכרון:

זמר לכבוד שלוניק

זמר גאה לכבוד שלוניקי יע"א משנת הקיף סימן אהרן צבי ט"ס
 אֶבְרָהָם הֵייתִי וּבְעֵינִי רֵאִיתִי קְהִלָּת קְדוּשָׁת, שְׁבַט־שְׁלֹנִיקִי ח' יִשְׁמְרֵהֶם וַיְבָרְכֵהֶם שְׁלֵם יִלְדוּ לְבָהֳלָה וְלֹא יִהְיֶה לְרִיב אֲנִי כִי.
 אֶלֶּה לְהַגִּיר שְׂכָתָם, אֵין לְהַעֲרִיךְ עֵרֶכֶס אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ הוּא יִבְרַךְ אוֹתָם, וְעֵסֶרֶת כְּרִאשָׁם, הוּא עִיר וְצִדִּיק, אֲנִי כִי.
 דָּכָתָן חֲתָן, הַכֵּתָן הַגְּדוֹל הוּא אֲבֵן אֲרִדוּס, זְכוּתוֹ יִגַּן עֲלֵיהֶם, כְּאִפְּסוֹ וּכְרִדוּס, וְשְׁלֹם חַיִּים יוֹסֵף לָהֶם מִן הַשָּׁמַיִם וְכֵל דְּרִבְיָהֶם כְּדִי לְהַסְמִיק, אֲנִי כִי.
 ר' אש פינה לפרונית, הקרא אם לכינה, בחמלה וחנינות, מהללה ופגננה, להגביה המעלה ושאלה להעסיק.

ומכני משפחתו היה ר' אהרן פרחיה הכהן, שנמנה בין דיני העיר, וכאשר שרה המגפה בתוקף עוזה, היה בין הרבנים שגורו על העם לשוב בתשובה לעורר רחמי האל להשביח הדבר והמשחית מעל עמו (באר מים חיים, סוף סי' א'). בשנת תקע"ב היה במעמד הבית דין שקיבל הערויות על הנעלם אשר פראנסיס, שנשבע בים (באר המים, סי' ס"א), נפטד לעולמו בשיקעיה, בחדש אדר ב', ועליו נשא נאומו ר' יעקב מנשה (עין המים, דרוש י"ט), וקרובו היה ר' אברהם פרחיה הכהן שהיה מדייני העיר ובשיקעיה היה במעמד הבית דין כאשר העיד יוסף עמנואל מודיאנו, שהיה שבוי בידי היונים, ובהיותו בשיקעיה מצא אותו יוני אחד מיודער שהיה בנאיו, ואמר לו: הנה בן דתך פה, וכשהסב סניולא ראה אדם חי, אני שאל אותו: באיזה מקום נמצא האיש שאמרת? והשיב לו: הנה פה מוטלים הרוגים, התורקי והיהודי המוכס מג'א-א-אני (חאלקידא) שהרג אותם היוני ביש-ביש והוא בעצמו הרג אותם אחרי שאכל אהם, וכן העיד באותו מעמד לוי בכ"ר אהרן, איך בהיותו בקושטנדינא הגיד לו תורקי אחד, ושמו דירויש איפנדי, בחגותו שהוא נפל שבוי במוריה, ובכלל דבריו הגיד לו שהיהודי בכוראג'י, שהיה מוכס בשלוניק, ואחרי כן בג'א-א-אני היה עמו במלבוש ארגנאוטי במוריה, והשתחרר על ידי החוגרמים, ולא ידע לספר יותר מזה (באר המים, סי' ס"א). העדות הזאת סתרה את

באמנים ונחמרים, כה הגבירי כנוסכים וסמורים ואוצר של יהלום חכם אברהם בכ"ר שלום שהעלינו לעלייתו והאכילנו ממענותיו ובייתו וחתנו כנסן וסורק, אני ציון המצוינת, בתו ובמנות, ושמת נודע בכל החמוצות, מהר יחישת, אלהי העושה מצו ומחשה ומברכה עק יעניק, אני

בשעה ושלשים קהלות, קדושים חזן ושיבות, ובתי מדרשים, עד כי יבא שלה, אשרי כל מוכי לו, ואויביהם כפרעת, יבואו לסרק אזורק, אני הייתי

דרא, אלהי ויעבודי המין ויעניק, בקרוב בני אמן ציי בר נפלי להעלינו, וכמשוש חזן על כלל ישמחנו וכסו שמוציאים הספר מן חזיק, אני הייתי

דזק שנת הקס"ח, שמתחילת רכש ונפח, נר אלהים טרם יכבה ושאול, שוכב בהחבא קורם ששקעה שמשא, דכחן כבר ורחה שמשא דשאול, להין וכן הוא לעולם כלי חסידים, אני הייתי ובעיני ראיתי ק"ק סנכלוניקי חשם ישמרהם ויברכם שלא ילדו לבחלה ולא יגעו לזיק, (דף נ"ש ע"ב וס' ע"א)

אולם אעפ"י שהמחבר כותב, אהרן צבי ס"ס אין להסיק שהיה, ססרדי סהורי, צורה החבוי של העיר, טעמושוואר" (שם דף כ"ג ע"ב) וכן הסי' שהוא נהן, אהרן צבי אשכנזי לדברי שבו שהוא מסור לבניו בעל האשכנזי שלו כאילו באים להוכיח שהוא היה חלמי חכם אשכנזי דוקא, ועין מה שכתב עליו החוקר א. מ. הכרמן ב"ארשת" השיר.

חדדנו נהנה בזה לנב' שושנה לויסמסריה הלאומית והאנטיבירוסית בירושלים, שהאילה להעתיק עבורי את חומר הזה וכן למר יצחק בן צבי, שהרשה לי להשתמש באכסמסלר, יד אהרן של ספריו הפרסית. (י. ד. מלכו)

(*) במקור בחוב, וולויל-נגריסעל, (י. ד. מלכו)

העדויות האחרות. שנתקבלו בשלוניק והדבר הזה אינו יוצא מגדר האפשרות שכאשר נצחו חיילות התוגרמים במוריה השתחרר היהודי, ואחרי כן, כאשר גברה יד המורדים היונים, נפל עוד פעם בידם, ואז הרגו אותו. בכל האופנים החלטת רבני שלוניק-היתה להתיר אשתו (שם, סי' ס"ט), ומבני משפחתו היה עוד החכם השלם והכולל יהושע הכהן פרחייה, שנפטר בשנת תק"ע ואותו הספיד ר' יעקב מנשה (עין המים, דרוש י"ד); ולא נודע לנו שמו ממקור אחר.

ובדור הנצח היה ר' דוד הלוי קאראסו, נכדו של ר' דוד קאראסו הזקן. המשפחה הזאת נקראה על שם הנחל קאראסו, ונראה הדבר שבסיבת מה כנו המשפחה הזאת בשם הזה, והוא מחבר הסי' י"ד דור, ופסק אחד ממנו מצאתי בכתב יד, בארכיון של הדונמים, בהיותי בשלוניק בחודש אב תרע"ה. בבית ראש הדונמים איפיונדי מוחמד (ראה ספרי חלק ד' דף 474 הערה 1). הרב הזה היה בשלוניק בין שנות התקכ"ד-התקפ"ה, והוא היה מורה הוראות לדונמים. ששאלו פיו בדבר הוראה על פי דיני ישראל, וידידי הרב ר' דוד פיפאנו ז"ל מסופיא הגיד לי שמטורה כיד שזקנו ר' חנוך פיפאנו, בשאלוניק, היה מקבל שכר מן הדונמים, והיה מורה להם את הדינים ועורך להם פסקים לפי דת ישראל, וכנראה ששניהם שמשו באותה שעה מורי הוראות לדונמים. בשנת תקע"ה רואים אנחנו אותו בתור דיין במעמד בית דין בשלוניק אשר שם הועד על הריגת היהודי אברהם אבילה, שהיה קצב והלך לכפרים לקנות בהמות (כאר המים סי' ס"ב). כמו כן היה במעמד הבית דין בשעה שהועד על היהודי משה חיים, שהיה חולה וגסע באנית מחמד עלי לאלכסנדריא, ואחרי שצברו על פני רודוס חלה וימת, והטילו אותו לים, וכבר הובא הענין (כאר המים, סי' ס"ג) — ויכתב בעצמו פסק ארוך על פסקו של ר' יעקב מנשה (שם, סי' ס"ד). כשנה אחת לאחר כן היה במעמד הדיינים, בראש חדש שבט תקע"ט, בעת שהועד על מיתת איש שלוניקי, משה יהודה, בעיר אלג'יה, כאשר הובא כבר הענין (שם, סי' ס"ה). עוד היה במעמד הרבנים, בהבחרת ר' יעקב מנשה ור' חיים שמואל גאסינייה, כאשר ערכו התשובה לשירון בחודש תמוז תקי"ף (שם, סי' פ"א). בשנת תקפ"ד רואים אנחנו אותו בבית דין בשלוניק בפעם האחרונה — בגביית עדות יהודי שנשבעה על ידי חיילות המצרים שעלו במוריה, והוא בנו של שלמה נחמיהש משלוניק, בחודש סבת תקפ"ד — ועמו חננאל הכהן חסיד וחיים שמואל גאסיניין (שם, סי' ע"ד). ובסוף ימיו עלה ירושלימה ושם נפטר. וגוסס, מצבתו: „האבן הזאת, שמה, מצבה פני דת, אבן גדולה עליה, עלה

ויעל דוד, אבן תועק, צעוק תצעק, ויהי דוד אבן טובה, אספה מרגניתא טבא, ויפקד מקום דוד, הרב המובהק מוה"ר דוד ז"ל, הלוי קאראסו ו' תמוז חי' כסלו שנת התקצ"ה.

ומחבריו היו ר' חננאל הכהן חסיד, שנודע לנו בגביית העדות הנזכרת למעלה, בחדש סבת התקפיד (באר המים סי' ס"ז), ולא נודע לנו עוד דבר על פעולתו, וכן משפחתו היה יצחק הכהן חסיד, הנודע עוד בשמו חיים, מסבת איזה חולי שגרפא ממנו, שמו נזכר בראשונה בין יתר רבני העיר בענין אשה אחת שהשחיתה מעשיה, כאשר בא כבר הדבר בעת שגורו רבני העיר שישבו כל העם ממעשיהם הרעים, לכפר על העונות כדי להסיר את הקץ והמגפה שהתמידה בעיר (באר מים חיים, אהע"ז סי' א'), והוא חבר ס' "אהל יצחק" שוית על סדר ארבע טורים, וחידושים על הרמב"ם, ובסוף קצת דרושים (נדפס בשלוניק, בשנת תקס"א), ונפטר לעולמו בשנת תקפ"ז ועליו נשא דרושו ר' יעקב מנשה (עין המים, דרוש מ"ג).

בעת ההיא היה בשלוניק ממבחר הרבנים ר' חיים חנוך פיפאנו, כבר ראינו שנתמנה למלא מקומו של הרב ר' יוסף הכהן ק' ארדוט, הואיל והיו לו חלוקי דעות עם גדולי וראשי העיר, ואז נתמנה לרב הכולל עד שנשחחו ביניהם, ובשוב השלום על כנו בעדת שלוניק, הושב ר' חיים יוסף הכהן אל מקומו כבראשונה, אמנם ר' חנוך פיפאנו היה סקבל שכר מידי העדה עד יום מותו, ר' חנוך היה אחד הרבנים שנשאל על המחלוקת שהיתה ברוסצ'וק ויחתום על הפסק האחרון בלויית הרבנים חיים יוסף הכהן ק' ארדוט ושאלתיאל חיים שאלתיאל, בחדש אלול התקס"ט, מסבכו היה איש נוח לבריות, אוהב שלום ורודף שלום (מים החיים, חלק מי מריבה), לפי זכרונות נכדו, ר' דוד פיפאנו ז"ל, היה מורה הוראות לכת הדונמים על פי דת ישראל והיה מקבל מהם שכר טרחה, ביחד עם ר' דוד הלוי קאראסו, כאמור למעלה, והשאר אחריו כתב יד שהיה בידי נכדו ר' דוד ז"ל ואכזר, ר' חיים חנוך פיפאנו נפטר לעולמו ברח"ט סבת התקע"ט.

עוד היה שם בין דייני העיר, ר' אברהם דוד, הוא נמצא בשעת גביית עדות על הנעלם אשר פראנסיס, שנחק במים בנסעו בספינה אשר היו בחוכה נוסעים ומלחים זאלאכים (קוצו-ולאכים ממקדוניה), כולם עלו אל היבשה, מלבד היהודי ההוא, שבאו עליו גלי הים ושטפותו, והיה זה בחדש תמוז שנת תקע"ב (באר המים, סי' ס"א), גם נמצא בשעת קבלת עדות על הריגת היהודי המוכס, שנפל שבוי בידי היונים בג' אי-אזי, ויחתום דבריו בשנת תקפ"ז בלויית הדיינים אברהם הכהן פרחיאל, מנחם הכהן

ן' ארדוט, ואברהם בר בינבינישטי גאסיניו (שם סי' ס"ט) ומחבריו היו ר' משה ברכה שנוכר אך פעם אחת בחורדיין בשנת התקס"ב, בלויית הדיינים ר' מנחם גאסיניו ור' אברהם ן' חסון (באר המים, סי' ס"ז) וחוק מן המקור הזה לא נודעו שמותיהם. עוד היה בדור ההוא קרובו של ר' יוסף הכהן פרחי"א ן' ארדוט, ר' יוסף עזריאל הכהן ן' ארדוט, שחתם בין יתר הרבנים בענין מלשינות המוכס היהודי, שסטר את חברו היהודי באגרת כתובה בשפה חורקית, כאשר כתבנו למעלה (באר המים סי' צ"ב). והוא המביא בשנת התקנים על הספר „כוכבא דשביט" לר' אליהו וינסורא. אלה הם קצות הרבנים בשלוניק בפרק הירידה הזאת, אשר רובם ככולם היו רבנים פשוטים, שעסקם היה לשרת כקהלות הרבות שהיו בעיר, ולעת מצוא היו מזמינים אותם לדיינים, לבד ממעטים שבהם שהעשירו את הספרות בחיבוריהם המעטים. וגם אלה לא היו מאורות גדולים, כמו בדורות עברו, והשאירו את זכרונותיהם בספרי הפסקים והתשובות המעטים מן הדור ההוא.

בין הרבנים האלה נראה כיצא מן הכלל חכם משכיל רפאל שלמה בן הנכבד והיקר וכליל לאישים, מתחסד עם קונו בכחו ובאגו כמזהיר חיים מורדוך. בספריו הקטנים, ס' „מראה האופנים" וס' „עצת חכמים", הוא נותן לנו תמונה ורחוקה מכמה בחינות מתרבות בני הדור ההוא. הוא היה כפי בשפה היונית; וחפש ודרש במכמני החכמים היונים, והוציא מתוכם חומר חשוב — מכל מה שכתבו הפילוסופים היונים הקדמונים, אמנם לא לבד בפתגמים ההם עסק — גם במלאכת החשבון היו לו יד ושם. ועוד עסק באחזת הפרצוף והגורלות ובהשמעת הכוכבים על בני האדם. שנות חייו לא נתבררו לנו כראוי, לבד שחבר דרוש לכנו היחיד יצחק, שהיה בר מצוה בחדש אלול, שנת תקס"ב (מראה האופנים, אופן ל"א דף נ"ב, ע"ב). דרשותיו מיוסדים על חקירה וביאור טבעי של כל המקורות בתנין שאינם מובנים לכתחילה. הוא נתן להם ביאורים ופירושים אשר מהם מתקבלים על הלב, ומהם היו לפי רוח בני דורו, השקוע בגמטריאות ולמינים, פירושו [ודרשותיו] קרא בשם „אופנים" וכולם עולים במספר ששים. הוא מזכיר בין האנשים אשר היו עמו בהתחברות; ביניהם את ר' יוסף צלמונה מקושטנדינא, שהיה עשיר מופלג ומרבה לעשות חסדים (מראה האופנים, דף ל"ו).

בשנת התקס"ב נשאל מקושטנדינא [החכם השלם והכולל סוה"ר כמזהר יוסף מולכו נר"ו] על חלום שחלם אחד מאהביו החכמים, ר' יצחק המפקת, ובכת חכמת הצירוף פתר לו חלומו. דהיינו שעל הרב השואל לראג לעניני איסור והיתר בכלכלה, וכן נתאמתו הדברים שחפשו

בעיר קושטנדינא על הבשר והיין והקמה ומצאו הרבה איטורים, ותיקנו הדברים (שם דף ע"ו). עוד כתב על מלאכת החשבון והכמת התכונה (שם דף ע"ו ודף פ'). כמובן ברוב החשבוניות השתמש לביאור מקומות רבים בדרך הגמטריא. לפי דבריו נסה פעמים רבות לבאר ענינים על פי הגורלות (שם ד' פ"ג). הוא השתמש מלאכת מחשבת בהיכורו של מוהר"ם חפ"ק, שהיה בידו בכתב יד. הוא מתרעם על שאינם מאמינים בפתרון על ידי מהלך הכוכבים ובהשפעתם על גורל האדם וקורותיו, ודבריו היו בנגוד למוהר"ם חפ"ק: "ויכול הייתי לתרץ קושיותיו והקדמות תכונות, אבל לא אוכל מאפס הפנאי, והאמת כפי עניות דעתי הוא, כי הרבנים הנ"ל לא האמינו ביכולת הכוכבים וכחם, אבל הם נמשכו אחרי דעת הרמב"ם ז"ל, שמו דבריו יחד התקועה, כי אין במזל אדם שום כח להרע או להטיב, אמנם, נראה לעניות דעתי לתרץ תשובה אחת כוללת, למעלת הרבנים אשר אינם מאמינים בכחות הכוכבים: ... ואגלה להם מצפוני לבו של הרמב"ם ז"ל, לפי עניות דעתי, יבוח אפשר יאמינו באיזה ענינים הגוזרים צבא השמים הכוכבים ממסילותם וימנעו לומר כי הכל הבל ומלבם ברו ושקרו דבריהם, והענין כי אדוננו רבינו משה ז"ל ראה בדעתו הרחבה שאם היה כותב בספר היד (החזקה) או בס' המורה, כי מה שיוורו הכוכבים משוב או רע יש להאמין בהם בכל, או מקצתם, כמו שכתב הרמב"ם ז"ל בתשובתו, סי' רפ"ג, כמו שכתבתי באופן ב' יעוין שם, היה יוצא חורבה לעולם, לפי שהיו קצת ההמון העם שאינם מבינים הדברים על בוריים — כי הכל תלוי במזל, וכמו שאמרו הכמינו ז"ל: הכל תלוי במזל ואפילו ספר תורה שבהיכל, וענינים אחרים — היו אומרים כי הכל תלוי במזל, כן אם יהיה האדם נזהר במצות בורא, בין אם לא נזהר, והיו עושים אז מה שלבם חפץ, באומרים כי מה שנגזר מן הכוכבים משוב או רע, כן יהיה וכן יקום, לא ימוט שום דבר לעולם, ובאמת אינו כן, כי אם כמו שכתב הרב בעל העקדה ז"ל בשער כ"ב וכ"ז, ותמצית דבריו הנעימים הם אלו, שאם יהיה לאדם מזל מוצלח וירחיק מדרכי ה' וממצותיו, יחלש כח המזל והצלחותיו, וגם מזלו רעוע בלתי הצלחות, והוא (צ"ל: ואם הוא) מתעצם בקיום המצות ולימוד תורתו, הקב"ה ממציא לו תרופה למחלתו כפי מה שיצטרך, גם שהוא נגד מזלו, אין מחסור לה, כמו שאמר לאברהם אבינו ע"ה, צא מאיצטגנות שלך וכמו, זה הוא דעת הרב, רבינו אברהם בן עזרא, בפירושו על התורה, בפסוק, ונפלינו אני ועמך (ע"ין שם) ולפי שחשב האדון ר' משה (בן מימון) ז"ל שזה השקול לא יוכלו המון העם לשקלו, לכן בחר לכתש מכל וכל במה שיוורו הכוכבים, גם שהוא יודק שיש להם כח ועוצם רב להרע או להטיב, אפילו הקי עשה את, עצמו כאילו לא ידע, כדי לדציל את, המון העם במכשול ושכוש אשר איך דעתם שלם

להבחין הענין (מראה האופנים, דף פ"ד ע"א וע"ב), בין דרשותיו שנשא יש להזכיר את נאומו על רעו דבק מאה, ר' יהודה ציון, שהלך לעולמו יום א' של פסח התקפ"ח. ודבריו היו: הן אני נשארתי לבדי עני נשארתי לבדי אלה אפוא הם (שם, אופן נ"ו). [8]

בספרו, עצת חכמים, אשר לקח מדברי הפילוסופים היונים, והרומיים, מזכיר לנו את הרבנים הקדמונים בשלוניק כר' שלמה הלוי, ור' משה אלמושנינו, בני הדור הראשון מגולי ספרד שהתישבו בשלוניק והיו משתמשים במאמר החכמים היונים והרומיים, לפי שהיו להם ידיעות בשפות הלועזים. הוא השתמש לפי דבריו בס' קדמון אחד: "מזה בן מזה כאחד הזמנים נכנס במקום שנכנס, וחפש בספריהם חיפוש אחר חיפוש ויערב לחיכו מקצת אמרוהם, מצוף דבש מתוקים, הלא המה המוסרים אשר בספריהם, כולם נקבצו אל ספר גורן נכון, ואני הדל באלפי, בלמדי בספר הזה טעמתי מיערת דבשו, והיו לפי כדכש למתוק חכו ממתיקים... דברי חכמים כדרבנות מוסריהם המפוארים, פנינים היקרים בהביטי בספר ההוא ובשאר ספרים אחרים, אמרתי אלקטה באומרים משופרי מארשותם לגוייהם, קלים רבים וכל הקרב הקרב לשכל אנוש בחרתיהו לי להשתעשע בשיחותם" (הקדמת עצת חכמים), המחבר לא הוזכר בשם את החיבור שהשתמש בו למלאכתו. אמנם אין תפונה שהילקוט הזה היה ביונית, ומלבד החיבור הזה הוא השתמש בספרים לועזים אחרים. בחיבורו זה, שחלק לפרקים קצרים, מביא בתחילה חותמי הפילוסופים היונים שבהם היה כתוב עצות הפילוסופים, כלומר זכרונות הפילוסופים ההם שהיו נודעים בפי ההמון כפתגמים, למשל בחותם סוקראס הפילוסוף היה כתוב: "מי שיגבר יצרו על שכלו יגלה קלוגו", ועל חגורתו היה כתוב: "כל המעלים עיניו ינוח לבו", ועל קיר היכלו היה כתוב: "כשתפחד מאלהיך ותזהר מרע לא תכשל ברע" — וכן מביא

(*) מסתבר שהרב מורדוך היה בקי בשפת התורכית (עיין מראה האופנים דף ע"ט ע"ב) וזה שנה את חכמה ואייגני, כהלכו בעקבות החוכן הגדול של השלטן מחבור הוא ובני משפחתו הכינו לחות השנים עם קביעת ה"יורה". על הארשים ושאר משפטים אם משנוי (סוגו האיורים ואם מהענינים העתידיים לבוא) כמלכיות ובמערכת הכתבים והמולוח). לפי צווח חבור הכתבים וספטים וכתם ורפיותם. (שם, שם). הלוחות השנתיים הללו נרשמו על ראשית המאה האחרונה ונודעו בפי יהודי שלוניקי בשם "חלילות" (חזירות חלילה מדי שנה בשנה).

רבים באו לביתו לדרוש כדורלות ובאייגני מן היהודים ומן הגויים, ותחקימו דברי — הוא כותב — כפי מה שנתיי עמיי הכתבים ועפיי תגולות ובפרם כשהיה השואל שלם בן ברית שלי (שם דף ט"ב, ע"ב).

הספר, עצת חכמים נדפס בשנת תקס"ו ומראה תאומים בשות תל"ץ שניהם בדפוס יחומי בצלאל הלוי הסופרים האשכנזי הנודע שנה משמסרדם. (י. ר. מלכו).

פתגמי פיסאגורס, אפלטון, אריסטו, היפוקראטס, בטלמיוס, דיאוגניס, סולון ואחרים. פעם הוזה מאמרי הפילוסופים היונים למאמרי רבוחיו ז"ל. למשל, שומה היה בפי דיאוגניס: מי שיבקש כהרתך לדבר, יפנה ממך בפנותו, על דרך אמרת חכמינו ז"ל: כל אהבה שתלויה בדבר, בטל דבר בטלה אהבה. פעמים אחדות מביא פתגמי הפילוסוף הערבי לוקמן: וכן מזכיר בשם דיאוגניס: אם העשה אתה הסיבה ואין כוונתך בה אלא למען ישבחתו, אין לך יתרון על מי שעשה רעה למען ישבחתו עליו. כי רוב בני אדם עושים הרע למען ישבחו אותם.

בפרקים האחרים נושאי דבריו הם סאמרים פילוסופים על חכמה, דעות ומוסר של אריסטו, סוקראטס, אפלטון, דיאוגניס, פיסאגוריס, היפוקראטס, גאלינוס, לוקמאן, הרומיים, פליניאוס, אוקלידס, שאלות שנשאלו לפילוסופים ותשובותיהם, מוסרי מהאדרגיס, מוסרים ששמע שלמה המלך ע"ה מהשדים, לפי ההגדה: חידושי הימים יראוך מה שלא עבר על לבך. מי שישבחתו קרוביו, יזמין לו הבורא תרחוקים (על דרך: טוב שכן קרוב מאח רחוק). המעט מן הרע מהרה יגדל. לא נשיג התבונות בתאוה. כשתכלה הדרת פניך לא תמצא מי שיחדשנה לך. בעת הצורך תכיר חברך. מי שהפקיד אצל סכל סודו — אבדו. הלב יראה מה שלא יראה העין. שתוק או דבר חכמה, טובה איבת משכיל מאהבת כסיל. תחילת חכמה שתיקה, והשנית האזנה, והשלישית השמיעה, והרביעית העשית, העושר יחס למי שאין לו יחס וכן, מוסרי הנזיר וכן המלך: טאליסי פילוסוף נשאל: מה הדבר היותר קדמון? השיב: הבורא. מה היותר יפה? השיב: העולם. מה היותר רחב? השיב: המקום. מה היותר מהיר? השיב: מחשבת האדם. מה היותר חזק? השיב: ההכרח. מה היותר נקל? השיב: היועץ לאחרים. מה היותר קשה? השיב: ידיעת עצמו. מה היותר חכם? השיב: הזמן, וכו'.

בספר השלישי של חיבורנו (ציון ה') דברנו על חרושת מעשה הכגדים שפרחה והצליחה בשלוניק, ואף שכהמשך הזמנים נחלף המס שהתחייבו בני שלוניק להספיק לממשלה בגדים במקום מס במדודין, לרגלי סבות שהבאנו שם ושאינן מן הצורך לחזור על כך פה—בכל זאת היו היהודים ממשיכים לעסוק בחרושת מעשה זה, ולפי הזכרונות מן הימים ההם היו מכינים אלף ומאתים חתיכות, שהיו מספיקים להלבשת הייניגרים, ומהם אלף מצבע אנזיר (כחול-כהה, אינדיגו בלעז) ומאתים בצבע אדום¹⁵¹, כל החתיכה הכילה כ"ג או

Beaujour חלק א' דף 150-151 (Félix Beaujour) היה ציר צרפת בשלוניק משנת

1782 עד 1785 ומפרו של הרב עמנואל Histoire des Israelites de Salonique.

כ ד ארשין (14.08, 14.72 או 15.36 מטר). בשנת התקנ"ג היו יהודי שלוניק עוסקים עוד בחרושת המעשה הזה, לפי הידיעות של הקונסול הצרפתי בעיר ההיא Beaujour. הנוסע התורקי מוסטאפה בן עברא ללה האג'י האלפה שהיה בשלוניק, מודיע שהיהודים בעיר ההיא, במאה השבע-עשרה למספרם, היו עוסקים בתעשית המרבדים, יפים עד מאד — מפני יופי הצבעים השונים, לבד מבגדים. אמנם בסיבת ההתחרות בבגדים, שהיו מביאים מצרפת, אנגליה, וויניציה, הוכרחו יהודי שלוניק להשפיל איכות הבגדים ולזייף אותם, כדי לעמוד בפני מחירי הבגדים הבאים מחוץ למדינה. האיש שעמד בקושטנדינא על קבלת הבגדים לחיליות הייניג'רים היה באחרונה הגביר וההקף ישעיה אג'ימאן, כאשר ראינו בפרק הזה, וחואר הכבוד שהיה לו הוא אוג'אק באזיריאני. ביום ר"ח סיון תקפ"ו הכרית השלטן מהמוד את חיל הייניג'רים בעיר הבירה וביתר ערי המדינה כאשר כבר ראינו בעצם החורש הזה יצאה הסקודה להמית גם את האיש שהיה נושא המשרה הזאת, כאשר כבר ראינו בפרטי קושטנדינא, ותוצאות הענין היה — כיון שביטל השלטן את חיל הייניג'רים לא היה עוד צורך בחרושת מעשה הבגדים בשלוניק, שרובם נועדו לחלביש את אנשי החייל. והשלטן שהפך לבער כלה זכרונות הייניג'רים ובסבה הזאת הרג את מספיק הבגדים, האוג'אק באשי אג'ימאן, כמובן, נתן הסקודה לסגור בשלוניק את בתי החרושת האלה, ובעל הזכרונות כתב: והנה בעתה, זה ימים במספר ירחים, המלך (שלטן מחמד) יר"ה העומד עלינו שינה מתפקידי המלכים הראשונים אשר היו לפניו והפיל ענין האוג'אק (תרגומו תנור, כבשן), וגם ענין הבגד שהיו עושים פה עירנו יע"א. הפשיל הבגד לאחוריו ויסבור דלתי הבייליק שהיו אורגים בו הבגד, והסיר המצנפת, והרים העטרה שהיו מתעטרים בו ישראל פה עירנו יע"א. בכל מכל כנודע-ע"ה¹⁰⁶.

אז הוצגה השאלה לפני הרבנים מצד אנשים סוחרים מישראל להגיד להם את דבר המשפט, אם הסכמת הצמר שעשו בשעתה עוד היא כאשר היתה אף על פי שבזמן הזה אין עושים בגד המלך כלל, וכי הא לא גזרו רבנן קדישי, בי פנים חדשות באו לכאן אשר לא היה לעולמים ולא עלה על לב איש, או דילמא אפילו הכי יש להחמיר עדין מכה חומרת ההסכמה, אשר היא בכל אלות חבדית? ובתשובה על הענין הזה כתבו רבני שלוניק: כנודע וסתחך תורף החסכמה ספיר גורתם, נראה וניכר שלא גזרו על הצמר אלא בעבור בגד המלך אשר היו עושים פה עירנו יע"א, ואף שלא פירשו הדבר בספיר גורתם, הרי

הוא כמפורש ויגיד עליו רעו!... גזרת הצמר והאנייר בין בתחילתה בין בסופה, והאנייר ידוע ומפורסם בכל שהיו צובעים בו בגד המלך, ועוד בת ספיר גזרתם שגזרו על הצמר והאנייר שלא להוציא ושלא למכור חוץ למלכותו, גזרה ואי ספני שהדבר נוגע למלכות הוא שגזרו בהן בכל תוקף ובכל אלות הברית, ואין לך דבר נוגע למלכות בזה, דוקא עשית בגד המלך שהיה חשוב וחביב עליו ועל כל בני מלכותו, והטיבו על כל אשר דברו וגזרו שהיו זהירים בשלומה של מלכות, ובפרט כגון דא שנתקבלו אצלו בסבר פנים יפות מגדוש ספרד, לשבת בני ישראל בכל מדינות מלכותו בחצריהם לצסירותם ברצונם הטוב, בכל מכל, וכגון דא אמרינן לפעלה טבא איישר, ואבעי לו להתחזק סיבותא ובל ימצא בישראל כסויי טובא חיו ובעבור זאת יסדו אברי הרועים הסכמת הצמר והאנייר בכל החומרות הללו... ועל הכל, הטוב והישר לרוחא דמלתא דיכנסו רבנן ויאמרו הותרה הסכמת הצמר בזמן הזה, ויתירו הכלי (באר המים, יו"ד סוף סי' מ'). הנה כי כן רואים אנחנו שהושם הקץ כמו מצד הממשלה, גם כן מצד הרבנים בשלונ'ק, בחדש סיון התקפ"ה לחורשת מעשה הבגדים בשלונ'ק, אמנם התוצאות היו רעות ומרות לפועלים היהודים שהיו רגילים במלאכה הזאת והיו מתפרנסים ממנה, הם נשארו חסרי עבודה ונוספו על כל בני העיר שמצבם היה רע בגלל מרידת היונים, המרידה הביאה שואה על המסחר יען כי בני הכפרים שמרדו במלכות נתדלדלו עד הקצה, יש שהם גברו, אך על הרוב גברה הממשלה עליהם וייסרה אותם קשה בהרג, בשרפת בתיהם ובהחרבת כפריהם, המצב הנורא הזה השפיע לרעה על כל הליכות המסחר והעבודה, עד אשר הוכרחו לדרוש תמיכה מיתר הערים הגדולות ושלחו שלוחים לאיזמיר ולאדרינופלא ולערים אחרות, וכדברי ר' יעקב מנשה, שליח שלונ'ק באדרינופלא: „אנא זעירי דשף מדוכאים גולה ומטולטל מ-מקום למקום אגב דוחקא דציבורא ניגש והוא גענה אל המקום אשר הוא חונה, עומד ומצפה ישועת ה' מעת לעת וממה' מענה ישועת ה' כהרף עין... מה אדריאנו יע"א אנכי תולעת יעקב מנשה" (באר המים, סוף סי' ק"ז), ובהיותו באזמיר כתב עליו ר' רפאל אשכנזי: „עמיתו בתורה דיינא, דנחית לעומקה דיינא דשף מדוכתיה מחא רבא שלונ'ק יע"א עיר גדולה של חכמים, והנה הוא בא מהחם להכא מתא, אזמיר יע"א כדחיקא ליה שעתא בא מדלית איסר כליל קרנא" וכו' (שם, סי' קכ"א).

עוד היה שם המשכיל והמלומד ר' חיים יצחק מולכו, שעלה ירושלימה ונפטר שם, ונוסח מצבתו הוא כך: „החכם המרום הנבקי"ו (הנפטר בקיצור

ימים ושנים) בנש"ק (כנן של קדושים) ככה"ר חיים יצחק מולכו נ"ע תנצב"ה. נפטר ביום י"ז חדש תשרי, התקע"ד ליצירה" (חלקה מחוקק, חלק ב' שורה י"ד, ותולדות חכמי ירושלם, חלק ג' דף 214 סי' י"ט). ומחכמי הדור ההוא היה גם ר' יעקב פרחיא, שהעתיק מושבו ירושלימה ונפטר שם, וזה נוסח מצבתו: "החכם השלם המתחסד עם קונו כמה"ר יעקב פרחיא ז"ל נפטר שם י"א א"ר שנת תקס"ו" (שם, שם שורה י"ז). וממשפחתו של ר' יעקב מנשה היו הרבנים שנדרו לירושלם, ר' חיים אליהו [מנשה], שנפטר לעולמו בשנת תקע"ח, לפי נוסח מצבתו: "ציון הנצח דורש אין לה כחכם חסיד ועניו, מדוכה ביטורים, כמה"ר חיים אליאזר ב' יצחק מנשה ז"ל ביום ב"ך לחדש שבט, שנת התקס"ח" (שם, שם, שורה י"ד, ותולדות חכמי ירושלים, ח"ג דף 214); ור' יוסף מנשה, והוא חתום שני להרב שלמה סווין, עם רבני ירושלם ופרנסיה, על שטר כולל משנת תקפ"ו (זכרון לחובבים ראשונים של רבי פנחס גראייבסקי, חוברת י"א, צד כ"ב). ר' משה קואינקא, והוא הראשון למשפחה הזאת שהתישב בירושלם וזה חרות על מצבת קבורתו: "מ' האור כי טוב, הגביר החכם השלם רצ"ו [רודף צדקה וחסד] משה קואינקא נ"ע נלב"ע ביום לחדש שבט משנת התקע"ט" (שם, שורה י"ג סי' ע') ואלמנתו מרת לונה (שם, שם, סי' ע"א).

גם היה שם ר' חיים נחמה בכ"ר שבתי, זקן המשפחה נחמה שהצטיינה בדור השני ועד ימינו אלה, והוא היה עם הדיינים בשנת תקפ"ב. בדבר גביית עדות, בימי מרידת היונים, על הריגת המוכס היהודי מג'א-א-אזי (באר המים סי' ס"ג), ופעם שנית, בשנת תקפ"ה (שם סי' ס"ח), וחשובתו באה באריכות בלוי' ר' יעקב מנשה, אשר בה הראה בקיאות עצומה כהוראה, ועליה הסכים ר' חיים יוסף הכהן' ארדוס בשנת תקנ"ט וירבה לשבח: "מעלת הרבנים שנים כרובים והם עליונים למעלה... והנה כי כפיהם" וכו' (שם, סוף סי' ס"ו). לפי נוסח מצבתו (מ. מולכו, בבית העלמין של שלוניק חלק א' סי' ס"ד):

קול יללה צעקה גדולה	איש חיל גדול המעלה
שבו בכיה כפולה ובכי	מוקדה היא העולה
ירא אלהים נאווה תהלה	מעלה על גבי מעלה
עקב ענוה כקרבן עולה	גדול שמו לשיט ולתהלה
פתע פתאום הוא עלה	ונתבקש בשיבה של מעלה
מן שמיא נפל קראנו ביה	דין הוא הדר הרב הכולל

בישראל כמוהר"ר חיים נחמה בכ"ר שבתי זצ"ל

נלקח ארון האלהים ביום י"ב תשרי שנת תקפ"ח.

ומבני הדור ההוא היו הנדיב והגביר ר' אברהם המון, נפ' ח' סיון תקל"ל

(שם, א' סי' מ"א). ר' חיים שלמה פרנאנדיס דיאס, נפ' ס"ו תמוז תקל"א

(שם, ה' ס' כ"ה). ר' שלמה משה בוליה, נפ' כ"ב שבט תקמ"ו (שם, ג' ס' כ"ו). ר' שלמה משה, אב בית דין מק"ק לבוב, מחבר ס' „מרככת המסנה" ונראה שנפטר לעולמו בדרכו לעלות לארץ-ישראל, כיום כ"ב חמוז תקמ"א, סימן קהלת (שם, חלק א' ס' מ"ב). „תאיש אדם המעלה, שר חמשים ונשוא פנים, והגביר המעולה ר' דניאל בודלה, נפ' ט' אדר תקנ"ג" (שם, חלק ב' ס' כ'). כבר ראינו שמשנת תק"פ רבו שודדי הים היונים אשר ארבו לאניות הנוסעים. אין תמיהה שבשנים ההן חדלו העולים לארץ ישראל מקושטנדינא ושלוניק, ורק אחרי שנכרתו השודדים כלה שבו והחלו לעלות. בין הראשונים שבאו משלוניק ירושלימה היה ר' מרדכי אסיא, שטרח הרבה להצלחת הישוב בארץ. בשנת תקפ"ה נמנה לשליח לקבץ נדבות על פני חצות לתועלת ירושלם וצפת, ובן דורו כתב עליו: „מרגניחא דלית בה טימי טוביניא דחכימי לא פטיק פומיה מגירסא לילי ויומי אסא קרו ליה ואסא שמה (לשון גופל על הלשון על שמו אסיאן, מהרים כרמי בחשובה ס' ה' מחבר ס' הגיד מרדכי) ונפטר לעולמו בב' סיון תקצ"ח (מ. גאון, יהודי המורח כא"י, חלק ב' בערכו). ומבני שאלוניק שבאו בפרק הזה ירושלימה נודע לשם ולחהלה ר' משה בנבנישתי, נולד בשנת תקצ"ע, נחשב בין העשירים ונדיבים בעירו ונפשו אותה להתישב בירושלם. אך הדרך לא היה בטוח בסבת שודדי הים היונים. בשנת תקפ"ט עלה ירושלימה וישאר שם עד שנת תקצ"ב ואז שב לעיר מולדתו ובלבו גמר אומר שאם יעלה בידו לצבור די כסף לסי צרכו, סך מסוים לתמוך בידי עניי עיר הקודש, אז יעלה שנית ירושלימה על מנת להשתקע בה. בשנת תרי"ד מצא שכבר הגיעה השעה המוכשרת להפיק מחשבתי ויעל עם אשתי לשכון כבוד בארץ הקודש לאושר והצלחת הישוב בירושלם. בין הרופאים שהיו בדור ההוא בשלוניק נודעים משה שאלאניק יישי ושב נפ' י"ב תשרי, תק"ס (מ. מולכו חלק ב', ס' כ"ז). עמנואל כלבו, נפ' ב' באלול, תק"ס (שם, שם, ס' כ"ח). יצחק די סילון, נפ' ט"ו באב תקכ"ד (שם, חלק ג' ס' כ"ד). יוסף שמואל הרופא הישיש והנכבד נפ' י"א סיון תקנ"ו (שם, חלק ד' ס' ל"ה). אליעזר משה אלאטין, נפ' כ"א מנחם אב תקצ"ד (שם, חלק ג' ס' ל"א). ומאיר בכיר מצליח אשכנזי, נפ' כ"ז ניסן תקס"ב (שם, שם ס' כ"ז). בעת ההיא היה המדפיס סעדי הלוי אשכנזי בן המדפיס בצלאל, נפ' בקצור שנים ד' אייר תקע"ה (שם, חלק ב' ס' כ"ט).

(י' לרשימה זו של הרופאים בדאי לחוסף גם את אלה: „הגביר הרופא המובהק כה"ר שמעון שלמה זיל" (נסתר ברית אייר שנת התקמ"א — „הגבון ונעלה הרופא המובהק שכתבר בקצרות שנים כה"ן רור יוסף נייץ", די לחמוז התקמ"א, שניהם נקברו בחלק בית העלמין השלונקאי הנקרא „בית החיים" רי לוס טארנאדורס. על ס' זה שמחו בשנת המנחה האיומה בין רגע, מטפיק רק לעיטוש, וכן „הגבון ונעלה הרופא המובהק כה"ר שמעון בכיר ירמיה חן נייץ" נפ' י' לח' אדר התקס"ב, הרופא המובהק הישיש ונכבד כה"ר יצחק יושינייש נייץ, נפ' ז' לטיון התקס"ט, והרופא המובהק כה"ר משה

הממונים: כשה אלפאסה. נסים יוסף פיוה. חיים עובדיה אהרן רודריג. יהודה בר יצחק (מתוך הקול קורא ששלחו מן העיר אנדרינופלא לעדת רוסג'וק).

כיום יא תמוז הגיע השלטן מחמוד לאנדרינופלא. הרב אליקים גירון וראשי העדה יצאו לקראתו. אולם חברו ר' יוסף רפאל. לא נמצא בעת ההיא באנדרינופלא. בהיות שנקרא לעיר קומירגינה לחנוכה בית הכנסת שנבנה שם. היהודים וראשי העדה. החונים והתלמידים. כולם בלבושי מועד. קבלו פניו ברוב הדר וישירו לכבודו. השלטן היה שבע רצון ויסב פניו גם אחרי עברו על פני התהלוכה היהודית. ועל פי שאלתו על מצב העדה נודע לו שמספר היהודים הגיע בעת ההיא לאלף ומאתים משפחות. וכצאתו מן העיר אחרי שעמד שם שלשה ימים. השאיר בתור מתנה שיחלקו ליהודים אלף גרוש למפסידים (חברת משוררים). אלף גרוש לתלמידי בית הספר. ושבעת אלפים וחמש מאות גרוש לעניים היהודים (מתוך כתב יד ל' יהודה אברהם קונפ'ינו. החכמת הידי. אשר ראיתי בידי מוכר ספרים מוינא שקנאו מאנדרינופלא. אחרי מלחמת העולם).

מצבם החמרי של יהודי תראקיה ובולגריה הוטב מאד בימים ההם. מן העת שהחלו מלחמות נפוליון בונאפארטי הא'. שאז בא הקץ למסחר דרך הים. וכל המסחר הוטב דרך הדאנוב לוינא. בעת ההיא התישבו סוחרים רבים בעיר הבירה האוסטרית. וכל המסחר עם ארצות הבאלקאן היה מסור בידיהם. על כן נראה בימים ההם חמורה כבירה בחיי העדות הקדמוניות במדינה ההיא.

בני אנדרינופלא נדדו לצפון המדינה וייסדו עדות חדשות במקומות רבים שהיה שם מספר היהודים בצמצום. כמו: שומלא. רוסג'וק. ראזגראד. סליבינא (איסלימלא) ואגרא העתיקה. ייני ואגרא. ייאמבול. קיואנליק. קארנאבאס. פיליפופולי ואחרות. ובגלל שהוטב המצב החמרי לעדות הקטנות האלה אשר צמחו כציץ מארץ ציה. היו דרושים להם מנהיגים. מורים ורבנים. שקבלו שכר טוב בעמלם. על כן שלחה העיר הראשית אנדרינופלא את פארוחיה לכל ערי המדינה האלה. ושם שנשגו ישיבות. שיצאו מהן רבנים ומורים הנחוצים לשוב היהודי החדש. ובכן רואים אנחנו בתקופה הזאת רבנים ומורי הוראות משכילים ואנשי צורה. בכל העדות הקטנות ובאנדרינופלא בעצמה. מה שלא היה מלפנים. וכמו שאנדרינופלא הספיקה אנשי המדע לצפון הארץ. כן גם קושטנדינא שלחה מספר יהודים לערי השדה הקרובים לעיר הבירה. ושלוניק. ששם הורע המצב בעדה בגלל מרידת היונים. שלחה הלק מתושביה לערים הקרובות. כמו מונאססיריו.

פרק שביעי

המרכוזים היהודים בבולגריה וארצות הדאנובה

שרפת הקהלה היהודית באנדרינופול — מלחמת נפיליון בונאצארטי
ונדחת בני אנדרינופול סחוקות את המרכוזים היהודים בבולגריה
וארצות הדאנובה — ר' מרדכי ן זאן בגשת — ר' יהודה סיד —
ר' אהרן אברהם ן ארולייא — ר' דהמיט אברהם וינטורא — השליח
הירושלמי ר' יוסף מוסרז בסלימופולי — שנישג המסחר היהודי
בסלימופולי — ר' יעקב פינק — ר' דוד קרויסטין — ר' שמואל משה
אלצאייג — ר' משה יצחק הלוי — ר' אברהם אלקלעי — בעללי
הקירנאליים בבאלקאנים.

בפרק זמן זה (י) קרה אסון באנדרינופול אשר לא נשמע ולא
נדע כמוהו מיום הוסדה. בליל יום הרביעי לשבוע שלישי לחדש אלול
תקצ"ה (סימן שרפ"ה) בשעה תשע וחצי בערב, פרצה אש ברחוב היהודים
ובשתיים עשרה שעות היו אלף והמשים בתים למאכלת אש, ויותר מאלף
בעלי בתים נשארו ערומים ובחסר כל, וכמעט כל החנויות אשר ברחוב היהודים
ביחד עם הסחורות נשרפו כלה, לבר מבתי הכנסיות והמדרשים, באופן
שהנוק עלה ליותר מעשרים מיליון גרוש (קרוב למאה מיליון פרנק לפי הערך
בעת ההיא) ומרבית בעלי הבתים יצאו עניים מדודים והייבים לאומות העולם
ותקיפי הארץ, ואלה שנחשבו לאנשים עשירים ואמידים בנכסים, איכה היו
לנבלי הרס מושלכים באשפה ונאלצים לפשוט יד, מכל רחוב היהודים לא
נותרו כי אם חמשים ושמונה בתים — מן הנמנע היה שיתנו מחסה לכל המון
העם שנשאר בלי גג, בין הבתים הנשרפים היה גם ביתו של ר' יוסף רפאל
בכמה"ר מרדכי, כל מטלטליו ותלק מספריו היו למאכלת אש, ותהי צעקה
גדולה בכל העיר ויערכו מכתבי בקשה לכל ערי המזרח לחמול על העדה
האומללה הזאת ולבוא לעזרתה, ועל החתום באו — מצד ימין: ר' יוסף
רפאל בכמה"ר מרדכי, ומשמאל: ר' יקיר אשכנזי גירון, ובאמצע
בכ"ר שלמה, נ"י, לחנ מסח התקצ"ו. עמ"י קהל רופאים, לברוך בן יעקב, שלישי (כלי שנה דפוס),
להאבון לב נהרב בית העלמין היהודי בשלישיק לגמרי בזמן שלטון הרשע הנאצי בעיר הזאת
במלחמה העולמית הנוכחית. (י. ר. מלכו)

(י) השמטנו כאן מתוך הכ"י שכינינו חלק הנוגע לחולדות רבני אנדרינופול לבית גירון, יוצאי
חלציו ש"ר אברהם גירון הוקן ולמשפחת בכמה"ר צאצאי ר' יצחק אשכנזי, הקורא ימצא חולדות
שתי המשפחות המיוחסות הללו שחלקן את השררה ביניהן בעיר הזאת, בחלק החמישי, ציין ב.
רף 888-1010. (י. ר. מלכו)

קאסטריריא, אישקופיא ויאנינא.

כן אנו למדים מפי הנוסע האנגלי וואלש, שיצא בשנת 1828 מקושטנינא ועבר דרך רומילייה, באלקאן, בולגאריה וואלאכיא, ודרך אגב הוא מספר על העדות החדשות שנוסדו בעת ההיא, סיליב'ריאה, אשר שם על הרוב יהודים ויונים (בחיבורו דף 118), רודוסטו, שהתפתחה במסחר (שם דף 124), שומלא, אשר שם היו שלש מאות בתים ובהם יהודים, ארמינים ויונים (בולגרים מתיונים) (שם, דף 194) רוסג'וק 18000—20000 בתים וכיניהם שבע אלפים בתים אשר בהם יושבים יונים (בולגרים מתיונים), יהודים וארמינים (שם, דף 214), ממקורות אחרים אנו יודעים כי היו עדות בכאזארג'יק, (אגיאוגלו הנודע כיום בשם דוברוני), בג'ומאי (באלא) הקרובה לדובניצא, ועל נהר הדאגוב — בעיר לוס (פאלנקה).

מלבד הרבנים שהזכרנו היו באגדרינופלא ר' יהושע גירון, ר' אהרן קאניס, ר' יצחק בכ"ר מרדכי, ולפניהם הועד על ידי ר' ישעיה מנשה על הריגת יצחק הלוי, המכונה בפי התורקים — מאטיר, ממשרתי הגביר גיליבי ישעיה (אג'מאן), בקירבת סיליסטרא, עדות זו הועדה בשנת תקצ"ח, ארבע עשרה שנה אחרי ההריגה (אביר יעקב סי' י"ב), ור' יעקב אברהם גירון כתב בתשובתו: אך אחר ההשקפה והעיון בהתבוננות מעט בדבר, יראה דליכא למיחש בנדון דינא, וכל הני ספקי שכתב וכאן נמצאו וכאן היו הנך תלמי דבעו רבנן, כמו שאכתוב בקצור לפי הרשום בזכרוננו וממה שכתוב אצלי מזה שנים שכתבתי, כפסקים אחרים באורך בידונים שבאו לפנינו בספקות כיוצא באלו ועמדנו על כל פרט ופרט מהספקות הללו, והארכנו בהם בכל הצורך, כיד ה' הטובה עלינו, כי היה לנו הרוחה באותם הימים, לא כן אנכי היום עמוס התלאות, עיף ויגע, וילדי הזמן וטירדותיו השתרגו עלו על צוארי, עד יסקיף משמים השקפה לטובה, ויסיר דאגה מלבנו ויצילנו מכל צרה וצוקה אכ"ר, כי עתה לא צילא דעתא, כאשר יודע כל שער עמי, על כן אין בי כח להאריך ולא אכתוב אלא בקיצור נמרץ... ובסוף התשובה מסכים שאשטו של הנהרג מותרת להנשא לכל אדם, עוד נזכרו ר' יהושע גירון וחכם אחר, ר' חיים הלוי, ור' מרדכי'ן באן כנשת, בשנת תקע"ה, בתור דיינים, ולפניהם הועד על האיש רודיטי מבורגא, שמת רחוק מאד מאלו המקומות, ולפי עדות אחר שהיה באותו מעמד התברר שהאיש המת היה שמו יצחק רודיטי ונפטר לעולמו בעיר הרחוקה בצרה (שם סי' ט"ו), ר' יהושע גירון עלה ירושלימה בסוף ימיו ונפטר שם ה' תמוז התקצ"א (תולדות חכמי ירושלים, חלק ג', דף 214).

עוד היו שם ר' דוד'ן ארולייא ור' מרדכי אלגאזי, שהיו

בהבחידין בשנת תקנ"ט (שם, סי' טו"ב). ולפניהם הועד על הריגת יחיאל פראנסיו המכונה מירקאדו בקרבת ניש, בין הכפרים באסוג'ילא וראג'יר. ולא נודע שם ממקור אחר. גם היו ר' נסים יוסף פינה ממשפחה חשובה שבקיר, ור' משה ראזון, גם כן ממשפחה שממנה יצאו משוררים וחזנים, ולפניהם הועד בשנת תקפ"ג על הריגת יהודה ׳ן באן בנשת (שם סי' כ"א). ויותר מזה לא נודע על פעולתם ממקור אחר. גם היה ר' רפאל יצחק אלקבץ. ובשנת תקס"ג ערך שאלתו לר' יעקב אברהם גירון על דבר עדות שהוצגה לפניו על ידי שבתי קאניסי, תושב ניקופול. על הריגת יהודי אחד מקירקליסא, ששמו בן אשר, שיצא מסוסיא לוארנא ובקרב העיר הזאת יצאו לטמים ויהרגוהו נפש. ובהשובתו מרכה ר' יעקב אברהם גירון בשבתיו ויזכור ימים מקדם, בעת שעמדו ביחד בבית המדרש, וכה דבריו: „מה נכבד היום בהגלות נגלות מגילה עסה מעולפת ספרים מעשה ידיו להתפאר, כי אראה אור כי יהל אורים גדולים למאיר ונא יזרח יצחק זרח רב זקוקין דנורא דנפקין מפומיה אין די באר, וארשת שפתיו לרידי הוי לי ארש זבת חלב ודבש, וגוסת צופים וברוח מבינתו עמד וימודד בכחה דהיתרא משום תקנת עגונות ראה ויתר צלל במים אדירים וינוצו אמות הסיפים (שם, סי' ד'). ונארכה מרוצת המכתבים בין הרב אלקבץ ובין ר' יעקב א. גירון ותלמידו ר' מרדכי ׳ן באן בנשת יותר מדי עד שהודו שהצדק אתו להתיר אשת הגהרג מכבלי העיגון (שם, סי' ד"ה"ו). בשנת תקע"ה היתה מגפה באנדרינופולא ויקר מקרה שהאיש מרדכי בכ"ר מנחם אשכנזי, אורח מקושטנדינא, בא לעיר הזאת לקנות גריבס, ונתארח בבית אליהו קושטנדי, ואשחו הרגישה תיכף שהאורה נפגע במגפה, וחתרנו על בעלה למה הביא אותו הביתה במצב כזה, ותיכף ומיד הוציאוהו למדרש „עץ חיים“ ובבוקר נפטר לעולמו. עדות זאת הועדה לפני הבית דין בקושטנדינא: הדיינים חיים אברהם בכיר שלום, יעקב הלוי ויהושע עלי (שמן המשחה, סימן קיז). בין הרבנים היותר חשובים בעיר בפרק ההוא היה ר' מרדכי ׳ן באן בנשת. שהיה תלמידו של ר' יעקב אברהם גירון והוא היה המשתדל להדפיס חבור רבו. סי. „אביר יעקב“, ולפי השער: „מרה ויגע להוציא לאור האי ספרא דמריה סב, ישלם הי פעולו חיים טובים וארוכים בברכה המשולשת בתורה בתוספת ובלא מגרעת“. ועל הספר הזה כתב הקדמחו. ובתוך דבריו: „זה לי עשרים שנה ועוד חמש שנים שמשתי את רבי (כן כתב בשנת תקצ"ח; אם כן, משנת תקצ"ד נכנס בישיבתו) וכאב את כן ירצה כבן בין הבנים. ותמיד כל היום אף לילות לא זזה ירי מתוך ידו, נהנה מזיו כבודו, ואהיה ילד שעשועים בתורתו של רבי ותלמודו בירו.

זידענא בחיליה; מר כדאית ליה חקיו ומשפטיו תורה דיליה, ולפי רוב הענוה היכה יתירה נודעת. הביאני המלך חדריו, שבשפלינו זכר לנו בשם מרדכי בכמה מקומות מתשובותיו, הוראה דניחה ליה למר כל כי האי מילתא וידיעתו מכרעת, זו היא סבה שהם הרהיבוני, ואומר עם קוני כל שהתיבה קולטתו. דברי השומות לשום את שמו ראו קראתי בשם ספר התורה הוה „אביר יעקב“ ושמו נאה לו והוא נאה לשמו. כי הוא היה אביר הרועים.... וכי ישאל איש בדבר הלכה.... וכלביא יקום להשיב שואלו דבר, ומשיב כהלכה בספר מיליו דרך קטתו.... דברי עוונות גברו, כי הן בעון לא זכינו שיאריך ימים על ממלכתו, כי באלול התקעב שעלה לשכון כבוד בארץ ישראל חוביב מורינו הרב יקיר ראש דובר פה עירנו יצא כבוד מורינו הרב כמוהר"ר יקיר אשטרוק גירון ז"ל, מר אביו של הרב המחבר ז"ל, והוריש כתרו בחייו לבנו מוהר"ר המחבר ז"ל ואברהם ישב על כסא מלכותו עד סבת התקפיו, ויקרא אליו אלהים: אברהם קום עלה בית אל ושב שם, ויעל אברהם עד מכוך שבתיו (הקדמת הספר), ובאמת ר' יעקב אברהם גירון מסר בידו חלק מתשובותיו להשיב עליהן (אביר יעקב סי' ה'), ועוד בשנת תקע"ה נתמנה כבר לדיין בבית הדין באנדריגופלא ביחד עם רבו, ואחרי כן מסר הענין בידו להשיב על השאלה על האיש ברוך גאסיניו שנעלם, ואחרי כן באו עדויות מעיר סיליבנא (אישלימלא) ובתוך תשובתו כתב: „זאת אשיב כי לא מלבי כי משפט המלך היא עט"ר מוה"ר המובהק יעקב כחר לו יה, מנן אברהם יהיה בעזרו הוא פקד עלי עשה זאת איפוא בני, פוק עיין בדבר זה.... זאת היתה לי ויאמר מרדכי להשיב וללקוט אורות מספרן של צדיקים, ובאמת התשובה היא ארוכה יותר מדי מדברי הפוסקים, כמעט שלא הגיע פניה וזוית שלא נגע בה, ובזה הראה בקיאותו העצומה בהוראה“ (שם סי' י"ג), ורבו השיב בחשוכו: „ראיתי את השאלה ואת אשר נגזר עליה, דברי פי חכם הן לי לבן ידיד נפשו נהירו דעייניך, תפארת חכמים.... ואפריון נמטי ליה לידיך, החכם השלם והכולל הפוסק נריו שהקל מעלינו ושכבר עמד בכל מה שהיה מקום לעמוד, והנני מטכס עמו בהיתר עגונא הזאת“ (שם, סי' י"ד). עוד באה תשובתו על מעשה בית דין שגם הוא נמנה עם הדיינים בו, בחדש סבת שנת תקע"ה (שם סי' ט"ז), ועוד לו תשובות, אם גם מעטות, בספרי בני דורו.

ומחבריו היו ר' אהרן קאניסי, ר' יצחק בכיר מרדכי (שם, סי' י"ב), ר' רחמים יצחק אברהם פוליקר (שם, סי' י"ג), ר' חיים הלוי (בשנת תקע"ה, שם סי' ט"ז), ר' יצחק גירון, ר' יצחק בן עלי נבון (שם, סי' י"ג), ר' יהודה יצחק מינדה, שהטכס על פסק שנעשה בבוקרשט (שם, סי' ל"ד), בין הרבנים ילידי הציר הזאת, שהתישבו בערי המדינה, יש

למנות את ר' אהרן אברהם ן' ארולייא. שנחגל באנדרינופלא והלך אחרי כן לפיליפופולי לשרת בקדש בחור רב ומורה צדק. כבר ראינו בחלק רביעי (דף 262) כי בפיליפופולי (בחורקית פיליבי) היה ישוב ישראלי קטן. בשנת תשי״ג עמדו בראש העדה ר' שמואל לססא ור' ישראל בכר ציון. ששמותיהם נודעים לנו רק על פי מקור אחד, המספר על ארחת אשכנזים שעברה על סני העיר הזאת ללכת לארץ ישראל, ובניהם יעקב צבי אשכנזי מעיר ניקולשבורג, אשר אחזהו השבץ וימת שם ושם נקבר בכבוד גדול (זרע אברהם, ח״מ סי׳ ג). מן העת ההיא לא הגיעו לידינו כל ידיעות על העדה הזאת והרבנים ששרתו שם, לבר מזה שלפני שנים מעטות גלה ידידי ר' שמואל בנימין, רב הכולל בעיר הזאת, דרך מקרה מצבה אחת משנת ת״ק ועליה שם הרב ישראל אהובי, שנפטר לעולמו במגפה. כיוצא ברור מתוך הכתבת על המצבה: ״וישם בארון״. אין תפונה שהרב הזה היה מצאצאי ר' ישראל ב״ר שמואל אהובי, שהיה בסופיא בשנת התל״ט (חלק רביעי, דף 241, ועוד ראה שרית חכם צבי, סי׳ צ״ח) וזה נוסח המצבה:

„(נמחק) . . . ואדם אין לעבוד את האדמה / כי אם איש מראהו כמראה מלאך האלהים לשם שבו ואחלמה / הוא היה גבור במלחמתה של תורה. להוציא לאיר כל תעלומה / לו נרוע עם גבורה, איש זרוע לו הארץ הנה ערסו בחורת ה׳ תמימה / הוא הרב המובהק כמוהר״ר ישראל אהובי זכרו לחי עלמא / ויישם בארון בירח אדר שנת חמשת אלפים ות״ק״.

לפי בעל הזכרונות שלפני חצי מאה שנה, היתה עדת פיליפופולי ממנה את רבניה בעצמה, ועל פי סבות שונות הלכו ממסמרתם או נפטרו לעולמם. ואלה הם הרבנים שישבו שם, לפי הסדר, זה אחר זה, הראשון היה ר' אברהם בכמהרר מנוח סיד, ששמש בתחלה בעיר דובניצא גדול בחורה ובמצות... „יראת ה׳ היא אוצרו״ (אות אמת, הקדמה) והוא היה אז איש בא כשנים, ואחרי עמדו בעיר מספר שנים נתרצו בני הקהל לשלחו לירושלם, לבלות שם שנותיו, וישלחו ויביאו את אחיו הצעיר, ר' יהודה סיד, מחבר סי׳ „אות אמת״ וסי׳ „נר מצוה״, ויעמוד שם משנת תקס״ה עד שנת תקס״ט. לעת זקנתו הלך צפתה ושם נפטר כערך שנת תקע״ה. אחרי עמד ר' אהרן אברהם ן' ארולייא ואף שנתקבל לארבע שנים המשיך נשיאותו עד שנתבקש בישיבה של מעלה. ביום י״ח סיון תקע״ט. אחרי הביאו את הרב ר' משה הלוי וישב שם כשתי שנים, ובניתים נקרא לשרת בקודש בעיר הגדולה סופיא. אחרי עבר דרך פיליפופולי ר' רחמים אברהם וינסורא בדרכו ללכת לשכון כבוד

בירושלם. ובסיבת מרידת היונים, שלא היה מעבר דרך הים מקושטנידיא לארץ ישראל. נתעכב פה ויתמנה לרב הכולל בתקוה שער מהרה יהיה באפשרות לעבור דרך הים. ואף שנתמנה לזמן שלש שנים. נתאחר וישב שם ששנה שנים. עד בוא יום מקודתו. ט"ז באדר א' שנת תקפ"ט. ואחריו ישב על כסא הרבנות ר' יעקב ש"ינץ שבא מרוס' וק. אמנם לא ישב פה אלא קרוב לשנתיים ימים. מחמת שהצרו לו קצת מאנשי המקום. כמעט ככורת מהם יצא והלך לו לבאזארג'יק ושם נתקבל ככבוד גדול ושהה שם עד היום שנסע לארץ ישראל קרוב לשנת תקצ"ז. ובעת ההיא (תקצ"ב) היה ר' חיים נ' ארולייא טובב בערי אירופה. והוא בנו של ר' אהרן אברהם נ' ארולייא ויאות לבא לפיליפופולי לעמוד שם בחור רב הכולל (מתוך סי' מים החיים. סי' ח' דף ט"ז ע"א). עתה נשוב לדבר על כל הפרטים האלה.

ר' יהודה סיד נולד בעיר דובניצה ושם שרת בקדש בחור רב עד שנת תק"ס. אחרי כן נקרא לקיוסטינדיל לעמוד בראש העדה. ויעמוד שם עד אחרית שנת התקס"ד. ושם כתב רוב תורתו. כעת ההיא היה שם הרופא המובהק אליעזר בכרצבי. והוא היה לו לעינים בכתבו את ספריו ותסכו בכספ. הספר הראשון שהוציא לאור הוא סי' אות אסתי (שלוניק, תקנ"ט). כשנה אחת קודם התישבו בקיוסטינדיל. רוב ספריו האחרים. נר מצוה ח"א. וחי' כתב בהיותו בקיוסטינדיל. לפי דבריו ולפי הקדמתו נתחנך בילדותו ובימי נעוריו בסופיא. בביתו של הרב הכולל ר' ראובן נ' יעקב. אשר גדלו כן. על התורה ועל העבודה. וארוחתו ארוחת תמיד (הקדמת אות אמה). בשנת תק"ע. כאשר כלה לכתוב את ספרו הגדול נר מצוה ח"א. נטל רשות מיהידי פיליפופולי לסבוב בערי המזרח לדפוק על פתחי נדיבים. כדי שיתמכו בידו להוצאות הדפוס כי רבו. ויערוך גם כן בקשתו לקושטנידיא. לשר וגביר משה קארמנא. שהיה מקיד נאמן מושיע ורב על כל בני מערבא ארץ ישראל מקודשת בונה ירושלים. וישרקנו מצרינו סמסים וארגוניות. הלא גם בנו דבר רוח נדיבות. ידו פרש שר ממונו נדבה לי לשמי ויתן ביד שליט למחר לשלחם סה העיר פיליבי. ושני בקודש בנו השר יצחק המכונה בכור קארמנא אשר גם הוא תמך בימינו (הקדמת המחבר לסי' נר מצוה ח"א) ובכלל הנדיבים. ראשונה יסעו יחידי סגולה קיק פיליבי יציא אשר אני שוכן בתוכם ישיבה בארעא וגיורא. גם הסף בנשים. . . . באורמנא דמלכא מר דרור מור' ניהו הר' הטובהק כמוהר' מרדכי כמנהר' מנחם נר'. הוא יושב על כסא הוראה בעיר גדולה אדריאנו' יע"א ומצודתו פרוסה כק"ק פיליבי יע"א. ועל צבאם דבר א' הלא הוא החכם הגביר הפרומם ברום המעלות כטהיר משה כלב נר'. ובתוכם כעין השמל רב אחאי משכחא

אברהם (מניה סיד אחיו) רחמא, וכן יושב בישיבה ותורת חסד על לשונה, זה בני עוקר הרים לאפיקים ולגאיות, הוא היה מורה צדק בקיץ הנזל, ונפשו אותה ויעש לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו, ויסע אברהם הלך ונסע לעלות בחר השם, ויעבר אברהם בארץ, ארץ ישראל מקודשת וישב אברהם חוככי ירושלים תבנה ותכונן אמן, לקיים מה שנאמר, כי רצו עבדיך את אבניה, האבנים הראויות, עוד תמכו בידו חתניו ויחידי באזארג'יק וסאמאקוף כי בעברו דרך שם הטיבו עמו חסדם יותר מן הראוי, משם עבר לדובג'יצה עיר מולדתו ולסופיא אשר בה נתחנך, אחרי כן הלך לרוסג'וק ולוידין ובסוף לבוקאר'ישט, כולם אהובים עושים טאהבה ומעשה הצדקה וצידה לדרך לדרך בציות (על נהר הדאנוב), משם נסע לאוסטריא, לעיר טימישבארה, זימו (זימלין) ופישטה, וכבוד גדול עשו לו בני ספרד הסחגוררים שם, ונתנו תרומה איש כמתנת ידיו, ויש לי ללמד זכות — כן היו דבריו — על האי גברא דיתוב בעיר פישטה יע"א הלא הוא בחירי רצתה נפשי דרחים ומוקיר רבנן הן גביר כמהיר דוד שאלתיאל יצ"ו, גברא דאלים זכותיה, כי מידי עברי אירח נטה ללון מבני ספרד ויביאהו אל ביתו ומאכילהו ומשקהו גם מקום ללון, הבוקר אור אם איש עני הוא אם חפץ ללכת לדרכו, הוא בכבודו משתדל בו להמציא לו רכב וסוס וצידה לדרך נקודים או קליות, ומזה ומזה יפה בעין יפה ועושה לו מער"איש וליות", ואני בעברי דרך שם — כן הוסיף דבריו — עשה לי כל הכבוד שבעולם, הוא אשתו ובניו יצ"ו, וזכה לו אלהים לטובה", ואין לתמוה שלא עלה בדעתו ללכת לבלגרד שהוא באמצע הדרך, כי בעת ההיא היה חירום בסרביה ובשום אופן לא הרשו להוציא כספים לתורקיה, נוסף לזה כבר ראינו שמצב העדה היהודית היה רעוע ומוטל הדבר בספק גדול אם לא נפסק לגמרי הישוב היהודי בבלגרד בימים הראשונים שנמסרה בידי הסרבים.

מבודשט נסע לעיר המלוכה ויינא, ויצא לקראתו, ויקבלו בסבר פנים יפות, החכם הגביר המרומם כהיר יהודה אדוט נר"ו, שהיה מקודם בקושטגדינא, זרע אנשים, גברא בגוכריין, כולל כל אישורין, ויאמר האיש: "על כן יצאתי לקראתך לקבל פניך, אחת שאלתי אל תשיב פני ריקם, אתה תהיה בביתי כל ימי היותך על האדמה הזאת, כי לא אעזובך, נתעלסה באהבים, נרה דודים, כי טובים דודיך, חסדניות הן חכמניות, אז אמר: הן, לו יהי כדברייך, ובאמת אמרו: אין מסרבים לגדול", ויהי מאז ויביאהו אל ביתו, ביון ועד לחכמים, בסבר פנים יפות, וכבוד גדול עשה לו, בגוסו ובסמנו עומד ומשמש מצוה בו, וכל מגמתו לעשות רצונו בלב שלם ובנפש הפצה והגיעו כפול מתן דמים מידו הרחבה, כעת יאמר כמה אכסניא נאה מוקיר ודחיל רבנן

ואיהו גופיה צורבא מרבנן, רוח המקום נוחה הימנו ורוח הבריות . . . ושאר היהודים יחידי ומכוי אשר בו יינא הבירה מק"ק ספרדים, נקהלו כולם כניסה שהיא לשם שמים, ועשו כנימוס כל נדיב לב, אשר נדב לבו הם הביאו נדבה מרבים העם להביא יותר מן הראוי . . . ראשון לציון . . . אלופו ומידועה יזידו וחביבו, הגביר המרומם כמזהיר אלי ש ע ה כהן, החם קרו ליה סיניור מוריבו נריו . . . וחחן מן המנין, כרוך מבנים, חיבת עין ימין מבשר ימין האנושי, הלא הוא החכם המרומם כמזהיר ש ב ת י ש מו בן הדיין המצויין סקיע וממחה כמזהיר אברהם שמו, וסליק להחם מעיר וידין יע"א, מר יחב ברישא יורה יורה, דן דין אמת בסכינא חריפא וחרב פסיות . . . ועוד לו רעים אהובים אחי ומרחמי רודף צדקה וחסד כמזהיר ישראל בכ"ר חיים יצו בכל קריה רחמנא, ושם השני, טוב וישר כהיר עזריאל בכ"ר חיים יצו, הגדילו לעשות עמו אות לטובה עושים ומעשים מעשה צדקה, והיו לו לעינים לפה ולמליך טוב לעשירי עם רבים ונכבדים מבני אשכנז, הנכבאים שם ונתנו איש כמתנת ידו, גם אלה יצמדו על הברכה המשולשת בחורה ראשי פרנסי וגבאי ומנהיגי ק"ק ספרדים אשר בעיר הג"ל היה וינישטי בכ"ר אברהם ובנו החכם הגביר המרומם ברום המעלות, רודף צדק וחסד, וידאל נריו, היושב היום בעיר ואם בישראל שלוניק . . . גם לרבות הני גברי יעקב אליהו יצו, מרדכי אליהו, משה רוטה שמואל אריה, יהודה שמו, עזריאל רוזאניש, שמעיה אבטליון, גיליכון בכ"ר אשר, וינישטי מאסה, שלמה די מאייו, אשר בכ"ר יצחק, כל אלה עושים מאהבה ובנפש חפצה . . . ושם נמצאו ושם היו ראשי וחשובי יחידי סגולה ק"ק סאראי-בוטנא, ראשון הוא הגביר המרומם כה"ר משה הלוי, הוא וחחניה ואחריהם כל ישרי לב: שלמה הלוי, חי דאנון, חיים אשכנזי, משה בכ"ר יצחק הלוי, אברהם אלטאראץ, משה פיינץ, ובנימין פינסה, גם הללו טעונים ברכה, יחידי וגזברי מסני קהלות קדושות מונישטיריו יע"א (שנמצאו בעת ההיא בווינא) החכם המעולה ברום המעלות כבוד הרב כהיר מתתיה אברהם נריו . . . והוד והדר חביבו ידידו הגביר המרומם גשא ורם כה"ר יצחק שמואל מודיאנו נריו, מתושבי עיר ואם בישראל — שלוניק.

בחור סופר כתב ר' יהודה סיד שני חלקים מספר, נר מצוה, ראשית בכורי פרי עטו היה ס', קהלת יעקב, הנספח לספרו, נר מצוה, חיב, ובראש הס' הזה, שנקרא בשם, קהלת יעקב, כתב: אני עני הוא המדבר פה סופיא יע"א, עיר עזו לנו בשליש התיכון לחדש חמוז מהאי שחא בהתאסף (התקמח) ראשי עם לפ"ק ונפרצות יהודה יקבץ ובאו בציון ברינה גבוא לשכנותיו

בקבוץ בניה בני חגיגי. בה מעתיר העבד הנרצע ליודעי דת ודין ושותה בצמא את דבריהם הנזולים מתוך בור סיד. הצעיר יהודה בכיר מנחם סיד. הסי נר מצוה מיוסד על הרמכים ועל מה שדבר בס' המצות. והוא מלא וגרוש ביאורים המתקבלים על הלב. באופן שהיה חשוב בעתו. ועד היום נחשב בעיני העוסקים במקצוע הזה. נדפס בדפוס החכם השלם והכולל כמוהר"ר יוסף מלכו בשלונ'יק בשנת תק"ע. החלק הב' הוא קיצור הני כללי. אשר הוגף ואשר הורס כטיפה מן היס מספרו זה. כלל גדול מאסף לכל המחנות. ונדפס בשלונ'יק בדפוס המחוקק סעדי הלוי. גין זוכר להמדפים המפואר ר' בצלאל הלוי אשכנזי. עוד הדפיס קודם לכן ס' בשם. אות אמת. מכיל דיני קריאת התורה. וקונטרס אחד על ברכות השחר (שלונ'יק תקנ"ט). ר' יהודה סיד השאיר אחריו כן יחיד ושמו כשם אביו מנחם. המכונה ג'ליבון. ושתי בנות שהשיא — האחת לחכם השלם כבוד הרב ישראל ברכה מסופיא. והשניה — לחיים מושקונא מבאזארג'יק. ממשפחת רם איש תבנות. מצאצאי משפחתו נודעים עד היום בסופיא. לעת זקנתו של ר' יהודה סיד אותה נפשו לעלות לארץ ישראל. ויתישב בשנת תקס"ט בצפת. ושם נפטר לעולמו בשנת תקע"ה.

אחרי שנסתלק משרותו ר' יהודה סיד מינו תחתיו את ר' אברהם ן ארולייא. שנוסף על שמו שם אהרן כאשר חלה את חוליו אשר נרפא ממנו. הוא היה חניך הישיבות החשובות באזדרינופלא. אשר שם גולד בערך בשנת תק"י. הוא נמנה עם הפוסקים החשובים בדורו והשאיר אחריו פסקים רבים. אשר נאספו על ידי בנו. ר' חיים. בקבוץ הנקרא ס' "מים החיים". מכיל קונטרסים שונים כי באו בו בערבוביא פסקים שונים מהאב ומהבן. בראש הס' הזה בא קונטרס "מי הברכה" ובנו. שאסף את החומר הזה כתב: "קונטרס זה אליו פי קראתי. מי הברכה" מכתבי הקדש הרב אדוני אבי הרא"ש זצ"ל. הגני מפתח פיתוחה. פיתח בברוך. כי הוא מזומן לברכה. והוא נשא ונתן בימי חרפו דבר חשוב כברכה. נפשו בטוב תלין אל המנוחה". בקונטרס הזה באה תשובה שכתב בשנת התקמ"ה. והיא תשובתו על מה שכתבו התוספות פרק כיצד מברכין דל"ח ד"ה האי דובשא דתמרי וכו'. בימי חרפו היה בקושטנדינא ושם שאלו פיו אם מותר להפסיק בשיחת חולין בברכת המזון אחר שסיים ברכת הטוב והכטיב. ויורה שאסור להפסיק. כנראה היה פעם שגית בקושטנדינא בשנת תקס"ט. בחג הסוכות. והלך להקביל פניו של הרב החסיד ר' אברהם הירון. ונשא ונתן על ענין מצות לולב בזמן הבית (שם. סי' י'): בשנת תקס"ט. אחרי שהלך ר' יהודה סיד לארץ ישראל. מינתה אותו העדה בפליפפולי לעמוד בראשה למורה צדק לזמן ארבע שנים. אילס הוא נשאר שם עד יום

מוחו. ראשית פעולתו היתה בדבר מנהג קדושי האשה. וזה דבריו: ואם כן
פה פיליבי יע"א. הגם ששמעתי שכן נוהגים לקדש תחילה. ואחר כך לברך. בכל
ענין אפשר שטעו ולא ידעו לחלק כהו. אבל בעיר עזו לנו אדריאנו יע"א הן אמת
שנהגו לקדש תחילה ואחר כך מברכים. הוי דינא דהוא אתא דלא חיישי לספלונות
(שם. סי' י'). בשנת תקס"ט היתה מריבה בעדת רוסג'וק, ור' אברהם בן
ארוליא עמד לימין העדה החדשה. בהתנגדות להוראת הרב מאנדרינופלא.
ר' מנחם בכמה"ר מרדכי והקשה לערוך תשובתו לאמר: אחר שהרב מסיק
לחיובא לכל המכששים, איך מביא כבוד חורנותו גר'ו (ר' מנחם) מן החיוב אל
הפיטור? אין זה אלא מרוב הפצו לזכות את החייב. נבהל להשיב. ותפס לשון אחד
של הרב משפט צדק (ר' מאיר שם טוב מלמד). ולא שת לבו לגמור סיפה
דמילתא. כדרך בעלי הוראה להורות הלכה למעשה. בפרט כבא להשיג על דבר
חבירו שצריך לכון את לבו. הדק היטב סן נהיה לבווי (מים החיים). דף צ"ח
ע"ב). וגם ר' יוסף אלקבץ מאנדרינופלא תמך בו. דברי אברהם
בן ארוליא מיוסדים על המעשה שרבני אנדרינופלא הפצו להסתדר
על העדות המשועבדות להם ולהתערב בעניניהן הפרטיים. וזה היה למורת רוח
הרב הזה. שהשיג תמיד על הרצון לנהוג ביד חזקה. כמו שהיה נהוג בעת ההיא
אצל הנוצרים. שהפטריאך היוני בקושטנדינא משל בכל העדות היוניות
והבולגריות ברב תוקף והכריח אותן לקבל כל דבריו בלי שהיות. ודרכם של
ר' אברהם בן ארוליא ובנו ר' חיים היה תמיד לשחרר העדות בערי
המדינא מעולם הכבד של הרבנים באנדרינופלא.

בשנת תקצ"ו נשאל מיחידי הקהל על דבר המס שמטיל עליהם שר העיר
פעמיים בשנה בקאסוס (תקופת החורף) ובחידירליו (תקופת הקיץ). שהוא
על הבתים כנודע, וכאן במתא הנזכרת יש להם חצר גדולה הנקראת קייריכ'אן.
שאר איי. שבחוכה בית הכנסת ודרים שם משרתי הקהל ורוב ישראל דרים
שם. ומיעוטם דרים מבחוק. במאלי (כרחוב) התוגרים. והשר הטיל עליהם מס.
על כל מאלי ומאלי. וגם הטיל מס על החצר הנזכרת. בדרך חאגיס
(מעונות). לפי רוב הבתים. עד שעלה חשבונם סך גדול כפלי כמלים מאשר
עלה לדרים מבחוק. בתוך מאלי התוגרים. והנה הגם שבעלי הנכסים והדרים
בחצר הנזכרת עניים גינאו. ואין בחוכם מפורעי המס כי אם ארבעה וחמשה
אנשים בינוניים שפירעם לפי מיעוטם ועניים. ועתה לשאול הגיצו. היעלה על
הדעת שהם יפרעו עול מס המלך וארנוניות. והעשירים שמבחוק יפרעו מיעוטא
דמיעוטא לפי חשבון הבתים שלהם כגון דא? ודאי לקתה מידת הדין. והעשירים
משיבים ואומרים דדינא דמלכותא היא שמטיל המס על הבתים. ומולם גרם
להם. ותו דכבר מקודם קדמתא ערערו על זה קמי הרב מוהרי"ם (מנחם) והטיל

פשרא ביניהם שיסיעו העשירים במס החצר. מחצה הם ומחצה הורים בחצר. ובני החצר משיבים: עד כאן סבלנו לפי שהמס שהיה מטיל היה מעט מזער. ותו שהיו דרים בחצר מקצת עשירים, אבל עכשיו דהן בעון נתרבה המס אשר לא נוכל לסבול אפילו לשליש ולרביע, ויצאו מן החצר כל בעלי כסין, והיה הנשאר בחצר עניים מדולדלים ומשרתי הקהל, לא נשאר מפורעי המס כי אם מעט מזער, וגם הם אינם פורשים כי אם מפני הכבוד, ואם הטיל פשרה הרב הנזכר שיפרעו מחצה ומחצה, מסתבר שהיה באותו פרק בחצר רוב פורעי המס ומיעוטם היו מבחוק. עד שכמעט היה נוגע לכולם לפי ממונם נערכם. ועוד שואלים: כשהם גובין מן הבתים, היאך נגבה מן הדין אם הוא בונה בית בבית, כקטון כגדול יחד, עשיר ואביון, אך לפי הממון ולפי רבוי הבתים, ותשובת ר' אברהם ך' ארולייא היתה להטיל שבה ממון (הקרן, לכל איש ואיש) אם מטילין (מצד המלכות) על הקרקעות דוקא, אף על פי שיהיו הבעלי בתים עניים, דאין לך דין מעוקל כזה שיפרעו העניים בשביל העשירים, דהגע בעצמך, אם לא יהיה לעשירים בית מקנה אלא שהם בשכירות, היעלה על הדעת שיהיו פטורים מכל מסים וארנוניות ויהיה מטל לפרוע כמו כל בעלי בתים הגם שיהיו עניים מדולדלים ודא י, שאין הדעת סובלתו (מים החיים, ה"מ סי' כ"ז). כמובן ר' אברהם ך' ארולייא, שהיה מטבעו נוח לבריות ותמך תמיד כידי העשוקים והעניים, השפעתו היתה גדולה על המון העם אשר הוקירוהו ויכבדוהו על כן מינויו בתור רב-ומורה צדק נעדר עד יום מותו, בתור רב ומנהל בעת המיא נמנה עם הרבנים היותר מובהקים ופסקיו היו תמיד מלאים וגדושים מכל ספרי הפוסקים שהיה בקי בהם, ולא יסוג אחור מפני העבודה הכבדה להעמיק בנבכי ים הפוסקים עד הוציאו לאור הענין אשר עסק בו, עוד בהיותו באגדרינופלא בא במשא ומתן בעניני הוראה עם ר' יעקב אברהם גידון (מים החיים, סי' ה'), ונמשכה מרוצת מכתבים ביניהם אף אחרי שעקר דירתו מפיליפופולי, כנראה מתוך „אביר יעקב“ (יו"ה סי' ב' ד' ז', אה"ע סי' א' וסי' ל"ב), בשבתו בפיליפופולי היה מעשה באיש אחד שהיה אבל ובינים כיט לאבלו קרה לו אסון אחר במשפחתו וקודם שחודיעו לאבל שאלו את פיו אם יכולים להוליך אותו לגלחו בו ביום, לפי שהיה איסחניס ומצטער, וכשיכנס לאבלות פעם שנית יגדל צערו מרוב שער וחוששים שיקפוץ עליו חולי עינים או איוה מיחוש, ובאותו הרגע זכר שקודם חמש עשרה שנה הורה להתיר לגלח על פי דברי התוספות, (שם חלק מי המרים, סי' ג') והפסק הזה נדפס בס' חקקי לב (חלק א', סי' נ"ג). ר' אברהם ך' ארולייא נפטר לעולמו ביום ג' חיי לחדש ניסן שנת תקצ"ט (לפי נוסח מצבתו, אשר העתיק ידידי ר' שמואל בני מין מבית הקברות בפיליבי):

מצבת הרב אברהם ן' ארוליא ז"ל

ספור השיר.	בכל העיר.	ואחז ציר.	ואש צרב
במר בוכים.	נאנחים.	ואך אביר.	וסאון רב
למורי הר.	סאור נהר.	ומורה הר.	בקהל רב
היאך פה צח.	בחג מסח.	פתע פסח.	ונפל רב
וכמו נהר.	צפר נהר.	בצלע הר.	לאוהבי רב
יחיב סבא.	הלא צבא.	לישיש צבא.	וערב רב
והוא אביר.	בכנן ערך.	ואין ערך.	כמותו רב
בזאת נחם.	בהנחם.	כנף שכן.	באור הרב
להנחיל יש.	בצל ד שי.	ויחד שי.	מאוצר רב
חוא אדוני.	אבי מורי.	הרב הכולל.	בכל ישראל להלל.

כמור אברהם ן' ארוליא ז"ל נפלה עטרת ראשנו ביום ג' ח'י' לח' ניסן דהאי שחא החקע"ט ובא סימן הלא תדעו כ"י ש"ר וגדו"ל נפל היום הזה בישראל לפ"ק והיתה מנוחתו כבוד ברוך הגוזר.

אחרי מות ר' אברהם ן' ארוליא מנחה עדת פיליפופולי. שנשארה זמן מה בלי מורה את הרב ר' משה יצחק הלוי. ששרת בקדש בעיר שיאקיר-קיווי (כעת פירוט). אמנם לא עמד ימים רבים בעיר הזאת. כי בשנת תקי"ט נקרא לסוסיא לעמוד כראש העדה. כיון שהרב ר' רחמים אברהם וינסורה. שהיה שם ראש ומורה צדק. נכססה נפשו לעלות לארץ ישראל. דרך פיליפופולי ואנדריגופלא לקושטנדינא. לעבור שם דרך היט. אמנם לא אסתייעא ליה מילתא. בהיות שהשודדים הקירג'אליס פשטו בימים ההם כסביבות אנדריגופלא. ואי-אפשר היה ללכת מפיליפופולי לעיר הזאת. כי כל הורכים היו בחזקת סכנה*).

ר' רחמים אברהם וינסורה. בנו של ר' דוד שבתי וינסורה. נולד בעיר ססאלאטו בדאלמציא. בערך שנת תקי"ט. ונדר עס אביו וכל משפחתו לוידין בשנת תקל"ט. הוא התחנך בישיבת אביו ודודו ר' אליהו וינסורה. ומימי נעוריו היו לו ידיעות בחכמת ישראל ובתלמוד. אביו ר' דוד שבתי וינסורה. מחבר הספר "נהר שלום" (אמשרטרם תקל"ד). נפטר לעולמו בוידין ונקבר שם. הרב דר' מרדכי גרינואלד. שהיה בוידין בשנת תרנ"ה. כתב שטצנתו נמצאה שם ועד היום נוחגים (בוידין) ללכת אל בית

* ר' משה יצחק הלוי נפטר בסופיה בשנת החקע"ט ועל מצבתו כתוב: "השקדן בחירה בסובלי חלאיס". ואיבר כמה פסקים. עיין שלכלת רבני מושיא. לר' דוד סיפאנו. סימן כ"ט. (י. ר. מלכו)

הקברות להשתטח על קברו ולהתפלל ¹¹.

ר' אברהם וינסורה, שנקרא אחרי כן רחמים מסכת חוליו שנתרפא ממנו, נחמנה לרב בימי נעוריו על העדה הקטנה הספרדית בבוקארשט או כאשר היו קוראים אותה, לועזים, בהבדל מהעדה הגדולה האשכנזית, ובכל עת שהיו צריכים לבית דין היו מצטרפים האשכנזים והספרדים יחד, והנה היה מעשה בית דין בענין אשת מדנים הומיה ומורדת ומקללת הווי בעלה בפניה, ועושה דברים מכוערים תמיד, כמפורש בזכרון עדות ובמעשה בית דין שניתן על זה מאת רבני העיר הנזכרת, הלא הם כמוה'ר אברהם וינסורה, מארי דאתרא של הלוצנים, וכמוה'ר חיים אשכנזי, מארי דאתרא לאשכנזים, ודעתו של ר' אברהם וינסורה היה שיש לחשוב את האשה הזאת כמורדת, ויכול לגרשה בעל כרחיה, ואם לא יוכל לעשות כן מותר לישא אשה אחרת על אשתו, על זה נשאל ר' יעקב אברהם גירון שהורה שדעתו אינה מסכמת לא עם ר' אברהם וינסורה, שבכל מעשיה אינם מתכררים התנאים הצריכים למורדת; ולא כדעתו של ר' חיים אשכנזי, שגור שצריכה להפסיד כתובתה בדין עוברת על דת, והוא רואה בזכרון עדות רק שהיא מקללת את בעלה והמיה בפניה, דאיתנו אלא חירוף ובזיון, ודעתו היתה שעל הרוב מותר לו לקחת אשה על אשתו, ואין לחוש לגזרת ר' גרשון מאור הגולה, שלא היה כי אם עד סוף אלף החמישי, ומשם ואילך אינו אלא משום מנהג ותקנה, ואוליגן בה לקולא, והיותו מהמחמירים צריכים על הרוב הסכם מאה חכמים להתיר הגזרה ההיא, וכיון שכן אין ספק שבהסכמת מאה חכמים שיש די והותר להתיר לישא על אשתו.... גובין הכי והכי הריני מסכים עם המתירים, ובפרט לפי מה ששמענו שבקושטא נמנו הרבנים וכמה חכמים להתיר, וגם ככאן (אנדרינפלא) הסכימו להתיר, הרב הגדול ר' מרדכי בכמה'ר מנחם ובנו ר' יוסף רפאל ועל פי דרישתם נמנית גם אני עמהם להתיר, כנראה הענין הזה נמשך יותר מדי, כי בשנת תק"ע נהמנה ר' יוסף רפאל לרב הכולל באנדרינפלא (אביר יעקב סי' ליד), ובעת ההיא טרם היה ר' רחמים אברהם וינסורה בבוקארשט.

ר' רחמים אברהם וינסורה לא עמד ימים רבים בבוקארשט, כי דעתו היתה להתישב בארץ ישראל, על כן לקח משה גדודים בידו וילך דרך ניש ויעבור על פני איסקופיא, אולם בימים ההם לא היה באפשרות לנסוע הלאה במוקדון, אל באניא ושלוניק, להפליג משם באניה, בסבת מרידת עלן פחה מיאניא, אשר פשטה בכל רוחב המדינה ההיא, על כן נאלץ לשוב

(1) דברי מרכי (סופיא 1804) דף 12.

על עקבותיה, וכנראה מן העת ההיא נבראה האגדה על המקרה שהיה לו בבית הקברות באיסקופיא במצבתו של נתן העזתי. והענין הזה נשתבש עד שהגיע לאוזניו של ר' חיים פאלאג'י, שנפטר הנקבר באיסקופיא, כמובא בספר "כל החיים". והנה אנחנו רואים שר' רחמים אברהם וינסורה נחשבו בניש ועמד שם זמן-מה כראש העדה, כנראה מהסמכתו שחתם כיום י' לח' חשוון, שנת תק"ס (באר מים חיים, סי' ר') ושם באה חתימתו: רחמ"ל אברהם בכמהור"ר שבהי וינסורה זצוק"ל. אי אפשר לברר מתוך המקורות שהגיעו לידינו אם נחשבו זמן רב בניש או אם כבר נחמנה לעמוד כראש העדה בסופיא. בכל האופנים, בשנת תקס"ה, עבר דרך רוס'יוק ושם היתה מחלוקת נגד שמואל בכיר אשר, וימסור בידו כתב תעודה לאמר: "כל כי שמע דיבת רבים על שמואל בכיר אשר, ובקש לעשות בו משפט ושאל ממנו ח"ק גרוש בתורת קנס, ושם נמצא שליח מארבע ארצות ובא לפניו והתחנן אליו שימסור בידו דינא דההוא גברא, ולא אבה שמוע לפני שלא היה בקי בו. עד שבא אליו הרב מר דודו ומר גיסו מוה"ר אליהו וינסורה גר"ו והפציר בו, עד שמסר דינא בידו בתנאי שיכוף כאגמון ראשו לשמע דברי חכמים, ובפרט דברי הרב מר דודו הנז', ובכך ידיו מסולקות הימינו" (מים החיים ד' ק"ב, ע"א).

בשנת תק"ע רואים אנחנו אותו שעומד כראש העדה בסופיא. ולפי עדות ר' מרדכי גרינוא לד היתה קיימת בזמנו רשימה של הערכה. שנשרפה אחרי כן בשרפה הגדולה בסופיא. ומתוכה העתיק הדברים האלה: "ושומע לדברי חכמים ישכון בטח ושאנן, פי המדבר העומד לשרת בקדש בשלושה ק"ק היו פה סופיא ביום ערב שבת קדש מסדר בראשית שנת תק"ע בשופר לחירותינו, וקים הצעיר רחמים א. וינסורה ס"ס" (דברי מרדכי ד' י"ג, הערה י'). בשנת תקע"ב היה מעשה בעיר זאגרה העתיקה שנעלם כשם האיש אברהם סאראנגה. המכונה קונורטי, ולפי העדויות שנתקבלו בתחילה התיר ר' רחמים אברהם וינסורה האשה להנשא, ולא דקדק בראוי בעדויות שהגיעו לידו. והנה אחרי זמן נמצאו עדויות אחרות שמתוכן התברר שהאיש ההוא ברת לויינא, ובשום אופן לא נהרג. בינתים התיר הר' וינסורה את האשה העגונה הזאת על דעת עצמו, אף כי חלקו עליו חבריו ולא הודו לה, והוא לבדו נשאר בהיתר זה על פי קול הברה ששמע שמת גם היבם, כי היא היתה זקוקה ליבם. ועל זה התרעמו עליו רבני אנדרינופולא שעשה שלא כדיון. ר' אברהם הצטורק בפסקי שכתב בשנת תקע"ב, ודבריו היו שלפי דעתו האשה הזאת מותרת להנשא עד שיסכים הרב המופלא ר' מנחם בכמהור"ר מרדכי מאנדרינופולא, ומאז ועד עתה עבר קצת זמנאות בינינו בדבר הלכה זה, עד שהיום האיר וורת

בכתב מאחד המיוחד בבית דין של הרב הנזכר מבשר ואומר שנשאו ונתנו בזה, וגם הם הסכימו למעשה על ידי ואתה דא שריא, אך ורק כי היו דבריהם וכיון דבידינו לעשות חפוש, וכן עשיתי, ושלחו מתם מעיר זאגרא יע"א מעשה בית דין חשוב ועשו החפוש כדת של תורה... האשה הזאת הרי היא מותרת, ואף שבמעשה הבית דין העידו על החפוש ממה שאמר אחד מהנך ארחי ופרכי, הדברים החם מצד עצמן הבל המה, ומכל שכן לידענא את האיש ואת שיחו גברא דלית כותיה מלרע והמיר דתה, באופן שההיתר הנזכר יחד הוא שלא תמוס, ככל אשר אמרנו למען תהיה לעדות ולראיה ביד האשה, כתבתי מה סופיא" (אפיר יעקב אחיע סי' ד' דף קי"ד ע"ב).

כנגד זה פסק ר' יעקב אברהם גירון שיצאה חקלה מיד ר' רחמים אברהם וינסורה שבחולשתו ובנטייתו להקל לא השגיח כראוי בעדויות שבאו לידו וכה דבריו: "כי מעשה שהיה כך היה, שר' אברהם הנזכר (וינסורה) שלח קונטרסים להתיר העגונה הזאת, על פי מעשה בית דין הנעשה בעיר פיליבי יע"א ממה שהעידה אשה אחת ששמעה מפי גיסה גרשון בהיותה בזאגרה שלילה אחת בבואו מן ה"דיליס" אמר לה שאמרו ה"דיליס" הרגנו יהודי אחד, ואמר גרשון: מי הוא זה? והשיב לו אידין אוגלו: הרצחן האחד לקח כלי נשק בידו והרג אותו ואנכי הכיתי על ראשו והרגתי אותו לגמרי, כמבואר במעשה בית דין, ור' אברהם הנזכר כתב על סמך עדות זו להתיר, מאותה שכתבו הפוסקים במדבר על הידוע דעובר בכל השמות ושלח קונטרסים לר' מרדכי בכמהריר מנחם נריו אם יראה בעיניו להסכים עמו, והנה מלבד מה שהרב ר' מרדכי בכמהריר מנחם לא הסכים עמו, לא הוא ולא בית דינו יב"ץ, אף גם זאת כי מר בריה ר' מנחם בכמהריר מרדכי נריו בנה על פסק ר' אברהם (וינסורה) דייק ושפך עליו סוללה וסתר כל בנינו בטוב טעם ודעת, בדברים חיים וקיימים... ובסוף דבריו סגר את הדלת והעלה לאסור, ואחריו יאיר נתיב רב אחאי כמוה"ר יצחק אלקבץ המכריע את כולם... והיה מתמיה על דבר ר' אברהם (וינסורה) גר"ו כמבואר בקונטרסים באופן שעיקר דינו ופסקו שכתב להתיר, רבו עליו חבריו ובטלו את דבריו והיו כלא היו" (שם דף קי"ז ע"ב). דעתו של ר' יעקב גירון היתה שהיא אסורה להנשא, על סמך העדות שבאה על ידי ארגאוס אחד, תושב פיזארה, שהעיד בזאגרה שהוא יודע בבירור שהאיש אברהם מאראנגה, המכונה קונורסי, המיר דתו באלבאניה והוא יושב שם מתעסק בבאקאליק (מכולת). מעתה איתחא דא רגליה לנחושתיים הוגשו בככלי העיגון בשלשלאות של ברזל בפני קשרים זה על גבי זה, עד שיצא לה זכות ממקום אחר, והאל ברחמי יצילנו משגיאות ומטעות לא יוכל לחקן וכו'. הנה כי כן

רואים אנחנו, לאסון האשה הזאת, שהיו שלשה מיני מעשי בית דין בזאגרה: האחד שהומת קרוב לעיר, האחר שראוהו בוייגה והאיש המעיד לא היה זוכר את שמו, וכאשר הזכירו אחרים אותו היו דבריו שבאמת עתה הוא זוכר שכן היה שמו, והמעשה בית דין השלישי היה שאיש ארנאוס ראה אותו בתור מומר באלבאניא ולפני העדויות המכחישות זו את זו בכלל ובפרט, ר' אברהם ויגטורה סמך על העדות הראשונה, ורבני אנדרינופולא פעם על העדות השניה ופעם על השלישית. באופן שמצב העגונה היה נורא— ולא הגיעו לדינו תוצאות המקרה הזה. בינתיים גמר בדעתו ר' אברהם ויגטורה להתישב בארץ ישראל, וכעברו על פני סליפופולי באות לבקשת העדה לעמוד שם איזה זמן בתור רכ הכולל, כי הדרכים היו עדיין כחוקת מכנה הן מצד היבשה והן מצד הים, ויארכו לו הימים שם, עד שנת התקס"ט שנפטר לעולמו. מימי שבתו בפיליפופולי נשארו קצת רשמים כספרי הסוסקים, בפרט בס' "מים החיים".

וזה נוסח מצבתו אשר העתיק בעבורי ידידי ר' שמואל בנימין, רב הכולל שם:

ז"ק ארש	...היבקש בשבר	האנכי אשירה
אזעק מה	ולכלה יימר,	אש מצרה
בצאת ינון יקירי	לעת קרא קרי	לספוד יצרה
להלקח המור	ומישר הדור	בדרך ישרה
והוא בפעלים	בתלמוד גדולים	ורבוי תורה
מקור בינה נרפס	בעון דור נתפס	זרוע וגבורה
הרב המובהק	כסדרה בוק	ארי שבחבורה
שם כבודו רחמים אברהם ׀ הרב, גהר שלום	שבת ויגטורה	
זלהיבא וי' לאדר א' נחבא, לפרט וימת איברי'ה' ב'שי'ב'ה' ט'י'ב'ה'		
.... בהסמרה ארי, עלי דרך, בצרור החיים סודה, אדוני יצורו וכתוב מלאכין,		

בשלום בא נוהין, לאור אשר הכין, אספקלריא המאירה 5589.

אחריו בא לפיליפופולי ר' יעקב פיינץ מרוסג'וק ולא ישב בה כמו שכתבנו לעיל, אלא קרוב לשתי שנים, וישלחו לקרוא את ר' חיים ׀ ארולייא לעמוד כראש העדה, והיה זה בשנת תקצ"ב, ולא היה מצפצף, אולם אחרי עשר שנים החלו לערער עליו, בעת ההיא הגיע לפיליפופולי שליח מארץ ישראל, לקבץ נדבות למען ירושלים, ושמו ר' יוסף מוסרה, והנה נחלה וימת ויקבר בעיר הזאת, ועד היום אחה מוצא מצבת קבורתו בבית הקברות שם. מצד צפון נמחקה כולה ביד העת, ומצד דרום: "ה"ה החכם השלם והכולל שר"ר הנבק"ש כמוהר"ר יוסף מוסרו זלה"ה, מתוך עיר הקודש ירושלים

תובב"א. וימת יוסף וישם בארון ביום הששי עשרה לח' מנחם שנת התקצ"ג ומ"ך.
בחקופה הזאת פרץ סאר מסחר היהודים בפיליפופולי ורבו הסוחרים
שבאו מן החוץ לסחר בה. אולם מכיון שאלה האחרונים לא השתתפו בסמי
הקהלה. יכלו למכור את סחורותיהם יותר בזול והתחרו עם הסוחרים המקומיים.
כדי למנוע התחרות זו נסו פרנסי העדה להטיל מס גאבילה על היהודים
סוחריי-חוץ. בכל זאת רוב הפוסקים ומורי ההוראה לא הסכימו להם (על
המסים בפיליפופולי עיין ח"ד דף 262).

עוד מעיד בן הדור ההוא שבשנת תקפ"ב באו מסופאי דוד
חזקיה ואחיו יעקב, שהיו שותפים. והתישבו בעיר. ועזבו שם את
אהרן בן יעקב חזקיה שישא ויתן בעדם, ויפרע בעדם ויתפרע
מהנושים בהם. ועברו ימים וכאו האחים הנזכרים עד משבר. הואיל
והאח הגדול דוד חזקיה ישב בוויינה שכל משאכ-ומתנם היה שם. מאז
ואילך לא יכול איש מבעלי החוב לגבות אפילו שוה פרוטה. ואפילו ליתומים
ואלמנות. ובכלל נשארו חייבים לאהרן בן יעקב חזקיה. בנו של האח
השני. סך אלף פלורין של כסף בשטר-חוב שהתם בעדם כעודם בעיר
בילוגראדו. והשטר-חוב הזה היה ברשותו של דוד חזקיה שהיה בוויינה.
כיום יודעים בבירור שבהיות כל החברים בעיר ניש, אסרוהו וכבשוהו
ליעקב חזקיה בבית האסורים, ואז שלח אגרת לאחיו דוד חזקיה בוויינה
שהוא בצער גדול שיצילהו מידי חובי פרעונו. ובין כך ובין כך הגיע אברהם
כלב לניש ויצא ערב בעדו. ואחר כך שלח אהרן בן יעקב חזקיה אגרת
בתחינה לדוד חזקיה שיציל לאחיו מידי בעלי החוב שהוליכו עמו לעיר
בילוגראדו. ובעודם שם כתבו לאהרן בן אחיהם. שישב עמו בעד משכון
מעותיו. ובאותו זמן שישבו בבילוגראדו אהרן הגנ' עם אברהם כלב
שערב בעדו. נתחייב בשטר חוב לתת לו אלף פלורין של כסף בעד
השותפים. אביו ודודו. ובהיות ר' יוסף רפאל בפיליבי בשנת תקצ"א עמדו
לפניו לדין. בהיות שהיה בידי חתנו של דוד חזקיה איזה סחורות שהיו מן
השותפים האלה. וחפצו לשים עיקול על החוב ההוא. עד שפסק ר' יוסף
רפאל שחייב האיש משה אמאר. חתנו של דוד חזקיה. לפרוע לאברהם
כלב סך חמש מאות פלורין מירושת חמיו שמת באותו הפרק (בשנת ר' אליעזר
ח"ב ח"מ סי' מ"א). כל זה ילמדנו סוחר פיליפופולי עשו עסקים עם
ויינה. היו שולחים לשם סחורות ארצות המזרח. ומביאים סחורות אשר מוצאן
מאקרופה ואוסטריה.

בעיר השכנה באוגריץ לא היה להם רב קבוע בפרק ההוא ועל כל
הדבר הקשה היו פונים לפיליפופולי. ור' אהרן אברהם ן ארולייא

היה הולך פעמים רבות לעיר הקרובה הזאת.

[כעת ההיא היה כבאזארג'יק הרב דוד בכמהריר דניאל ׳ן מאיור שהיה מעורב בענין סיכסוך הבשר הבא מטיפא והנזכר בחלק ה' דף 167. (י.ר. מלכו). אחרי ר' דוד ׳ן מאיור, נשארה העדה ימים רבים בלי רב ומורה הוראות. עד שהיה מקרה שבשנת תקצ"א בא ר' יעקב פיינץ מרוסג'וק, ונתעכב בעיר הזאת עד שנת תקצ"ז, שאז עלה לארץ ישראל, ויחישב בירושלם ואם חתם על דבר אשה עגונה מיפו בשנת תקצ"ח (חוקי חיים סי' י"ט), ונמצאו הסכמותיו על ספר התקנות סודר תפלת ישראל, טוב ירושלם, ודברי שלום, (בשנת תרי"ב—תרי"ג), ותמיד היה חותם שמו: תולעת יעקב פיינץ. עוד נזכר שמו בין החכמים שהיו בירושלם בספרו של פרנקל (ירושלימה, דף 200). הוא חבר ספר, זכות אבות, פירוש על מסכת אבות, שנדפס אחרי מותו בשנת תרל"ד בסריסבורג, ונפטר בירושלם כ"ב שבט שנת תר"ט. מצבת קבורתו נודעת עד היום. אמנם הכתב שעליה נמחה משן העת. מבניו ובני בניו נודעים עד היום באוגראד, סליבנה, ובאחרונה — בכאזארג'יק וסופיא).]

ממורח לעיר הזאת ישבה העיר זאגרה-העתיקה (איסקי-זאגרה) ושם היה רב העדה ר' דוד קרישפין ממשפחה שהצטיינה הרבה בארצות הבאלקאן. לפי זכרונות בן המשפחה הזאת, ר' אליהו מרדכי קרישפין, מקור המשפחה הוא מספרד (צריך לומר — איטליא). בבואה לארצות המזרח התישבה בקושטנדינא, משם נדדה לאזמיר ושם הצטיינו רבים מבניה. בשנת תקצ"ח בערך העתיק מושבו ר' גמליאל קרישפין לאנדרינופלא עם בנו ר' עמרם חיים משה, המכונה מירקאדו (מלבד בנו זה היה לו בן אחר, ר' דוד קרישפין שלא נודע לר' אליהו) והוא היה הרב הכולל בזאגרה העתיקה. ר' גמליאל נפטר לעולמו באנדרינופלא ובנו, ר' עמרם-חיים-משה — נתמנה לאב בית דין בישיבת הרבנים לבית גירון, ובגלל סבת-מה (אומרים אמור שטעה ברשמו בספר זכרונותיו מעשה בית דין אחד, על כן דן בדעתו שחייב גלות — לכפר על העון הזה) העתיק מושבו ליאמבול ונפטר שם בשנת תקצ"ד. בעודו בחיים נתמנה בנו ר' אברהם גמליאל, הנודע ביותר בשם ההמוני בכור, לרב הכולל בזאגרה-העתיקה. כנראה במקום דודו ר' דוד שנפטר לעולמו (דבר שיוצא ברור מערך הסימנים), ולו היו שלשה

י' הענין צריך עיין אם הרב הנ"ל הוא אותו ר' יעקב סימני' הנזכר בחולות חכמי ירושלם לפרומקין ח"ג דף ט"א, כנ"ב ביד דיקס ספרדים בנוקארסט. רבלין תנפ שמה שבכעס ברור שצ"ל סי' צ"ז ותשובתו באה בחוקי חיים וכו'.

אכל טימן לריואנים שהרב הנ"ל נפטר בירושלם בכ"ב שבט תרי"ט. כי בזמן שפינקל מזכיר בין החכמים החיים בשנת תרי"ט. (י.ר. מלכו).

בנים: משה המכונה רבנו, שירש כסא הרבנות אחרי אביו חיים יוסף. שהיה שליח צבור בזאגרה-הצטיקה כל ימיו. הכן השני ר' חיים, נחבל כמאריה דאתרא במקום אחיו משה, שנפטר לעולמו כחצי ימיו, והוא הוליד שבועה בנים: ר' רפאל שהיה רב הכולל ביאמבול, אברהם, שלום, יהושע שהיה רב הכולל בקיואנליק, יצחק, שמואל, ר' אליהו, מרדכי שהיה רב, מורה ועורך עתון², ובת אחת וידיה³. ר' דוד קריספין הוא הראשון מן המשפחה הזאת הנודע לנו בשמו, ואצלו נמצא בכתב יד, כתוב בצעם ידו של המחבר, ספרו של הרב המקובל ר' יעקב בכ"ר שמואל למשפחת מאגיארה, הוא היה חמיו של ר' ראובן⁴ יעקב וחבר ספר קטן על הקבלה, אשר קרא בשם, חסדי דודי, כתב יד זה נתגלגל מיד ליד, עד שהגיע לידי ר' דוד קריספין בעיר זאגרא, וכאשר בא לעיר הזאת השליח הירושלמי ר' יעקב שאלתיאל ניניו ויראהו בידו — העתיקה, ובנדבת עשירי עיר קארנאבאד, אשר נתנו לו את האמצעים, הדפיסו כליוורנו בשנת תקצ"א. אחריו עמדו בראש הקהל ר' גבריאל משה קריספין, קדושו של ר' דוד קריספין, ואצלו עמדו הדיינים: אברהם חובש ויצחק אסא.

בעיר הקרובה יאמבול היה מקרה שהרצו מיד לה' יעקב גירון באנדרנינסלא. וכה דבריו: השתא הכא שנת התקע"ה נודע אלי המעשה הרע והשערוריה אשר נעשית בעיר יאמבול בעשית הגבינות. שכולן נעשו בחלב שחלכו גוי ואין ישראל רואה. יען כל בעלי הצאן הם עדר עדר לבדו רחוקים זה מזה. באופן שאינו יכול לילך הישראלי לראות בשעת החליבה בכל הג'ארדאקים אשר הוא יושב במקום אחד. והגוים חולכים לעצמם. ומביאים אותו למקום הישראלי במקום אשר הוא עושה הגבינות. ומריקים כל החלב במקום אחד. וזה החילול לעשות אחרי פטירת המרבין תורה שהיה שם החסיד מוה"ר משה קרישפין שהיה מדריכם בדרך ישרה בכל מילי דמתא ובפרט בענין עשית הגבינות שהיה מכריחם ומוזהירם ליקח שומר על כל ג'ארדאק וג'ארדאק (מלוכה ששם מעבירים הצאן אחת לאחת וחולבים אותן) שיהא שם ישראל רואהו בשעת החליבה. ואחרי ירידת המאנדרה (מכלאות צאן). ששם מקטיאים הגבינה. גם כן הוא מכנפי לכל המאנדראגיים (מקפאי הגבינות) והשומרים ומטיל עליהם שיקבלו חרם סתם. אם ראו כל החליבה ולא

Luzero de la Paciencia Redactor. Rabbino : אהרן יוסף לוצ'קו (2)

L. N. Crispin Turnu Severin, Romania שנת ג' בריכות 15—16 תשנ"ח

13 אביר יעקב, יו"ר סי' ז' ז' י"ג.

זוהי ידם ממנה, וגם אם שמרו כדרך השומרים הכשרים בכל מירי שימור דבעי בענין הגבינות, בכדי שלא יהיה נזלם מן העין שיהיה הכל בכשרות. ואחר קבלת החרם היה נותן להם חזקת כשרות הגבינה כמנהג: והן בעון אחרי טטירתו התחילו לעשות איש הישר בעיניה ויר גדולי העיר היתה כמעל הזה ראשונה. שהיו לוקחים הרבה ג' ארדאקים לעשות הרבה גבינה, והיה קשה בעיניהם ליקח שומרים הרבה. ועל כן פשטה המספחת בעם שאפילו בג' ארדאק אחד לא היו חוששים להיות שם הישראל בשעת החליבה. והיו עושים זה בשאט נפש. אף כי יודעים היו מקורם שהיה צריך שיהא הישראל רואהו, אלא שהיו חסים על הוצאותיהם. שלא היו לוקחים שומר בכל ג' ארדאק וג' ארדאק. התחילו מעצמם לראות מעצמם בחלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו, וחלפו חק והפרו ברית. ופרצו גדרים על ראשונים שגדרו כזה. ובפרם כל סיבותינו אשר שמענו שמעם ונדעם שאנו אוסרים הגבינה הנעשית בחלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו, ומודעת זאת בכל הארץ אפילו לעם דארעא רקים ופוחזים המתעסקים בעשית הגבינות, כי סורו טמא קראו למו, אם יארע לשומר אחד שנעשה הגבינה מחלב שלא היה השומר שם בשעת החליבה, ועל כל אליו דהו אסרתי את כל הגבינות וכתבתי אליהם בכל תוקף כלכלי אכול ממנו נא ומכושל וסורו טמא קראו למו, וגם בכאן (אנדרינופלא) שהיה מאותה הגבינה אסרנוה על פי הוראת והסכמת רובם ככולם הפוסקים ראשונים ואחרונים אשר מימיהם אנו שותים.

והנה כי כן בדבר הזה גליתי און החכמים השלמים הדיינים המצויינים חכמי איסור והיתר. אשר במתא קושטנדינא יציא אשר שם גם כן הולכו מואת הגבינה ומכרו אותה בחוקת כשר, וכתבתי להם הדבר שירימו מכשול כאשר יובשר בעיניהם... והנה היום כן בא אלי פתקא על פתקא דנא מחכמי איסור והיתר יצאו מקושטא. יציא וכדין כתיב בגווה: על דבר הגבינה הנעשית ביאמבול שהיא מחלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו, חקף ומיד בהגיע לנו כתב ידיו... תזהרנו לכל החנונים שלא ימכרו לשום בר ישראל מגבינה הנזכרת אפילו שיעור בות, האמנם אחרי ימים גשאונו ונחנו בדבר הלכה, ושם אתנו החכם השלם הדיין המעולה עצום ורב כמותו אליה בכמותו ר' יעקב ז"ל, ועלתה הסכמתנו שהגבינה הנזכרת שכבר נעשית היא מותרת, אמנם מכאן ולהבא צריכים הזהרה גדולה ורום מעלתו נר"ו יזהיר אותם להתחילה שיהא ישראל רואהו מתחילת החליבה עד סופה, ועלית דמר המצוה הנזאת כי אתריה דמר נר"ו הוא להזהירם, שאם לא יעשו כן פושעים הם ומפסידים ממנום. כה דברי ממנוי הזמן המפקחים על ענין איסור והיתר פה קושטא יציא ברוב צוח ושלום. יוסף מימון. יוסף הלוי, חיים פינסקי. מחוך הדברים

האלה מתברר שקרוב לשנת התקצ"ה, אולי שנים או שלש שנים קודם לכן, זפטר לעולמו הרב החסיד ר' משה קרישפין שהיה מדביץ תורה ביאמבול והוא אבי המשפחה הזאת אשר ממנה יצאו רבנים רבים קרוב לדורינו, וכדורינו, ואחרי שנים מועטות מינו את החכם השלם ר' אליה בכמוה"ר ר' יעקב להרביץ תורה בעיר ההיא, ואין תפוגה שעלה בידו לתקן המעוות ולהדריך העדה בדרך הישר.

בעיר הקרובה איסלימלא או סליב'נה היה ישוב יהודי קטן הכמות, כאשר הבאנו כחלק החמשי (דף 168-169). בראש העדה עמד ר' שמואל משה אלצאצ'אג ואילו נספחו הדיינים יהודה יוסף דאנון, ורחמים אליעזר הלוי. רוב היהודים היו באים שם לרגלי היריד, שהיה שם פעמיים בשנה, ולא היו מתישבים בתמידות בעיר. בשנת תקצ"ב נעלם הסוחר ברוך ׳ החכם ר' הלל גאסיניו ולא נודע מה היה לו. והנה כשש שנים אחרי כן נגלה הענין על ידי מרת דודה, אלמנת שלמה מיסראני, שהעידה בפני הבית-דין באדרינופלא, איך בהיותה ביאמבול עם בעלה, סיפר לה בעלה שבהיותו בעיר סליב'נה, אשר היא קרובה ליאמבול, בא ברוך הנזכר, שהיה סוחר מקושטנדינא והיה בא לרגלי מסחרו ליריד בעיר ההיא, ויום אחד כאשר הגיע שם, בא אל חנותו, שהיתה בתוך המלון, והניח בידו את הכיס של טלית ותפילין ואיקבי אחת (מעיל קטן) ויאמר לו: אחוה החפצים האלה עד שאשוב כלילת הזה אשכב בחדרך, כי יש לי לגבות כסף מאשה תורקית אחת שמכרתי לה בהקפה, ויצא מחנותו ולא שב עוד. ובהיות שהאיש שלמה מיסראני כלה מלאכתו, ולא היה לו עסק בעיר והיה לו לשוב ליאמבול, לקח בידו החפצים שעזב הנעלם, וימסרם ביד חמותו של ברוך גאסיניו. שנה אחת אחרי כן שבה האשה דודה המעידה לסליב'נה, ויקר המקרה שבהיותה בחברת נשים אחרות, נכנסו לבית תוגרמית אחת וסיפרה להן איך יהודי אחד, הנקרא ברוך מקושטנדינא, אבד פה. ולמה לא חקרתם? כי דרך היהודים — באבוד איש חוקרים עליו, מה היה לו. והשיבה יהודית אחת: כבר חקרנו ולא ידענו מה היה לו. והשיבה התוגרמית: דעו שברוך הנזכר בא לבית האגה (תקיף תוגרמי) שהוא שכני לשאול מעות מאשתו שהיה מוכר לה בהקפה, ופתאום נכנס האגה לביתו ומצא את האיש הזר בחדרו, ויכעס עליו ויאחז בסכין, שהיה בחדרו ויהרגהו, והאשה התוגרמית קראה בקול: מה זה עשית? כי אין בו אשמה, ואנחנו ראינו דרך החור בכתלנו שעשה אותו חתיכות חתיכות, והטיל אותו בחפירה של בית הכסא. ועדות זו הועדה בבית-דין באדרינופלא בחדש שבט, שנת התקצ"ח, וכזה הועד על ידי מרדכי צרפתי, איך בלכתו ליאמבול עם עגלון

תוגרמי מעיר סליב'נה. סיפר לו כי בכל העיר ידוע מה שקרה לברוך הנעלם, שהתחז את ראשו האגה בהיות שמצאו בחדרו. על הענין הזה מסק ר' מרדכי בן באן כנשת להתיר האשה העגונה הזאת. ודבריו תמך ר' יעקב אברהם גירון, שהיה רבו (אביר יעקב. סי' יג' י"ד). נפלא לראות שבמקור הזה בא שם העיר סליב'נה שהוא השם הבולגארי לעיר הזאת במקום איסלימלה, שהיה השם התוגרמי והנהוג בעת ההיא.

מקרה מוזר קרה לאיש אברהם בכ"ר שלמה קירג'י (מדריך ומלוו נוסעים). תנשב העיר קיזאנליק הקרובה לערים האלה. בשנת תקנ"ז תפסוהו ליסטים, בהיותו בדרך זאברה, במקום הנקרא יורליאן דירי, עם יהודי אחד מתושבי סיקיר דאב (רודוסטו). היהודי ההוא נתפסר עם הליסטים בדבר פדיון נפשו ונפש אברהם הנו' בעד שש מאות גרוש. או לקחו מכיס כוללות זאברה-עתיקה שש מאות גרוש ושלחו ביד חיים אפו, אחד מתושבי זאברה. לתת את הכסף לליסטים. אולם הם אמרו שמה שנתפסרו בסכום זה הוא בעד המדריך היהודי בלבד, ותפסו את אברהם מקיזאנליק ודרשו שיתן גם הוא כופר נפשו, או שיתנו אחרים בעבורו. אחר ימים בא הנוצרי אחד לקיזאנליק וכוללות העיר מסרו בידו שש מאות גרוש אחרים לתת בידי הליסטים, לפדות את האיש אברהם. ובהיות שהאיש הזה לא היה יודע לקרוא, מסרו ביד הנוצרי לאות ולראיה סידור מסמית העומר, שהיה שלו, וכשנודע הדבר לשר העיר ציוה לעשות ערמה בדבר, ובמקום למסור הכסף שתבעו הליסטים ביד השליח ההוא שלה את הבולוק באשי (ראש השוטרים) שלו עם אנשיו לתור את המקום, אשר שם חונים הליסטים. וכן עשו הלך הבולוק באשי ואנשיו עם השליח, ולא עלתה בידם — לא לתפסם ולא לראותם. ברור הוא שהליסטים היו להם מרגלים בתוך העיר, אשר גילו אזניהם על דבר ערמת שר העיר. מיד ברחו מן המקום ההוא ולא נודעו עקבותיהם. ולפי עדויות אחרות, שנתקבלו בזאברה עתיקה בשנת תקפ"ה, בבית דינו של אליקים גירון השני בן ר' יעקב אברהם גירון, שהיה שם במקרה ובמצמד הדוינים יצחק אסא ונבריא ל משה קריספין, בנו של הרב משה קריספין מ"אמבול, הפילו הליסטים את אברהם מהר גבוה ונהרג. הדבר נודע על ידי יעקב אסא בן הרב רסאל אהרן אסא שהיה מאריה דאתרא בקיזאנליק. פעם אחת הלך לכפר הנקרא גאנג-אנלי, להוציא משם שמן ורדים שהיו צומחים על פני השדה במקום ההוא. ולילה אחד, בשנת התקפ"ג, באו אליו ארבע חוגרים מיוחדים מהכפר ואמרו לו: איך לא תפחד מהביא סה כסף לקנות תורדים במקום הזה, שהוא בחזקת סכנה? ראה שלא יקרה לך מה שקרה לאברהם

ב' שלמה מקיזאנליק, שנפל ביד הליסטים והטילו אותו מראש ההר. הנקרא מופלוש קאנאראסי, שהוא מקום גבוה, ולרגלי ההר נמצאו אבנים גדולות וסלעים ואם כשנופל אדם נעשה גופו אברים אברים (אביר יעקב, סי' י"ח). על הענין הזה השיב ר' אליקים אברהם גירון באריכות. בעיר הגדולה סופיא היה בשנת תקס"ז הרב הכולל ר' חיים יעקב משה הלוי, שמוצאו מקיוסטנדיל. בימיו נתקבל זכרון העדות לפני ר' משה יצחק הלוי שעבר במקרה דרך העיר הזאת, ושני דינים שנשפחו אליו ר' אלעזר נחמיאש ור' יעקב נ' יצחק נ' בנשת, בחדש אדר שנת תקס"ה, על הריגת היהודי דוד שבתי קונפורטי, המכונה פיפי, על שהיה כבד-פה, ושבדח לבי לגראד בעת שהחלה תנועת המרידה הסרבית. על הענין הזה כתב פסק ר' חיים יעקב משה הלוי רב העדה, ור' משה יצחק הלוי שהיה אחד ממקבלי העדות, וישלחו הפסק ההוא בחתימת שניהם לר' אברהם אלקלעי בדובניצה, אשר כתב על זה כדרכו התשובה. ארכה, כדי ל"ח דפים, וכן חתמו חמשה רבני שלוניק, וכולם הסכימו לדעת שני הרבנים הנזכרים למעלה, להתיר האשה העגונה הזאת מכבלי העיגון.¹⁴ נראה הדבר שר' חיים הלוי, אשר לא נודע שמו ממקור אחר, לא האריך ימים, כי שנה אחת אחרי כן, או אולי בעצם השנה היא כבר עמד ר' רחמים אברהם וינטורה בראש העדה בסופיא ומשם שלח את הפסק על ענין זאגרה-צתיקה שכבר בא זכרו. אחרי שנסע ר' רחמים אברהם וינטורה לסיליפופולי נקרא לשרת בקדש ר' משה יצחק הלוי, ששרת במקומות שונים בתור מאריה דאתרא, ולפי זכרונות משפחתו היה בתחילה בקאסטוריא, ושם שרת כשבע שנים.¹⁵ אחרי כן נקרא לשרת בקודש בתור רב הכולל בעיר שיאיר-קייזי (כעת פירוט), בערך שנת תקע"ב, ומשם הריץ דבריו לר' יעקב אברהם גירון באדרינוסלא על ענין עגונה אחת מקיוסטנדיל, על פי העדויות שנתקבלו קודם לבואו העירה ע"י הדיינים שהיו בעת ההיא ועדויות שנתקבלו בקיוסטנדיל. הרב הזה היה ידוע חולי במעט כל ימי שבתו על כסא הרבנות בסופיא, כמו עשר שנים. מראשית שנת תקפ"ט עד חצי שנת תקפ"ס (כנזכר).¹⁶ ר' משה יצחק

14 חסד לאברהם, חלק שני, אהרע סי' י'.

15 משה נסים, בתקופתו, וכן נראה בחיך החשובה, בס' אביר יעקב, דף ס"ח ע"א.

16 עיין למעלה עמ' 121.

הלוי השאיר אחריו ארבעה בנים : (א) הבכור ר' יצחק הלוי שנתמנה לרב הכולל בסופיא עד יום מותו. קרוכ לעשרים שנה. (ב) מאיר — נדד לבגדד ונפטר שם. (ג) אברהם. שנמנה עם הרבנים בסופיא ושם מנוחתו כבוד. (ד) יעקב, שנהרג בימי עלומיו על ידי לסטים בסביבות העיר; וארבע בנות שהשיא לתלמידי חכמים : (א) את בתו שמחה השיא להחכם השלם ר' יום טוב הלוי. (ב) ריינה שהשיאה „לאיש יקר רוחי יוסף מולכו. (ג) רחל. אלמנת הגביר יהודה אריה מסאמאקוף. שנפטר לעולמו כיום י' כסלו חריל. (ד) אסתר. שנשאת לאיש יקר רוח. החכם המרום שלמה ברכה. ר' משה יצחק הלוי כתב חבורים רבים אשר נפוצו בידיים רבות ולא זכו לדפוס על ידי בניו. ואחרי חמש וארבעים שנה התעוררה בתו רחל יהודה אריה. בהשתדלות החכם השלם והכולל ר' אברהם הכהן. מורה צדק בקי סאמאקוף. קצצה את כל הספרים אשר נשאו בכתב מאת פעלת מר אביה המהביר. והתחילה להדפיס את החלק הראשון אשר נודמן לה. והוא נקרא ספר „מעשה נסים“. ורבני קושטנדינא עשו הסכמה עליו לאמר : „מלתא דאמור אמרי שפר. מעשה משה זה ספר. כתב איש חייל רב פעלים קודש הילולים. הוא הורה הוא הורה. אסף וקבץ פעלים לתורה. מבעלי אסופות. אותיות מצטרפות. וכסף תועפות דמיטמרן ליה גליין וכו'. מלתא סהא גדולה בערי שותה. מחזיקינן טיבותא להרב המאסף אשר עשה אזנים לתורה. את מקומה הערה. למען יוכל כל מבקש למצוא דברי חפש. והיה העלמה אמר לה לשמה. כל מן דין סמוכי לנא בריך רחמנה דיהב לן אוריין וכו'. והחותמים על ההסכמה. בחדש תמוז שנת תרל"ד. הם : מאיר ׳ יעיש אברהם פאלאגיי. משה חגנאל. דוד קאלמה. הספר הזה מיוסד על סדר איב. כולל ציוני השם. ילקוט ומררשי רזיל. ומראה מקום כבודם. באופן שיקל מאד על המבקשים מקור הדינים והפתגמים. נדפס בבית הדפוס של אלקלעי בפרישבורג. בשנת תרל"ד. אולם לא עלה בידי האשה הזאת וכידי בניה לחדפיס יתר חבורי הרב הזה. והכתבייד בעצמם נפודו לכל רוח. והיו ימים רבים בידי בני משפחת אריה. אשר העתיקו. מושבם מסאמאקוף לסופיא. וכעת אברו. חבל על דאבדין.

בימיו היו בסופיא הרבנים אלעזר נחמיאס ויעקב יצחק ׳ בנשת. ושמותם נודעים לנו מזכרון עדות שחתמו כליות ר' משה יצחק הלוי בבית דין בסופיא בחדש אדר שנת תקס"ו (חסד לאברהם. אהיפ סי' ׳). לבד מהרבנים האלה היו עוד חכמים אחרים אשר באו מארץ רחוקה וביניהם ר' יוסף יצחק ׳ בנשת אביו של ר' יעקב ׳ בנשת. ונפטר לעולמו

בשנת תקע"ה לפי מצבתו שהיתה נידעת בבית הקברות הישן בסופיא. וזה נוסחה:

אנוש ראש איפה על אבן חקוקה. הסד וקונה על שבר יוסף איש חכם בתאניה ואניה. בו אבכה ואהמה. עין כמר בוכה יול מים כי גבר חרון ביום פקדו ממנו — ויושם בארון לבי בוער באש על יד הויה. האי שופרא דבלי עפרא נפש היפה. פתאום בא אידו ויוגע וימת יוסף בארץ נכריה. פה מקום קבורתו. החכם השלם כמחיר (יוסף) יצחק כנבגשת. נפטר יום ט"ו לחדש רחמים. שנת התקע"ה. תנצב"ה.

צוד היה ר' שמואל בן יוסף, שנפטר גם הוא בשנה הזאת לפי נוסח מצבתו, שהיתה בבית הקברות הישן בסופיא:

חיד עיני אנוש דמעה ביום פקדו שוכן ר(ו)מ(ה). נפש היפה. המלא חכמה ודעת. ערוך הספר וקונה. עלי אדם חשוב דשכיב בלא זמניה. כי נפקד ונעדר אנוש מוכתר בכתר תורה. תני ומתני קריה נאמנה. גבר חכם שקדן בתורה טובל יסורין. המי כחיר שמואל בן יוסף נ"ע. שמו נודע בשערים. נח נפשיה ביום י' לחדש ניסן התקע"ה. בעדן גן אלהים עץ וישרים.

בשנה הזאת פרצה המגפה ככל עוזה בסופיא. כנראה במצבתו של יוסף יצחק כנבגשת. שהקפידו לחקוק מלות "ויושם בארון", סימן לחולי מדויק. כי מתים כאלה שמים תמיד כארונות. ועוד אביא מן המצבות. שהיו טמונים בבית הקברות הישן:

"עולה היא מאת ה' שלושה נפטר בקצור ימים מנחה. יראת שמים חקוק בלבו הויה. המי. הני כמותיר משה בכ"ר היום נ"ע. נפטר יום כ"ה לחדש רחמים שנת התקע"ה.

"עין כמר תבכה ולבות בני אדם הנשים בלכתן. ילכו הלך ובכה זה צועק וזה יבכה. בה אדם כמה טוב. אשה טובה לפלא נדר או לנדבה. היא האשה הנבירה מרת יעל חנין. נפטרה יום ה' לחדש רחמים שנת התקע"ה.

בראה הדבר שהמגפה והדבר לא פסקו פסיקה גמורה בעיר סופיא. ומדי פעם בפעם נראתה המחלה הזאת יעשתה שמות בעם. שתי מצבות גשאר לנו מן התקופה הזאת. האחת של החכם יהודה יוסף הלוי מוידין. שהגיע לסופיא ונקטף במחלה הזאת:

חיד עיני אנוש דמעה. ביום שוכן רומה. נפש היפה המלאה בינה ודעה. וערוך הספר וקונה עלי אדם חשוב דשכיב בלא זמניה. כי נפקד ונעדר אנוש מוכתר בכתר תורה. תני ומתני קרייה נאמנה. גבר שקדן בתורה טובל

יסורין. ה"ה הח' המ' הר' יהודה יוסף הלוי נ"ע חושב וירין. נח
נפשיה יום ב' עשרה לח' אדר א' ראשון שנת התקפ"א.
מליצת המצבה הזאת דומה למליצת המצבה הקודמת לר' (יוסף) יצחק
בגבשט כמעט מלה במלה. והמצבה השנית מרמזת בדיוק על החולי ששרר
בכל תקפו בסופיא והפיל חללים רבים. זקנים ונערים. וכה נסחה:
בנו יושב צער, עובר ושב זקן ונער, וענתה העירה קולי ארים בלוי
ונהי בכי תמרורים. על חמד בחורים. כך וטוב והוא נער לספור לצרה.
על בן חכם ומשכיל בתורה. ה"ה והנה שו"לם כמוה"ר אברהם ן עזרה
נ"ע נפטר ביום כ"ו לחדש סכת שנת התקפ"ז.

בין הרבנים האחרים בסופיא נודע גם שם (חסר השם בבחי') בנו
של הרב ר' ראובן ן יעקב. אולם לא עמד הרבה בעיר הזאת. כי מנעוריו
נדד לארץ ישראל. ועקבותיו נעלמו מאתנו. לא נודעו לנו לא מקום ישיבתו
ולא מקום מותו *).

בעיר הקדומה דובניצה שרת בקדש הרב ר' אברהם אלקלעי.
שכבר דברנו עליו בחלק החמשי (דף 160 והבאים אחריו). הוא היה בנו של
של ר' שמואל אלקלעי. נולד בשלוניק. והעתיק מושבו עם כל בני
ביתו ואחיו הצעיר משה שעסק במסחר ובכואו לדובניצה. מצא שם רב כולל
בשם ר' יעקב נסים. שהיה כנראה יליד ארץ ישראל. ר' אברהם נהמנה
לראש ישיבה והיה מן הרבנים הגדולים בדורו. הוא הצטיין ברוחו הכביר
ובהוראותיו לא נשא סנים לעשירי העם והתקפים כאשר היה נהוג בארצות
הקדם. כמו כן חדש חדשות בספרות ישראל בחבורו. זכור לאברהם. שלשה
חלקים. והם זכרון דינים מכל הארבע הסורים לפסק הלכה מכל הראשונים
והאחרונים בסדר א"ב. שני החלקים הראשונים. בכורי פרי עטו. אשר כתבם
בדובניצה. נדפסו בשלוניק בשנת תקל"ז. אחר כך הוסיף מה שהתסיר
בהם. והוא הנקרא חלק שלישי. נדפס בשלוניק בשנת תקע"ה. הספרים
האלה נדפסו שנית. בחוספוט מרובות והנהות מאת בן אחיה ר' יהודה חיים
בן ר' משה אלקלעי. בשלשה חלקים (בשלוניק. שנת תקפ"ב) *).

*) חבר כל פראת מקום. אילו המחבר מתכוון כאן על החכם השלם ר' יחסיס יעקב בן הרב
הסובבב ר' ראובן בן יעקב הנזכר למעלה. לפי הקדמתו. זכור לאברהם. ח"ש שנדפס בשנת תקנ"ה
דשאלוניקי. ר' ראובן. נודעו אחיו חיים. שרוב נפגמו ושלם במסגרת על הר הגלילי. מקום מושבו נצפת
ק. ה. מלכו

**) כאן הופעה המחבר ע"י עזר הספר. זכור לאברהם. כאילו הקדמתו הייתה בשנת ה' וזכרנו
וסקדנו לפי ה"ה ח"ה ח"ה. אולם האמת היא שח"ה וז' נדפסו לראשונה בשנת תקנ"ח. שנת
נפישו לפי הסכמה. שאלוניקי. יוסף ן יעיש. אברהם בכמהרר. ביננישטי נאטיניו

עיקר פעולתו נראה בחבורו "חסד לאברהם". מכיל פסקיו והוראותיו כתובים ברוב דעות והשכל. היה מעמיק בכל ספרי הפוסקים שקדמוהו והיה נושא ונותן בהם בלי משוא פנים, ועל כל ענין וענין היה מביא דעת רוב הפוסקים. והיה מעמיק בהם עד שהוציא לאור ההלכה למעשה לפי רוב הדעות. לבסוף היה מחזה דעתו הפרטית. על כן נראה שהיה מאריך יותר מדאי בפסקיו. כמו למשל בפסקו "א"ע סי' ו' שהאריך וכתב ארבעים דפים. וכן ביותר הפסקים. את פסקיו כתב בימי חרפו ונעוריו ("א"ח סי' ג"ד"). הפסקים הראשונים שנושאים עליהם תאריך הם משנת התקמ"ה ("א"ע סי' א'). ומשנת תקמ"ו ("א"ח סימנים ה' וז'). ובאחת מתשובותיו כתב: "ואנא בריא קלא שאני מיראי ההוראה ובפרט במילי דברכות ודעתי לעשות שיתוף העיר בכל שנה ושנה בערב פסח. כמו שאנו עושים ערובי חצרות בכל שנה ושנה. מערב פסח לערב פסח. עדיין לבי מהסס היכי נעבר. דאם אעשה תחילה ערובי חצרות ואחר שעה או שתיים לעשות השיתוף. וכפי הדין מצי לברך בזה וכוה. וכנראה נמי מדברי הרב שיורי כנסת הגדולה. דיש לברך על זה ועל זה" ("א"ח דף ג"ד ע"ב). תשובותיו האחרונות שהגיעו לידינו הן משנת תקס"ט ("א"ח סי' כ"ח-כ"ט) ו"י"ד ל"ז-ל"ח). בסוף מחלק הראשון הביא סי' "הפרכוס". והוא דף בודד. וכתב עליו. "ספר הפרכוס". שהוא פירוש רפסות לרבינו האי גאון ז"ל. שמצא מן זקני הרב ר' יעקב אריה כשהלך בשליחות מצוה בשנת התל"ט לבבל רבתי (בגדר) מצא מכתבת-יד של הגאון אלו הרבנים, והעתיקם אות באות. וזה לשונו: "אמר האי אמרן חכמים ז"ל שס"ה גידים יש באדם וכל זמן שהש"ת גוזר שום דבר שיבוא על האדם יפרכס בידו". בתשובותיו מזכיר שהיה בשלונ'יק בשנת התקנ"ח וכה דבריו: "ומעשה מה אירע בהיותי בשלונ'יק בשנת ח'ן. ומע' הרב הכולל כמוהר"ר יוסף בן אדון יצ"ו נסחפס לדעת המחירין בשר שנמלח ופלט כל דמו שנתנו עם בשר שנמלח קודם פליטתו דם. דשרי על ידי מליחה שנית" ("י"ד סי' י"א). עוד היה בקושטא יצ"א רבתי עם. בשנת התקס"ב. בבית בעל הבית שלי. הגביר הח' המ' אברהם אה"כ הי"ד. שבא לבקר הפראנקו (ציר צרפתי) ואכל שם אותו היום. ובעת האכילה נטלו בצי דג טמא הנקרא כא ביאר. והוא מלוח.

וצוקי"ל, חיים יוסף במהר"ר עזריאל הכהן בן ארוז ולי"ה. ולפי הקדמת המחבר שישב הוא עצמו בשאלונ'יק. באורח"י בשנת יט"ו וי"ט שנתו ה'צ"ו צוקי לפי-תקנ"ח. מחלק ח' מוזכר לאברהם-גורן פעם שנית בשאלונ'יקי ברפס"ס החי גוי"מ בה"ר אליהו פראנקי נר"ו. עם איזה תוספת על איח ויז"ר מה"י חש"י וצחק בן נחמיהש נר"ו בשנת שלום כ"ב ה' סובה לשי"ק (תתרי"ג) למי. השכמת עט"ר חזרנו הרב המופלא ונכדו ה' מלא כמהר"ר שזול במהר"ר יצחק מלכ"ס פ"ס". (י"ר. בלבוז

מקרה מוזר מציע לפנינו ר' אברהם אלקלעי מימי שהותו בדובניצה:
מעשה באיש יהודי שהיה עשיר והיו לו ארבעה בנים. האחד מאשתו הראשונה
והשלשה מאשתו השניה. כיון שהבן הגדול היה תלמיד חכם והיה נוטל את כל
הספרים שאביו היה קונה לו ומוליכם לבית מדרשו. שהיה לו חוק לביתו. והיה
קורא בהם יחד עם חבריו המתאווים למדעים והשכלה. ופעם אחת. כשחלף
אביו. לרגלי עסקו. לקושטנדינא. חילה בנו פניו לקנות לו ספרים משם.
כי אוצר ספריו בדובניצה היה מצומצם. ואביו היה קונה בעבורו ספרים.
שהיה חושב כי ישיבעו את רצון בנו. והיה כי ארכו לו הימים בקושטנדינא
ויכתוב לבנו שירשום לו שמות הספרים הנחוצים לו. והיה שולח לו את
הספרים בצרוף רשימתו למען ידע שקבל את כל הספרים שביקש ממנו. והיה
מקבל את הספרים ומוליכם לבית מדרשו. ברבות הימים משה ידו של האב עד
כי הוצרך למכור אפילו מעילו שעל כתפו. עם כל זה לא פתח פיהו לשאול
מבנו חלק מהספרים כדי למכרם. כולם או קצתם. ולהתפרנס מהם. והבן הוסיף
להחזיק בהם כמו בנכסיו. ואחרי מות אביו קמו האחים ויערערו על הספרים
האלה באמרם שהם קנין אביהם. והבן הכחור משיב דבוראי מעיקרא נחנם לו
במתנה גמורה בדרך כל הארץ. ועוד שיש לו סענות לזכות בהם בעד אלף
גרוש. שהתחייב אביו לתת לו בעת נשואיו עם אשתו השניה. אם הבנים
האחרים. ועוד יש לו הצדק לזכות כחובת אמו. הבאנו כל הענין הזה להראות
עצב היהדות בדובניצה בעת ההיא. שהיו אנשים שהוציאו יותר מכדי יכולתם

[illegible]

לקנות ספרים, ולהצמיד אוצר ספרים חשוב בעיר הנדחת הזאת בתוך ערי הבאלקאן.¹⁷
 ר' אברהם אלקלעי לקט מכל המוסקים סדר נתינת הגט, ויצרכו כחמשה וחמשים סעיפים (חסד לאברהם, סי' ה', דף כי"ב-כ"ד). גם הוצנה לפניו השאלה על אשתו של דוד שבתאי קונפורטי מקיוסטנדייל, אשר דברנו כבר עליו.¹⁸

עוד דבר על השודדים הקירג'אליים, שפשטו בבאלקאן וישבו בתוך העיר דובניצה עד ששה לחדש תמוז. שנת תקנ"ג, כאשר בא הענין בחלק החמשי (דף 163). לעת זקנתו עלה ר' אברהם אלקלעי לארץ ישראל, והתישב בצפת עם כל בני ביתו ועם שני בניו, ולא נשאר שם כי אם זמן מועט. ולפי דברי בנו חלה את חליו. מיום בואו פה עיר הקדש, וכאחרונה נח נפשיה. בשעת פטירתו פקד על בניו שמואל ויוסף חיים, להדפיס ספר המוסקים שלו. דבר זה עלה בעמל רב, וזכות היא ליחיד עיר דובניצה, אשר הטיבו חסדו עם הרב המחבר ויתנו לכסף מוצא להדפסת חלק אחד בתור תמיכה. וחלק אחד בתור הלואת חן וחסד. עוד מוסיף ר' יוסף חיים בנו הצעיר, בכתבו על פטירת אביו, לאמר: "מה זאת עשה אלהים לנו, כי נלקח ארון האלהים, יום שמת רבי אבא ז"ל, כל העם מקצה צעקו בקול מר, כי פקד ה' את עמו, ווי חסרא ארצא דישראל גברא רבא שו"ת שת"ו העם קוצ התרעלה, ופקע כלילא ונהפכו כל פנים לירקון על האי שופרא דבלי אל על יקראוהו, ויעל אברהם כאחד מן השרפים כיום כ"ו לחדש אדר שנת התק"ע תצב"ה¹⁹, ר' אברהם השאיר אחריו שלשה בנים: ר' שמואל כשם אביו, ור' יוסף חיים ור' משה, שלשתם התישבו בדובניצה, מקום ישיבת אביהם. הם היו מרבני העיר, אך עסקו גם במסחר. בנו ר' משה הוליד בן אחד ושמו יהודה חיים, אשר הגיה את החלק השני של הספר "חסד לאברהם" וידפיסו בשלוניק, בשנת תקע"ד. מן המשפחה הזאת הסתעפו סוחרים, שישבו בדובניצה, קיוסטנדייל וסופיא, והיו גם כן מלומדים ומשכילים, וביניהם ר' אברהם אלקלעי, שהיה משרת בקדש בתור חזן שני בסופיא, ובנו הרב הראשי ביוגוסלאוויה, דר. יצחק אלקלעי, מן הימים הנוראים שפרצו הקירג'אליים לדובניצה נשארו פה ושם קטעי רשמים, ובעל הזכרונות מביא ענין המסיין מעט אור על המצב הנורא

17 חסד לאברהם, חלק א', הקדמת בנו.

18 שם, אח"כ סי' י.

19 חסד לאברהם, חלק א', הקדמת בנו.

ההוא, איש יהודי ברח מדובניצה מאימת השודדים האלה, וכינתים השלימו השודדים הנוכרים עם בני העיר, והיו יוצאים ונכנסים לעיר לשאת ולתת, ונשמע הדבר בקיוסטינדיל, שהיו קונים ביוקר, כי הסחורות היו חסרות ומעטות בדובניצה. בעם ההוא קרה מקרה שיהודי אחד הביא סחורות משלוניק לקיוסטינדיל והסוחר, איש דובניצה ביקש ממנו שיתן לו מן הסחורות האלה להוליכן לדובניצה כדי להרויח מעט, וזה היה על תנאי (מואייאר) שאם ימכור אותן — מוטב ואם לא — יהוירן לו, ונתן לו חתיכה של אריג הנקרא שאם אלאג'ה (אריג משי מדמשק). ערך שבוע עשר גרוש, והתנה עמו שלא יבזה את הסחורה, שאם ירצה להרויח הרבה, אפשר שלא יקנו ממנו. והסוחר הדובניצאי השיב לו: אני אוליכה שם, ואם לא יתנו לי כי אם המחיר הזה, אמכור אותה בעדיך. אז נתן לו סוסו ושען עליו את הסחורות וילך לו לדרכו, והנה בחיותו בדרך פגעו בו ליסטים מזוינים ושללוהו ולקחו ממנו גם את הסחורות, והנה קמו חלוקי דעות בין שני הסוחרים, והרב חיים יעקב בכ"ר משה הלוי, שהיה בעת ההיא מארי דאתרא בקיוסטינדיל, קודם שנחמנה לרב הכולל בסופיא, שאל את פ"ר חיים נסים רפאל מוצירי בשירון, מה דעתו על ענין זה. והבימים ההם היה מקרה שאיש יהודי נעלם בלכתו לסאמאקוף, ולפי העדויות שנחקקו בבית דין בקיוסטינדיל, לפני הרב ר' חיים הלוי, התיר אשת הנעלם וירץ את דבריו לר' חיים מוצירי, אשר הסכים לדעתו, משום שהדרך בין שתי הערים האלה הוא כשש שעות, וכל ההולך מדובניצה לסאמאקוף צריך לעבור בתוך העיר, אם בסאמאקוף ואם בדובניצה, כי אין דרך אחרת לנסות ימין או שמאל.

עוד היה מקרה בשנת תק"ס שהעיד עליו בשירון הסוחר והחכם השלם יעקב בכמהר"ר מאיר, בהיותו בעיר לאריסא עבר שם יהודי אחד שהיה רופא מערי פראנקיא (אירופא), ובתוך הדברים סיפר לו ששהה בסופיא ודובניצה ועסק במקומות האלה ברפואה, ושאל אותו ר' יעקב: מתי היית שם? והשיב: כשנשא אשה הרופא התיגר בדובניצא, ששמו יצחק בן אברהם, ועל שאלתו: עכשיו היכן הוא? השיב: ברח דרך שלוניק לפראנקיא ומת, וחזר לשאול ממנו: היכן מת? והשיב: בספינה. ויאמר לו: האם יש לו אח? והיה כמשיב: לא. אמר לו: בא עמי ונעשה וזכרון עדות, וישב לו, דבר: אינו מן ההכרח, שכבר עתיד אני ללכת לדובניצה

ואספר להם הענין באורך, כיצד מת. ואמר לו: האם אמת הדבר? והשיב: אין ספק בדבר כלל, באמת ובאמונה — כבר מת. והוא הכירו כשנשא אשה בדובניצה, כי אז שהה שם, ואחר וכן לקה את אשתו והלך לשלזינק, ומשם ברח לפראנקיא ביחד עם אשתו. אחר כך חזרה האשה לדובניצה, על הענין הזה כתב ספר ר' חיים מוצירי שיש להתיר את האשה הזאת, על פי העדות שנתקבל בבית דינו אלא שבתשובה ובעדות חסר שם הרופא מפראנקיא, שהיה בסופיא ובדובניצה, שהוא חסרון גדול להיסטוריה של יהודי בולגריה.¹²

אחרי שנפטר ר' חיים יעקב בכ"ר משה הלוי לסופיא לעמוד שם בראש העדה, היו בראש הקהל בקיוסטינדיל ר' יצחק שמואל חאראבון, ואצלו עמדו הדיינים ר' ציון קובו וחיים נ' משה, ואצלם העיד, ביום ו' לחדש תמוז שנת התקס"ט, יוסף באקיש, תושב עיר סאמאקוף, ששמע כהנותו של חיים בסאמאקוף על הריגת שני יהודים, שהיו הולכים דרך קוסטינג'ה (כעת קוסטיניץ) מפאזארג'יק לסאמאקוף, והם היו יזרעאל, חתנו של ר' משה הלוי, המכונה מירקאדו, חכם וחזן בית הכנסת של עיר גיש, והשני מנחם בכ"ר מרדכי פייאדי, תושב סופיא, על המקרה הזה נתקבלו עוד שלשה עדויות כפאזארג'יק, ועל הענין הזה נשאל ר' משה בכ"ר יצחק הלוי, שהיה בעת ההיא רב הכולל בשיאיר-קיווי (כעת פירוס), טרם שנתמנה לרב הכולל בסופיא, ויריץ פסקו לר' יעקב אברהם גירון, אשר הסכים לדבריו ששני ההרוגים האלה מותרות להנשא.¹³

עוד היו אצל הרב הזה שני דיינים אחרים, יעקב בכ"ר יהודה אלעזר, דודר אוליבירו, ולפניהם הוצד על הריגת דוד נ' שבתי קונפורטי, מסוחרי העיר שנדר לבילוגראדו להסתחר שם, והניח אשתו בקיוסטינדיל, ובשנתבלכלו הסרבים נשמע שנעלם דוד הנזכר ולא נודע מה היה לו, והנה הגיע לקיוסטינדיל משה אשכנזי, תושב בילוגראדו, והעיד על הנעלם דוד בכ"ר שבתי קונפורטי, שנודע ביותר בשם הכינוי פיסיג'י, על כי היה עילג בפיה ובעת השערוריות ששררו בסרביה קנה טאבאק בבילוגראדו והוליכו לעיר הקטנה ביאוליריק, הנקראת בסרביה שאפצה, וקנה משם קמח להוביל לבילוגראדו, כי שם היה חוסר מורגש בקמח, ובהיותם בדרך — דוד הנזכר וחברו, וכן יהודים

(12) ע"פ דף י"ד ע"ב.

(13) בביר יעקב, ס"א ו'—ט'.

אחרים הולכים ושבים לבילגראד. הגיעו לכפר אחד, הנקרא מאג'אר קיווי.
(כפר הונגרי) ושם היה בולוק-באשי (ראש השוטרים) מהכפר הזה, שהיה
לפנים קיורק'יי (מוכר עורות צמודות) בבילגראד, וחנותו היחה קרובה לחנותו
של הפיפי הנז', וחפצו לטול רשות מה בולוק-באשי להוליך הקמח
לבילגראדו, וכששאלו הרשות ממנו השיב להם, שאי אפשר שיוליכנהו
לבילגראד, כי שם כבר החל המרד, ועל כן מחויבים הם למוכרו בכפר
זה, והם נותנים להם מעותיהם, והנה חברו יהודה חסון, נחירא להתעכב
שם, ויאמר לחברו, פיפי הנז', לעבור לאוסטריה, מול הכפר ההוא, ואם
אחר כך יתנו לנו המעות — מה טוב ואם לאו — ילך הקמח לאיבוד, ואיני
כסכן את עצמי, וחברו פיפי הנז' השיב לו: אין אני מניח את הקמח שילך
לאיבוד, ואם אתה רוצה — לך! ועבר יהודה חסון בסירה לאוסטריה
וביום המחרת שבו לכפר מאג'אר קיווי ושאלו בכפר על דבר היהודי
פיפי ונתברר להם שהבולוק באשי אמר לפיפי שיבוא לעת ערב, עמו
בגן, לשתות שם כעס יין שרף, וכאשר הלכו לגן קרוב לכפר היו עמם שני
סרבים, ובעודם שותים ומשתקים עם פיפי, שכך היה דרכם לשחק וללעג
עמו, פתאום אמר הבולוק באשי לפיפי: אתה פתחת חנותי בבילגראד
ולקחת מהחנות כך וכך סחורות? ותשובתו הייתה: מה אני לפתוח חנות?
לא פתחתי ולא לקחתי מאומה, והשיב הבולוק באשי: כבר סיפרו
לי שאהה הוא שהלכת לפותחה, וקם עליו והרגו, וכששאלו היהודים עליו
סיפרו שהלך לכפרים למכור את הקמח כי יראו לגלות ולפרסם הדבר
שהבולוק באשי הרגו, וכאשר היו שואלים אותו, היה משיב: ומה
יש בדבר אם חסר ג'ופוט (שם בוזי ליהודים) אחד, והסרבים שהיו בהכרה
ההיא כאשר הרגו, לקחו את מלבושיו, ונתברר מפיהם אופן ההריגה, ועדות זו
הועדה בשבעה לחדש אדר ב', שנת התקס"ו, בבית דין הקיוטסינדילי, ובאותה
שנה הועד גם לפני הבית דין בסופיא, על הענין הזה, כתבו חשובות
ר' היים יעקב משה הלוי הרב הכולל בסופיא, ור' משה יצחק הלוי,
וישלחו את חשובותיהם לר' אברהם אלקלעי בדובניצה ודעתם היה
להתיר את האשה העגונה מכבלי העיגון, ור' אברהם כתב פסק אהל"ב
יהסכים לדבריהם.

[על דברי ימי היהודים בבילגריה, כדאי עוד לעיין בשלושת המקורות
האלה:]

(1) שלשלת רבני סופיא — ר' דוד פיפאנו סופיא 1925 התרש"ה.

(2) גוטמאס איסטוריקאס סובירי לוס ג'ודייס די בולגאריאה אי
 לה קומניטה די סופייה — אנדראס מ. טאדזיר (בהשתתפותו של אלברט
 פיפאנו, בנו של ר' דוד הנ"ל) סופייה 1932.
 Les juifs espagnols en Bulgarie Vol I Histoire, (3,
 Statistique, Ethnographie—Dr. Saul Mezan, Serdica—Sofia 1925
 וכן כמה ערכים של המחבר ז"ל בג'ואיש אנציקלופדיה, אוצר ישראל והאשכול.
 (י. ר. מלכו)

הערה. בימים האחרונים הורמן לי לעיין ברשימות נשכחות שלי, מלפני שלושים שנה על סלוביקי,
 ובהן מצאתי כתוב את הפרטים הבאים על ר' אנדראס הנ"ל. אחרי הרשנים הגדולים בבית-הכנסת
 "הלפור הורה הגדול", סופר קמיעות ועוסק בגדלות, שימש שנים אחדות כממלא מקום ברבנות הראשית
 במונטאטיר. השאיר בכתובים ספר דרשות שקראו בשם "דורק אנדראס", וספר גדלות שרכשו החיוב
 ספרים הידוע א אילר הלנרן כמקורו הראשון בערי המורה ועיין הערה לעיל בעמוד 141.